

57458

72/b

LélekJelenLét

humán- és társadalomtudományi folyóirat

egyetemi hallgatók, doktoranduszok és fiatal kutatók lapja

a tartalomból:

Albu Mónika–Szabó Tünde

Az interferencia és a Központi
Végrehajtó funkcióinak
vizsgálata

Jakab Dénes-Barna

Az 1991. évi 69. számú törvény
autonómia fogalma

Virginás Andrea

Detektívtörténet: klasszikus
modell és szubvertált
méretben

Csiki Huba

Orpheus, a látás és kollektív
emlékezet

Szabó István

A keresztény hit és a filozófia
viszonya Jusztiносz
apológiájában

megjelenik negyedévente • II. évfolyam • 2001 • 1. szám

LÉLEKJELNLET

EGYETEMI HALLGATÓK, DOKTORANDUSZOK ÉS FIATAL KUTATÓK
HUMÁN- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRATA

KOLOZSVÁR – SZEGED

MÁSODIK ÉVFOLYAM • 1. SZÁM • 2001 • MEGJELNIK NEGYEDÉVENTE

ALAPÍTÓ IGAZGATÓ:

DR. SZAMOSKÖZI ISTVÁN

SZAKMAI TANÁCSADÓ TESTÜLET:

JÁNOS RÉKA, KOVÁCS JÁNOS, NÉMETH DEZSŐ, PÉNTEK IMRE, TÉGLÁS ERNŐ, SZABÓ KRISZTINA–GABRIELLA (Pszichológia); ZSIRKA KLEIN KATALIN (Gyógypedagógia); DEMETER SZILÁRD, SZIGETI ATTILA, TONK MÁRTON (Filozófia); MAGYARI NÁNDOR (Szociológia); DR. P. DOMBI ERZSÉBET (Módszertan); DR. PÉNTEK JÁNOS (Nyelvészet); SELYEM ZSUZSA, KESZEG VILMOS (Irodalom-tudomány); LÖNHART TAMÁS (Történelem); SIPOS ISTVÁN (Jogtudományok)

MEGBÍZOTT FŐSZERKESZTŐ:

MOLNÁR ATTILA - Kolozsvár, pszichológia

FŐSZERKESZTŐ-HELYETTES:

CSÁK LÁSZLÓ – Szeged, filozófia

SZERKESZTŐK:

CSŐSZ RÓBERT (Szeged), DÓSA ZSOLT (Kolozsvár), FEKETE ZOLTÁN (Szeged), GYÖRGYJAKAB IZABELLA (Bp. – olvasószerk.), OLTÍ ÁGOSTON (Kolozsvár), OROSZ ANNA MÁRIA (Kolozsvár), STACHÓ LÁSZLÓ (Szeged), SZABÓ CSILLA (Kolozsvár), SZABÓ LEVENTE (Kolozsvár), TORNAY ISTVÁN (Szeged), VALLASEK MAGDOLNA (Kolozsvár)

MUNKATÁRSÁK:

LÁZÁR LEVENTE (Budapest), VERESS ANABELLA (Kolozsvár)

© LÉLEKJELNLET, 2000. Minden jog fenntartva. A folyóirat bármely részének bármilyen eszközzel való sokszorosításához kérje a kiadó előzetes, írásbeli engedélyét.

© BÍRÓ ISTVÁN

Kiadja:

- PRO STUDIUM ET PRACTICUM PSYCHOLOGIAE EGYESÜLET – KOLOZSVÁR
- LIBRARIUS KFT. – KECSKEMÉT

TÁMOGATÓINK: Iskola Alapítvány, Illyés Közalapítvány, Librarius Kft., Gewalt nyomda, Calibra Kft, Krónika – közéleti napilap, Nemzeti Kulturális Alapprogram

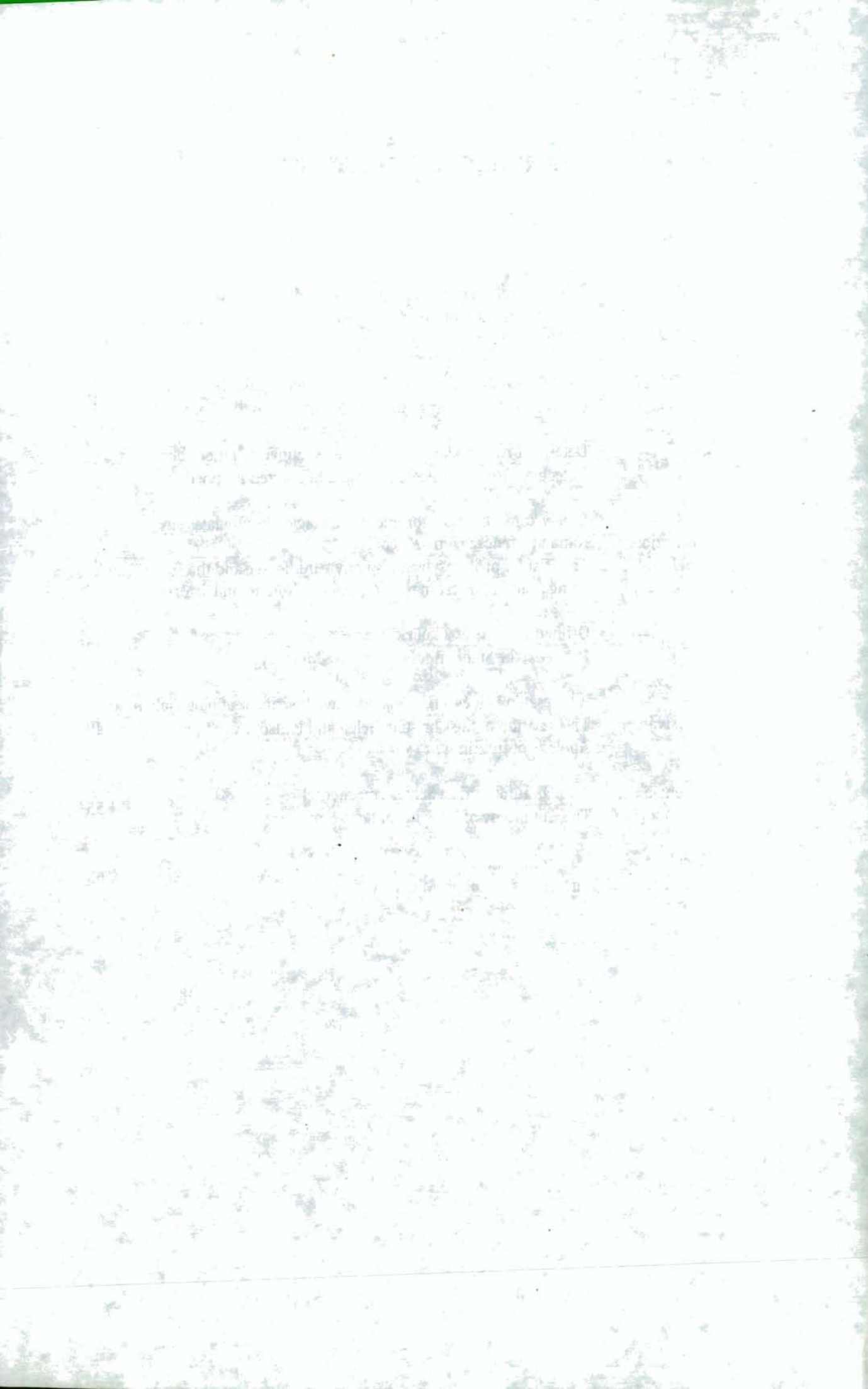
A SZERKESZTŐSÉG CÍMEI:

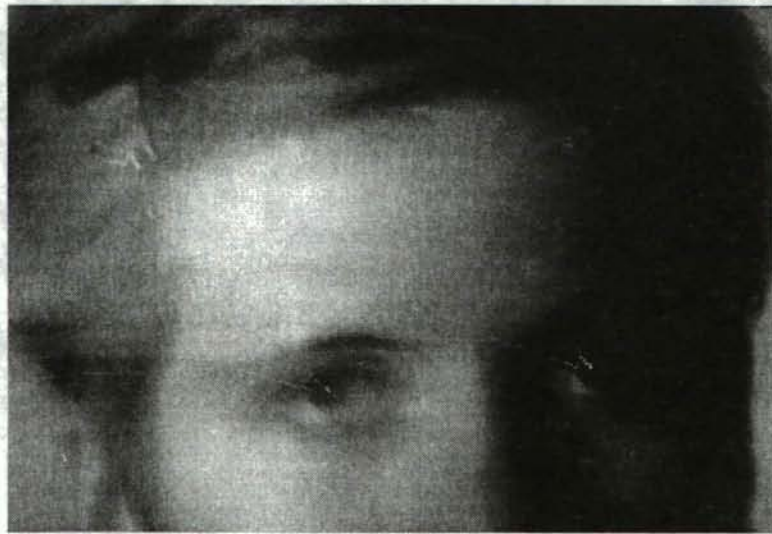
Redacția LélekJelenLét – Molnár Attila
OP1., C.P. 1060 Cluj Napoca – 3400.
Romania. Tel: 40 95 64 94 84
E-mail: lelekjelenlet@bigfoot.com

Szegedi Társadalomtudományi
Szakkollégium – Csák László
6722 Szeged, Petőfi Sándor sugárút 30-34 sz.
Tel: 00-36-302692068

TARTALOM / CONTENT

Albu Mónika & Szabó Tünde	Az interferencia és a központi végrehajtó funkcióinak vizsgálata The Examination of the Interference and the Central Executor Functions	5
Jakab Dénes Barna	Az 1991. évi 69. számú törvény <i>autonómia</i> fogalma Concept of Autonomy in the Law Number 69 of the Year 1991	19
Virginás Andrea	Detektívtörténet: klasszikus modell és szubvertált méretben Detective-story: Classical Model and Subverted Proportions	25
Recenzió: Gáll Ervin	Erdély kora-középkor története és a magyar honfoglalás egy román történész szemszögéből The History of Transylvania's Early-Middle Age and the Hungarian Conquest in the Concept of a Romanian Historian	33
Csiki Huba	Orpheus, a látás és a kollektív emlékezet Orpheus, the Sight and the Collective Memory	43
Szabó István	A keresztény hit és a filozófia viszonya Jusztinosz apológiájában The Relation of the Christian Belief and Philosophy in the Apology of Jusztinosz	49
Recenzió: Krémer Sándor	A vallás autonómiája Schleiermachernél The Autonomy of Religion at Schleiermacher	55
Recenzió: Csósz Róbert	Robert Musil Esszéi The Essays of Robert Musil	65

LÉLEK

AZ INTERFERENCIA ÉS A KÖZPONTI VÉGREHAJTÓ FUNKCIÓINAK VIZSGÁLATA

FRONTÁLIS SÉRÜLTEK ÉS EGÉSZSÉGES SZEMÉLYEK ESETÉBEN

Albu Mónika & Szabó Tünde

BBTE, Pszichológia és Neveléstudományok Kar, III. évf.

e-mail: albumoni@hotmail.com

szabo_tunde@hotmail.com

In the last few years in the research of the memory models Baddley's work memory was the most questioned concept. This model has three components, which realize the short term retaining and manipulating of the information.

The Central Executive, who is keeping the attentional control, accomplishes the function of the two subsystems. The neuropsychological dates are proving that for this execution the frontal lobe is the base.

The goal of this research is pointing out, that the interference improving from the Stroop-test is connected to the improving of efficacy of the executive functions.

This effect is the most obvious at the frontal lobe damaged persons, but it can be found in the healthy person's too.

Keywords: working memory, Central Executive, Phonological Loop, Visuo-Spatial Sketch Pad, frontal lobe – frontal syndrome, executive functions, interference.

Jelen dolgozatban azokat a háttér folyamatokat próbáltuk megvizsgálni melyek a frontális lebeny sérültek és az egészséges személyek teljesítménybeli különbsége mögött húzódnak meg, különös hangsúlyt fektetve a kontrollképességre. A szakirodalom és a témához kapcsolódó kutatások a Központi Végrehajtó működésében kimutatható zavarnak tulajdonítják az általunk alkalmazott próbákban – Stroop és Wisconsin próba – mért alacsony teljesítményt, mely nagyobb mértékben jelenik meg frontális sérülteknél. A frontális sérülteknél károsodik a kontrollképesség, mely a problémamegoldás során stratégiaváltási nehézségekben és az irreleváns ingerek kisebb mértékű gátlásában nyilvánul meg, valamint ezzel magyarázható a magasabb interferenciahatás is. PET-tel és MRI-vel végzett vizsgálatokkal kimutatták, hogy nagyobb aktiváció figyelhető meg a frontális lebenyben a Központi Végrehajtó működését igénylő feladatok esetében.

A Központi Végrehajtó Baddeley (1974) elmélete szerint a munkamemória olyan összetevőjét képezi a Téri Vizualis Vázlattömb és a Fonológiai Hurok mellett, mely a kontrollfolyamatok kiválasztásáért és működtetéséért, valamint az információk integrációjáért felelős. Feltételezhetően ez az összetevő felelős az interferenciahatás nagyságáért és a stratégia-kiválasztási folyamatokért is.

A dolgozat elméleti részében a munkamemória három összetevőjére, a frontális lebeny funkcióira és azok mérésére, valamint a gátlás és az interferenciahatás körvonalazására térünk ki.

A kutatás célja annak vizsgálata, hogy az interferencia hogyan függ össze a végrehajtó funkciókkal egészséges és frontális sérült személyek esetében.

A MUNKAMEMÓRIA

A múlt században az egyik legtöbbet tanulmányozott téma az emlékezés volt, mely több folyamat működésén alapszik. Ezeknek a folyamatoknak a vizsgálata és a közöttük levő kapcsolatok felderítése a jelenkori memóriakutatás egyik elsődleges célja. Az ötvenes években Hebb már feltételezte a rövid és hosszú távú memória létét, majd ezt később Atkinson és Schiffrin (1968) továbbfejlesztették amit később Atkinson és Schiffrin (1968) gondoltak tovább. Szerintük a környezetből jövő információ áthalad egy sor szenzoros táron, eljut a korlátozott kapacitású rövid távú memóriába, ahonnan ismételtetés révén átiróldhat a hosszú távú memóriába. Később kísérleti és neuropszichológiai bizonyítékokat hoztak fel, melyek felhasználásával Baddeley és Hitch (1974) továbbfejlesztették ezt a modellt, több kísérletben is kimutatva, hogy a rövid távú emlékezeti teljesítmény nem omlik össze kettős feladatok végzésekor. Ezt olyan személyekről készült neuropszichológiai esettanulmányok is alátámasztják, akik annak ellenére, hogy súlyosan károsodott a rövid távú memóriájuk, képesek voltak a hosszú távú tanulásra (Shallice & Warrington, 1970). Baddeley és Hitch szerint az RTM olyan korlátozott kapacitású munkamemóriaként (MM) fogható fel, mely az információ megtartására és átalakítására

szolgál és integrált része az emberi memóriarendszernek. A MM két szempontból különbözik az RTM-től: nem egy egységes modul, hanem alrendszerekből tevődik össze, illetve kiemeli az emlékezet

funkcionális szerepét más kognitív feladatokban, mint például a tanulás, következtetés, beszédmegértés.

A modell három összetevőre bontja a MM-t (1. ábra).

1. ábra: Baddeley és Hitch (1974) munkamemória modellje

A rendszer ellenőrző központját alkotó Központi Végrehajtó (KV) korlátozott feldolgozási kapacitással rendelkezik, szerepe a kontrollfolyamatok kiválasztása és működtetése, illetve az információk integrációja. A tárolást két modalitás-specifikus alrendszer biztosítja: az Artikulációs vagy Fonológiai Hurok (FH) szubvokális ismételtetés segítségével a verbális anyag megtartásáért felel, míg a Tér Vizuális Vázlattömb (TVV) a téri információk megőrzéséért felelős.

A munkamemória kérdésének megközelítése nagy változásokon ment át az utóbbi 30 évben, és számos alternatív modell létezik Baddeley modellje mellett. Ilyen például Kintsch és munkatársainak (1998) felfogása. Szerintük a munkamemória a hosszú távú információk aktivált része, a kapacitás korlátozottságát pedig a hatékony kódolással és előhívással kapcsolatos készségek hiányával magyarázzák. Egy másik megközelítés a konnekcionista feldolgozás modellje (Schneider, 1993), mely szerint különböző modulok dolgozzák fel az információkat és van egy kontrollrendszer, amely a rendszerek közötti kölcsönhatást vezérli.

A munkamemóriának több modelljét is kidolgozták, melyek különböző aspektusokat vesznek figyelembe: 3-4 itemre korlátozott megőrzés, akusztikus konfúzió, szekvenciális feldolgozás, az ismétlés természete, retroaktív és proaktív interferenciahatások stb.

A FONOLÓGIAI HUOK SZEREPE AZ EMLÉKEZÉSI FOLYAMATOKBAN

A Baddeley által kidolgozott munkamemória modell legtöbbet kutatott összetevője a Fonológiai Hurok (eredeti nevén Artikulációs Hurok), mely az akusztikus és beszédalapú információk időleges tároló rendszere. E funkciója abban nyilvánul meg, hogy az információkat néhány másodpercig memórianyomok formájában megőrzi.

A modellben a Fonológiai Hurok két összetevője különíthető el, egyrészt a fonológiai, másrészt az ar-

tikulációs tár, melyek feltételezhetően különálló rendszerként valósítják meg a tárolási és ismétlési funkciókat. A két funkció az emlékezési folyamatok terén oly módon kapcsolódik össze, hogy míg a fonológiai tár tartalma gyorsan elvész, addig az ismétlési komponens azáltal, hogy újraaktiválja a tároló komponens tartalmát, segíti az információ aktív tartását. A két tár különálló létezését bizonyítják azok a neuropszichológiai eredmények, melyek különálló agyi lokalizációt mutatnak ki. A Brocca terület akkor aktiválódik, amikor a feladat szubvokális ismétlést igényel, de ez az összetevő a bal agyfélteke egész bal területén található, a Brocca terület mellett a premotoros, és a szuplementáris motoros területet is beleértve, míg a bal agyfélteke hátsó parietális területe a tárolási komponens működéséért felel (Smith & Jonides, 1998).

A közvetlen emlékezés hatékonyságát nagymértékben befolyásolja az egyes feladatokban kimutatható fonológiai hasonlósági hatás, az artikulációs elnyomás és a szóhosszúsági hatás. A fonológiai hasonlóság arra vonatkozik, hogy a (fonológiai) hasonló mássalhangzókból álló szavak memorizálása esetén sokkal nagyobb a kimutatható hibázási arány. ERP vizsgálatokból arra a következtetésre jutottak, hogy a fonológiai hasonlóságot előidéző faktorok feltételezhetően különböző agyi rendszerekre hatnak és különböző kognitív elemeket vesznek igénybe (Martin-Loeches, Schweinberger & Sommer, 1997). Az artikulációs elnyomás azt jelzi, hogy a vizuális ingereknél eltűnik a fonológiai hasonlósági hatás, ha a szubvokális artikuláció akadályozva van. A szóhosszúsági hatás érvényesülése is kimutatott a közvetlen emlékezés terén, amennyiben a hosszabb szavak felidézése több időt vesz igénybe (Baddeley et al., 1975).

A Fonológiai Hurok megfelelő működése szükséges az új fonológiai anyag tanulásához, ami éppen úgy fontos szerepet játszik a gyermek beszédelsajátításában, mint a második nyelv megtanulásában, valamint a beszédmegértésben és az olvasás megtanulásában (Baddeley, 1992). A beszédmegértés

részleges eredmények megőrzését követeli, és mivel a kis munkamemóriakapacitással rendelkező személyek nem őriznek meg részleges információkat, náluk a párhuzamos stratégia alkalmazása megfelelőbb lehet (Casey, 1993).

A MUNKAMEMÓRIA TÉRI-VIZUÁLIS ÖSZSZETEVŐJE

A klasszikus munkamemória modellben a Téri-Vizuális Vázlattömb olyan önálló perifériás alrendszer, mely a téri és a vizuális ingerek megtartására és manipulálására alkalmas.

A Fonológiai és a Téri-Vizuális munkamemória összehasonlításakor éppen a köztük fennálló leglényegesebb különbség, a Központi Végrehajtóval való kapcsolatuk okoz nehézségeket. A téri-vizuális memóriefeladatok sokkal nagyobb mértékben veszik igénybe a Központi Végrehajtót, mint a verbális memóriefeladatok. Egy másik lényeges különbség – ami meggátolja, hogy teljes analógiát állítsunk fel közöttük – a két összetevő között az, hogy a téri-vizuális anyag esetében nincs világos kapcsolat az input és output reprezentációk között, míg a Fonológiai Hurok egyik jellemzője a direkt kapcsolat az artikulált hangok és a hallott hangok között (Wilson & Emmoray, 1997).

A Fonológiai Hurokhoz hasonlóan azonban a Téri-Vizuális Vázlattömb esetében is kimutatható egy tárolási és egy ismétlési komponens elkülönülése. Ennek alátámasztására bizonyos neuropszichológiai bizonyítékok hozhatóak fel, melyek szerint a hátsó parietális kortex és az elülső okcipitális kortex felelős a tárolási folyamatokért a Téri-Vizuális munkamemória esetén, míg a premotoros terület, valamint az alsó prefrontális rész az ismétlési komponens megfelelő működését szabályozza (Smith & Jonides, 1988). A komponensek elkülönítése főként azért nehéz, mert a Téri-Vizuális munkamemória feltételezhetően nem egységes rendszer, hanem annak két különböző, de egymáshoz erősen kapcsolódó eleme dolgozza fel a vizuális és a téri információt (Baddeley, 1992), minek következtében ez az összetevő nagyobb mértékben igénybe veszi a Központi Végrehajtót.

A munkamemória két alrendszere közötti kölcsönhatás egyrészt abban nyilvánul meg, hogy a verbális memória a vizuális képzelet használata által megerősíthető, másrészt abban, hogy az artikulációs folyamat átalakítja a képeket fonológiai kódokká, mely a süketnéma nyelv használatában mutatható ki leginkább, ami viszont arra enged következtetni, hogy a munkamemóriában kifejleszthető egy beszéd alapú ismétlési hurok téri-vizuális modalitásban (Wilson & Emmoray, 1997).

Washburn & Astern (1998) azt feltételezték, hogy a téri-vizuális anyag megőrzése megzavarható közbeeső feladatok által, de nem olyan mértékben,

hogy hozzáadódjon az interferenciahatáshoz (Gravan, 1998).

A KÖZPONTI VÉGREHAJTÓ ELSŐDLEGES SZEREPE A MUNKAMEMÓRIÁBAN

Baddeley modelljében a Központi Végrehajtó a munkamemória figyelmi kontrolljáért felel, valamint integrálja az egyre nagyobb számú perifériás rendszert, vagyis egy olyan korlátozott kapacitású rendszer, mely összeköttetést teremt a másik két alrendszer és a hosszú távú emlékezet között. Magát a fogalmat Norman és Shallice (1980) modelljének Ellenőrző Figyelmi Rendszeréből dolgozta ki, mely kontrollt gyakorol a modulárisan szerveződő sémák kiválasztásában (Shallice, 1993). A Központi Végrehajtó főként olyan feladatok elvégzése esetén lép működésbe, amikor szükségszerű a tervezés és döntés, a feladat nagy kockázattal jár, a megszokott cselekvési sémák már nem alkalmazhatóak, vagy a feladat újszerűsége miatt teljesen ismeretlennek hatnak, valamint olyan helyzeteken ahol lényeges a hibák korrekciója.

Annak ellenére, hogy lehetséges a Központi Végrehajtó egységes rendszerként való működése, a neuropszichológiai eseteknél megfigyelhető, végrehajtó funkciós zavarok változatossága és bonyolultsága több alrendszerre vagy legalábbis alfolyamatra enged következtetni. Több esetben megkérdőjelezték, hogy az egységes kontrollrendszer mögött egy sor párhuzamos folyamat, egy lehetséges végrehajtó „bizottság” működik.

Bunge, Klinberg, Jacobsen és Gabrieli (2000) kimutatták, hogy a végrehajtó munkamemória folyamatok elsődlegesen a frontális lebenyt aktiválják, de azon kívül igénybe veszik a parietális kortex, cerebellum és esetenként a striatum működését is. Ilyen bizonyítékokra alapozva feltételezhető, hogy a gátlási folyamatoknak is fontos szerepe van a munkamemóriában, mivel aktivációs szintet mutattak ki az itemfelismerési feladat során a bal prefrontális kortexben (Smith & Jonides, 1998). Azt is kimutatták, hogy amikor a munkamemória megterhelése túlhaladja a RTM kapacitását, működésbe lép a dorzális prefrontális kéreg is a stratégiai folyamatok közvetítése érdekében (Rypma & D'Esposito, 1999), mely központi szerepet játszhat az információ kódolásában magas terheltségű feladatok esetében, de nem feltétlenül van szerepe az információk megőrzésében.

Számos esetben kimutatták, hogy a Központi Végrehajtó szerepe leginkább a kettős feladatok kísérleti helyzetében mutatható ki leginkább. A kettős feladati teljesítmény aktiválja a frontális lebenyt, így a végrehajtó folyamatok a frontális lebenytől függenek, melyek a többszörös feladat-koordináció, figyelemmegosztás, valamint az interferencia kiküszöböléséért felelősek. Baddeley (1992) kimutatta, hogy kapcsolat van a kettős feladathelyzetben nyújt-

tott teljesítmény és a viselkedészavarok között, melynek egyik lehetséges magyarázata, hogy a két külön folyamat anatómiai lokalizációja megegyezik, vagy az, hogy a feladat-koordináció szükséges a szociális viselkedésben. Ha túlterheljük az emlékezeti rendszert, az a kontrollrendszerrel igényel további információkat.

Bármely munkamemória elmélet elfogadja a figyelem fontos szerepét a végrehajtó folyamatokban. A Központi Végrehajtó nem fogható fel munkafügylemként, mert lehet elsődlegesen figyelem jellegű, de az időleges tárolás lényeges jegye a munkamemória rendszernek, mint egésznek.

FRONTÁLIS LEBENY ÉS A MUNKAMEMÓRIA

Lurija szerint a frontális lebeny a legfiatalabb, a legbonyolultabb és legkevésbé tanulmányozott része az agykéregnek. Anatómiailag a legkomplexebb felépítésű agykérgi terület, körülbelül az emberi agykéreg egyharmadát teszi ki, különböző anatómiai egységei vannak, mindegyik változatos kapcsolatokkal kötődik az agykéreg többi részeihez és a szubkortikális területekhez. A frontális lebeny egy része, mely az elsődleges motoros kéreg előtt van, az emberi agy legfejlettebb része. Hozzá tartozik a Brocca terület is, a bal féltéke alsó frontális tekervényének a lábánál. A frontális kéregnek kölcsönös kapcsolata van a hátsó parietális és temporális kéreggel, valamint információkat kap azoktól a hátsó kortikális területektől, melyek részt vesznek a szomatoszenzoros, vizuális és hallási információk elemzésében és hosszú távú megőrzésében. Kapcsolatban van a hipotalamusszal és az amygdalával is, mely lehetővé teszi az érzelmi válaszok szabályozását. A prefrontális kortex felosztható dorzális, mediális és orbitofrontális területekre és kapcsolatban van a cinguláris tekervénnyel, valamint a bazális ganglionnal.

A frontális lebeny funkcióját illetően a nézőpontok változtak. Régebb úgy gondolták, hogy az „intelligencia székhelye”, de ma már számos tanulmányban bebizonyították, hogy sérülésekor a klasszikus intelligenciatesztokban nyújtott teljesítmény normális maradhat, akárcsak a perceptuális, nyelvi és memória feladatokban. Klinikai megfigyelések azonban azt sugallják, hogy a frontális lebeny sérülésekor nehezebb a mindennapi élethez való alkalmazkodás, mert a frontális sérültek képtelenek megszervezni a mindennapi tevékenységet és az új problémákhoz való alkalmazkodáskor csökkenhet a flexibilitás és a találékonyság. A frontális lebenynek nincs egy egységes funkciója, inkább a frontális rendszer különböző területei felelősek a különböző kognitív és viselkedési funkciókért. Annak ellenére, hogy a frontális sérültek normálisan válaszolnak a környezeti ingerekre, nehézségeik vannak ezen ingerek felhasználásában a viselkedésük irányítása ér-

dekében. Új szituációkban, amikor a már elsajátított készségek és ismeretek nem eléggé sikeresek, jelentős szerepe van a viselkedés hatékonyságának irányításában.

A frontális lebeny ugyanakkor a figyelem több aspektusában is szerepet játszik, és a munkamemória is függ a frontális rendszertől, különösen a figyelemmegosztást irányító Központi Végrehajtó működése. Goldman-Rakic (1992) a munkamemória neurális aktivitásának alapjait vizsgálva kimutatta, hogy egyes sejtek a prefrontális kortexben csak az inger és válasz közti periódusban tüzelnek, bebizonyítva így módon a frontális lebeny szerepét a munkamemóriában. Kimutatták, hogy amikor a munkamemória terhelése meghaladja a rövid távú memória kapacitását, működésbe lép a dorzális prefrontális kéreg is a stratégiai folyamatok közvetítése érdekében (Rypma és D'Esposito, 1999). A frontális lebeny sérülésekor bekövetkező memória-károsodások vizsgálata inkább a tesztelés módjától, mint a memorizálandó anyag természetétől függ. A memóriatartalom úgy tűnik, hogy nem függ a frontális lebenytől, míg a kontextuális információk megőrzése károsodik a frontális sérülteknél. Zavart szenvednek a memória szervezési és stratégiai aspektusai, melyek kódolási, ismétlési és keresési stratégiákban vesznek részt, valamint az emlékezet használatában, a gondolkodásban és a jövőbeli cselekvések tervezésében. Valószínű, hogy a metamemória néhány aspektusa, például a „tudás érzés”, frontális közvetítésű (Janowsky, Shimamura és Squire, 1989). Ugyanakkor nagymértékben részt vesz a viselkedés belső kontrolljában, az ellenőrző figyelmi mechanizmus által, mivel Norman és Shallice (1980) modelljének az Ellenőrző Figyelmi Rendszere (SAS) a frontális lebenyben lokalizálható. A figyelem végrehajtó funkcióját vizsgálva kimutatták, hogy a frontális lebeny középső része, amely magába foglalja az elülső cinguláris tekervényt, részt vesz a végrehajtó figyelemben, megvalósítva a kogníció magasabb szintjein végbemenő kontrollt. A viselkedés kezdeményezésében, de ugyanakkor a célok azonosításában van jelentős szerepe, valamint részt vesz a tervezésben, szervezésben és a célorientált viselkedés memorizálásában (Shallice, 1982). A rendszer zavara esetében éppen ezért a viselkedés rendszertelennek, céltalannak tűnhet. A frontális lebeny sérülteknél károsodik a SAS, és megjelenik a célneglekt, amikor is a betegek figyelmen kívül hagyják a feladat követelményeit, annak ellenére, hogy megértették őket. A dorzolaterális prefrontális kortex, vagy az elülső cinguláris tekervény, olyan specifikus területek, melyek sérülése célneglektet eredményezhet (Duncan, 1996).

A frontális rendszer egy másik nagy funkciója a hangulat és érzelmi szabályozás. A frontális lebeny sérültek hangulata sokkal labilisabb, sokkal gyorsabban válaszolnak érzelmileg frusztrációval vagy haraggal, és kevésbé érzékenyek mások érzelmeivel

és szükségleteivel szemben, egyfajta személyiség-változáson mennek át. Nehézségek lépnek fel a személyközi kapcsolatokban, mert nehezen fogják fel ezeket. Azt is kimutatták, hogy a schizofréneknél a prefrontális cortex nem működik megfelelően. Damasio szerint különösen az orbitofrontális sérülések esetében megszakad a kapcsolat a prefrontális cortex és a limbikus rendszer között, ami a morális ítéletek zavarát eredményezheti.

Kimutatták, hogy a frontális lebeny működésének a hatékonysága csökken az életkorral (Moscovitch és Winocur, 1992).

A frontális lebeny sérülésekor tehát egy „frontális szindróma” jelentkezik, zavart szenvednek a viselkedést monitorizáló funkciók, a kontroll képesség – különösen ha a kontroll belső mentális állapotokon alapszik – a temporális kódolás zavarával csökken az érzékenység a szociálisan jelentős ingerek irányában. A viselkedéses válaszban a perszeveráció, viselkedési rigiditás, feldíszítés és konfabuláció mellett jelentkezik a nem megfelelő figyelemmegosztás, nehézségek adódnak a viselkedés kiválasztásában, impulzivitás áll fenn mivel nem tudják figyelmen kívül hagyni az irreleváns ingert és legátolni az irreleváns választ. Ezek olyan károsodások, amelyek visszafordíthatatlanok, még akkor is, ha a páciens előzőleg normális életet élt. Két probléma nehezítheti meg a frontális lebeny sérülések felmérését: az egységes frontális lebeny szindróma felfogás, valamint az tény, hogy a frontális lebeny diszfunkciójának a megnyilvánulását befolyásolják a patofiziológiai, egyéni és környezeti változók.

Frontális lebeny működésének a felmérése: A frontális lebeny sérülteknél vizsgálták a viselkedést kezdeményező, leállító és változtató képességet a változó ingerek esetében. Több próbát is alkalmaznak a károsodás kimutatására, melyek különösen a monitorizálási és kontroll képességek felmérést célozzák. Itt az egyik legelterjedtebb vizsgálati eljárást emelnénk ki, a *Wisconsin Kártyaszortírozási Teszt*-et (WCST- Wisconsin Card Sorting Test), melyben a vizsgálati személynek kártyákat kell csoportosítani egy általa nem ismert stratégia szerint, mely stratégia a feladat közben – előzetes figyelmeztetés nélkül – megváltozik. Ez a feladat kognitív absztrakciót igényel, valamint válaszflexibilitást, amire a frontális sérültek nem képesek mivel tudnak stratégiát váltani, nehézségeik vannak a releváns információ feldolgozásában, a környezeti feed-back felhasználásában (Anderson, Damasio és Jones, 1991).

Más népszerű neuropszichológiai tesztek a toronyteszt (Hanoi, London, Toronto), az útvesztő tesztek (Porteus) és a fluenciafeladatok (betű, forma). A *Stroop-teszt* különböző változatait is alkalmazták az automatikus válaszról a kontrollált válaszra való átváltás nehézségének a kimutatására (Matter, 1997). Ezek is a tervezési, monitorizálási, kivitelezési képességeket vizsgálják, melyek a frontális lebeny sérülteknél károsodtak. Ezeket a próbá-

kat alkalmazva kimutatták, hogy sok frontális sérültnek kevés rálátása van a problémák mélységének a természetére, hogy túlbecsülhetik viselkedési határaikat, valamint a gátlás hiánya is jelentkezik náluk.

GÁTLÁS ÉS INTERFERENCIA

Az irreleváns vagy interferáló impulzusok gátlása alapvető végrehajtó funkció, amely szükséges a normális gondolkodási folyamatokhoz és a sikeres élethez. Egyesek szerint a normális munkamemória működés az interferáló ingerek elnyomását igényli. A gátló képesség a frontális lebeny érettségére jellemző. A gátló folyamatok működése úgy tárható fel, hogy néhány agysérülés esetében a gátló folyamatok nem eléggé hatékonyak. Neuropszichológiai kutatási eredmények azt sugallják, hogy a választógátlás szétterjedt kortikális aktivációhoz kapcsolódik, aktivációt mutatva ki elsősorban a jobb féltéke középső és alsó frontális tekervényében, a frontális limbikus területen, a cinguláris tekervényben, a szuplementáris motoros területen és az alsó parietális lebenyben (Garavan, Ross és Stein, 1999). A dorzális prefrontális kéreg szerepet játszhat az információk integrálásában és az elkövetkező tevékenység kezdeményezésében. Ez az eredmény megegyezik más embereken és állatokon végzett kutatások eredményeivel, melyek a frontális struktúrák szerepét emelik ki a vizuo-motoros és más kognitív folyamatok gátlásában (Jonides, Smith, Marshuetz, Koepe és Reuter- Lorenz, 1998). Tehát a frontális lebeny funkciói kapcsolódnak az interferenciához, és a viselkedés akaratlagos illetve automatikus kontrolljához (Duncan, 1996).

A munkamemória feladatokban nyújtott teljesítménybeli különbségek, nemcsak a tárolt információ mennyiségével függnek össze, hanem a gátló mechanizmusok hatékonyságával is, melyek segítségével figyelmen kívül hagyjuk az irreleváns információkat. A kontrollfolyamatok fontos szerepet játszanak a releváns információk kiválasztásában és a problémamegoldásban. Feltételezik, hogy a gyenge problémamegoldók tárolási kapacitása nem kisebb csak kevésbé hatékonyan használják, mivel a problémamegoldási képesség összefügg az irreleváns információhoz való hozzáférhetőség csökkenésével (Passolunghi, Cornoldi és De Liberto, 1999).

Megállapították, hogy a negatív priming oka a kritikus itemek figyelmen kívül hagyása és nem a más elemekre való figyelés (Mac Donald és Joordens, 1995).

Az interferenciahatás egyik legismertebb próbája a Stroop-teszt. Kutatásaiban Stroop (1935) arra keres magyarázatot, hogy miért igényel több időt a szín megnevezése, mint a szint jelentő szó kiolvasása. Eredményei alapján kimutatta, hogy az interferencia szakaszban, ha a szót kellett olvasni nem csökkent olyan nagyon a teljesítmény, mint amikor

a szint kellett megnevezni. A Stroop-hatás a figyelmi folyamatok által közvetített konfliktus a szóolvasás szokványos válasza és a szó színének a megnevezése között. Az ebből származó reakcióidő-különbség egyesek szerint a gyakorlattal magyarázható, mások szerint viszont az egyszerű dolgok megnevezése, mint például a színeké, teljesen más asszociációs folyamatokat feltételez, mint a szavak olvasása. Ugyanakkor kimutatható a gyakorlat hatása, valamint nembeli különbségek is a nők javára (Stroop, 1935). A Stroop hatásnak egy újabb magyarázata a szín és a szavak megkülönböztetésében fellépő különbségeket hozza fel (Melara és Mounts, 1993). Egy másik lehetséges magyarázatot a „feldolgozás gyorsasága modell” (MacLeod, 1998) szolgáltatja, mely szerint a szavakat gyorsabban feldolgozzuk, mint a színeket, mivel egyetlen válaszcsatorna van, ahol versengés jön létre a szín és a szó között, melyek közül a szó elsőként elérhető, így az inger irreleváns aspektusát gyorsabban feldolgozzák, mint a relevánsat. Más faktorok is közrejátszhatnak ebben a folyamatban, mint például az inger- válasz inkompatibilitás vagy az elégtelen gyakorlat (Melara, 1993). Kimutatták, hogy a proaktív interferenciára való fogékonyság befolyásolja a memóriafeladatokban nyújtott teljesítményt, vagyis általánosabb szinten az interferencia befolyásolja a kognitív viselkedést a kapacitás által (May, Hasher és Kane, 1999). Az is bizonyítást nyert, hogy a Stroop-effektus, annak ellenére, hogy az automatikus folyamatok prototipikus példája bizonyos körülmények között kontrollálható, és a kontroll lókusza posztlexikális (Tzelgov, Henig és Berger, 1992).

Neuropszichológiai kutatásokban kimutatták, hogy a frontális lebeny sérülteknél nagyobb az interferencia a versengő válaszok között (Lepage és Richer, 1996), és megfigyelhető az idő és téri proaktív interferenciahatás is, mely a prefrontális kéreg által közvetített válaszgátlási mechanizmust tükrözheti (D' Esposito, Postle, Jonides és Smith, 1999). PET vizsgálatokkal legnagyobb aktivációt az elülső cinguláris kortextben mutattak ki, és ez a feldolgozó folyamatokat a feladat végrehajtásához helyezi közel, viszont máshol is aktivációt figyeltek meg kisebb mértékben, de ez a szétterjedő aktiváció arra utalhat, hogy a Stroop-hatás nem magyarázható meg egyszerűen az inger-kódolás vagy válasz-interferencia terminusaival (Pardo, Janer és Raichle, 1990).

HIPOTÉZISEK

A bemutatott elméleti paradigmákból kiindulva a jelen dolgozatban azt próbáltuk vizsgálni, hogy milyen kapcsolat van a munkamemória és az interferencia között, és ez hogyan függ össze a frontális lebeny sérülésével.

Feltételezzük, hogy az interferencia hatás növekedése összefügg a végrehajtó funkciók hatékonysá-

gának a csökkenésével, ami leginkább a frontális sérült személyek teljesítményében nyilvánul meg.

Az I. kísérletben a következő munkahipo-téziseket vizsgáltuk meg:

1. Az interferenciaérzékeny végrehajtó funkcióinak hatékonysága kisebb, mint az alacsony interferenciát mutató személyeké.
2. Az interferenciahatás nagyobb mértékben jelentkezik a férfiaknál, mint a nőknél.

A II. kísérlet során vizsgált hipotézisek:

3. A frontális sérültek nem mutatnak károsodást a verbális és vizuális funkciók működésében, elmentben a végrehajtó funkciók csökkent hatékonyságával.
4. Az interferencia-hatás nagyobb a frontális sérülteknél, mint az egészséges személyeknél.
5. A frontális sérülteknél a végrehajtó funkciók kevésbé hatékonyan működnek mint az egészséges személyeknél.

I. KÍSÉRLET LEÍRÁSA

Kísérleti személyek: A kísérletben 39 személy vett részt, 16 – 23 év között (átlagéletkor 21 év). Ebből 27 lány és 12 fiú. A személyek a Báthory Líceum diákjai, illetve a Babeş-Bolyai Tudományegyetem filozófia és pszichológia szakos hallgatói.

A Stroop tesztben mutatott teljesítményük alapján ezeket a személyeket három csoportba soroltuk be: alacsony-, közepes- és magas interferenciát mutató személyek csoportja. A normál eloszlás alapján a 39 személyből kiválasztottuk a hét legjobban és a hét leggyengébben teljesítő személyt, akiknél később alkalmaztuk a Wisconsin próbát is.

Azt a csoportot, ahol az interferencia alacsony volt ($m=7,9$), független t-tesztel összehasonlítottuk a magas interferenciát mutató csoporttal ($m=23$), annak vizsgálatára, hogy a különbség nagysága indokolja-e a felosztást. A kapott eredmények szerint szignifikáns különbség ($t=11,98$; $p<0,001$) van a két csoport között.

Eszközök: A kísérletben alkalmaztuk a Stroop-tesztet az interferencia vizsgálatára, négy táblával: az első kettőn a két alapidimenzió (jelentés és szín) külön-külön, a harmadikon megegyezik a szín és jelentés, a negyediken viszont ez a két alapidimenzió eltérő. Mindegyik tábla 30 itemből, három szín egyenlő arányú felhasználásával.

A végrehajtó funkciók vizsgálatára a Wisconsin Kártyaszortírozási feladat (WCST) módosított változatát alkalmaztuk. A kártyák három kritérium szerint csoportosíthatóak, mindegyik három változattal: szín (piros, kék, zöld), forma (kör, háromszög, kereszt) és mennyiség (egy, kettő vagy három alakzat).

Eljárás: Először a Stroop-tesztet alkalmaztuk, minden személynél külön, a táblákat a következő

sorrendben bemutatva: jelentés alapidimenzió tábla (szavak olvasása), szín alapidimenzió (szín megnevezése), megegyező szín és jelentés tábla (szavak olvasása) és eltérő szín és jelentés tábla (első fázisban szavak olvasása, másodikban a szín megnevezése). Az interferencia mértékét a negyedik tábla szín megnevezése és az első tábla időbeli teljesítménykülönbségéből számoltuk ki. Az interferencia nagyságának függvényében három csoportot alakítottunk ki: alacsony-, közepes és magas interferenciájú csoportok.

A kísérlet második fázisában az alacsony- és a magas interferenciájú csoportnál alkalmaztuk a Wisconsin próbát a problémamegoldás és a stratégiaváltás vizsgálatára, egyéni tesztfelvétel során, a következő instrukcióval:

„Kártyákat kell csoportosítanod egy bizonyos szabály szerint. A kártyákon különböző formák vannak: kör, háromszög és kereszt, különböző számban, egy, kettő vagy három alakzat jelenik meg minden kártyán. Egyesek közülük pirosak, mások kékék vagy zöldek. A három lehetséges csoportosítási szabály: a forma, szín, mennyiség. A szabályt én fogom meghatározni, neked ki kell találnod azokból

az igen- nem visszajelzésekből, melyeket a szortírozás során adok. A te feladatod az, hogy minél kevesebb visszajelzés alapján próbáld alkalmazni a megfelelő szabályt. Most egy próbát végzünk, ha megértetted, akkor kezdhetjük.”

A stratégiákat minden személynél meghatározott sorrendben alkalmaztuk: szín, forma, mennyiség egészen addig, míg elfogytak a kártyák. A szabályt tíz helyes egymásutáni válasz után változtattuk meg anélkül, hogy előzetesen figyelmeztettük volna a személyt.

AZ ADATOK FELDOLGOZÁSA ÉS ELEMZÉSE

A Stroop- hatás és a Wisconsin próba teljesítményeit összehasonlítottuk független t-tesztrel az alacsony és a magas interferenciát mutató személyeknél. Az eredmények nem utalnak szignifikáns különbségre a két csoport között ($t=-0,62$; $p>0,05$).

A nemek közötti különbséget a Stroop tesztben mind a 39 személynél vizsgáltuk. A nők átlagos teljesítménye jobb volt mint a férfiaké, de ez a különbség nem mutatkozott szignifikánsnak ($t=0,63$; $p>0,05$).

Csoportok	t-próba	p
Alacsony/ magas interferenciát mutató személyek Wisconsin teljesítménye	-0,62	$p>0,05$
Nemek közötti különbségek a Stroop tesztben	0,63	$p>0,05$

1. táblázat: Az I. kísérlet eredményeinek összefoglalása

AZ EREDMÉNYEK ÉRTELMEZÉSE

Az eredmények nem támasztják alá azt a feltételezést, hogy az alacsony interferenciát mutató személyek jobban teljesítenének a Wisconsin próbában, mint az interferencia-érzékeny személyek. Ez részben azzal is magyarázható, hogy a Wisconsin próbát kevés személlyel vettük fel, és az eredményeket nagymértékben befolyásolták az egyéni eltérések, valamint a lehetséges zavaró külső tényezők.

Ahhoz, hogy a nemek közötti különbségekre vonatkozó hipotézist pontosabban tudjuk vizsgálni, több személy felmérésére lenne szükség, viszont az sem kizárt – és az eredményeink ezt sugallják –, hogy az interferencia nagysága nem függ a nemek közötti különbségektől.

II. KÍSÉRLET LEÍRÁSA

Kísérleti személyek: A II. kísérletben az előző személyek mellett, két agykárosodást szenvedett kísérleti alany vett részt (mindkettő nőnemű), a kolozsvári Rehabilitációs Klinika neurológiai osztályáról.

- L. I. 46 éves CT-n (Komputerizált Tomográf) kapott eredményei azt mutatják, hogy az agykéreg elülső része károsodott, különösen a bazális

magvak és a bal frontális lebeny szintjén, valamint megfigyelhető az agyér sorvadása is.

- M. A. 56 éves, nála az első agyi osztoér károsodott, a cinguláris tekervény nagyfokú károsodásával, a frontális lebenyt is érintve.

Eszközök: Az agysérült személyek emlékezeti funkcióinak a vizsgálatára egy általunk összeállított verbális-vizuális memóriapróbát alkalmaztunk úgy, hogy lehetőleg a Fonológiai Hurok és a vizuális emlékezet funkcióit vizsgálja, és minél kisebb mértékben vegye igénybe a Központi Végrehajtót. A feladatokat részben Lurija neuropszichológiai emlékezeti tesztjéből válogattuk, de alkalmaztuk Wechsler számismétlés- próbáját is, valamint egy általunk összeállított vizuális ingereket tartalmazó kártyafelismerési feladatot (lásd. 1. melléklet).

A memóriapróbákon kívül az agysérülteknek is alkalmaztuk a Stroop-tesztet és a Wisconsin Kártyaszortírozási feladatot.

Eljárás: Először alkalmaztuk a memóriapróbákat, majd a Stroop- tesztet és a Wisconsin I. Kísérletben bemutatott instrukciókkal.

AZ ADATOK BEMUTATÁSA ÉS ELEMZÉSE

Az agysérült személyeknél emlékezeti próbákat alkalmaztunk, annak megállapítására, hogy károsodtak-e náluk verbális és vizuális funkciók. Ezeket

a próbákat úgy választottuk, hogy feltételezhetően ne vegyék igénybe a központi funkciókat. Összehasonlítva az emlékezeti próbák hibaarányát az egészséges és agysérült személyeknél, az eredmények alátámasztják azt a hipotézisünket, mely szerint a

verbális munkamemóriát és a Fonológiai Hurkot igénylő feladatok esetében nem csökken a teljesítmény, nem mutatható ki szignifikáns különbség a két csoport között a hibák számát illetően (2. táblázat).

Csoportok	Hibák átlaga	t próba	p
Egészséges személyek	2,00	-17,521	0,126
Agysérültek	4,50		

2. táblázat: Egészséges és agysérültek emlékezeti teljesítménye

A Stroop-tesztben kapott interferencia nagysága az agysérült (átlag=38,52) és egészséges személyeknél (átlag = 15, 75) szignifikáns eltérést mutat $p < 0,05$ küszöbnél

A következő lépésben összehasonlítottuk a Wisconsin próba teljesítményeit ugyancsak az egészséges és az agysérült személyek esetében. A két csoport között szignifikáns különbséget találtunk $t = 5,274$, $p < 0,01$ szinten, tehát az agysérültek Wisconsin teljesítménye jóval alacsonyabb, mint az egészséges személyeké.

ANOVA-t alkalmazva szignifikáns különbséget mutattunk ki az alacsony és magas interferenciájú,

valamint az agysérült személyek esetében a Wisconsin próba teljesítményében: $F = 4,878$, $p = 0,026$. Ahhoz, hogy megvizsgáljuk, hogy mely csoportok között mutatható ki ez a teljesítménybeli különbség, páros t-tesztet alkalmaztunk (3. táblázat). Az eredmények azt jelzik, hogy a különbség nem szignifikáns az alacsony és a magas interferenciájú csoportok között ($t = 0,091$, $p = 0,92$), viszont a magas interferenciájú csoport és a frontális sérültek teljesítménybeli különbsége jelentős ($t = 4,932$, $p = 0,01$)

Csoportok	Átlag	t-próba	p
Kis interferencia	13,00	0,091	0,92
Nagy interferencia	12,42		
Frontális sérülés	39,50	4,932	0,01

3. táblázat: Wisconsin- teljesítmény összehasonlítása a három csoportnál

AZ EREDMÉNYEK ÉRTELMEZÉSE

Az eredmények alátámasztják azt a feltételezést, miszerint a frontális sérültek munkamemória teljesítménye függ a feladat típusától, és a frontális sérülés a Központi Végrehajtó kevésbé hatékony működésében nyilvánul meg. Ezt alátámasztja a Wisconsin próbában kapott teljesítménykülönbség az egészséges és az agysérült személyek között. A frontális sérülés feltételezhetően nem károsítja számottevően a munkamemória másik két alrendszerét, amit a frontális sérültek egészséges személyekhez hasonló emlékezeti teljesítménye bizonyít.

A kapott szignifikáns interferenciakülönbség azt jelzi, hogy a frontális sérülteknél a Stroop-hatás nagyobb, mint az egészséges személyeknél. Ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy az interferencia gátlása a frontális lebeny közvetítésével valósul meg. Ebből értelemszerűen következik, hogy a frontális sérülés következtében az agysérültek teljesítménye nem lehet olyan jó, mint azon személyeké, akiknél ilyen jellegű károsodás nem áll fenn. A reakcióidő különbsége mellett kimutatható az is, hogy a frontális sérültek (átlag hiba = 6) számottevően többször hibáznak, mint az egészséges személyek, akik csak

ritkán tévednek és közülük is főként azok, akik interferencia-érzékenyek.

Kísérleti eredmények alapján csak az interferencia-érzékeny személyek és a frontális sérültek között kaptunk jelentős teljesítménybeli különbséget a Wisconsin próbában. Ennek oka, hogy a frontális sérülés sokkal nagyobb mértékben befolyásolja a Központi Végrehajtó működésének a hatékonyságát, mint a csökkent interferencia-gátlási képesség. Ehhez még hozzájárul az is, hogy a Wisconsin próbát kevés egészséges személlyel végeztük el, így az eredmények kevésbé reprezentatívak. Egy másik lehetséges hibaforrás a neuropszichológiai kutatásokban fellépő módszertani nehézség, éspedig az, hogy csak két frontálisan sérült személlyel dolgoztunk, így az egyéni különbségek nagyobb mértékben befolyásolják az eredményeket

MAGYARÁZATOK ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

A jelen kísérletben kimutatható, hogy az interferencia növekedése kapcsolatban van a végrehajtó funkciók hatékonyságának csökkenésével, ami leginkább a frontális lebeny sérülteknél mutatkozik meg, viszont ezt az összefüggést nem sikerült kimutatni azoknál az egészséges személyeknél, akik-

nél az interferencia nagysága különbözött. Az eredmények általánosításakor azt is figyelembe kell venni, hogy kis létszámú csoportokkal dolgoztunk.

Az erre vonatkozó szakirodalom alátámasztja, hogy a végrehajtó funkciók hatékonysága függ a frontális lebeny működésétől (Jonides et al., 1996), aminek a funkciói az interferenciához is kapcsolódnak (Duncan, 1996).

Eredményeink azzal magyarázhatóak, hogy a Wisconsin próba teljes megértéséhez és megoldásához szükséges egy mentális reprezentáció létrehozása, mely igénybe veszi a munkamemória kapacitását, különösen a Központi Végrehajtó funkcióit, ezért nyilvánvaló a frontális sérültek rosszabb teljesítménye. A problémamegoldás nemcsak bizonyos információk megőrzését igényli, hanem azok kontrollját is, mert megvizsgálja az információkat a relevancia szempontjából is, és ennek függvényében választjuk ki vagy gátoljuk le, illetve integráljuk és használjuk fel az ezeket. Ha nehézség van a kiválasztásban és az előzetes információ gátlásában (a gátlóképeség gyenge), akkor interferencia jön létre. A frontális sérülteknél ezek a kontrollfolyamatok károsodnak, mely teljesítménycsökkenéshez vezet. Ezek a személyek nem tudják felhasználni a külvilágból kapott információkat a viselkedésük irányítása valamint a problémamegoldás érdekében, ami bizonyítást nyert a kísérlet során, mivel a Wisconsin próbában egyik frontális sérült személy sem tudta felhasználni a visszajelzőként kapott információt, próba-szerencse stratégiát alkalmazva próbálták megoldani a feladatot. Mind az agysérültek, mind a gyengén teljesítő személyek kevésbé tudták figyelmen kívül hagyni a nem lényeges információkat. Ez a Stroop-tesztnél a nagyobb reakcióidőben, a Wisconsin próbánál stratégiaváltási nehézségekben nyilvánult meg, ellentétben azokkal, akik képesek voltak figyelmüket a releváns elemekre összpontosítani. Feltételezhető, hogy az interferencia-érzékeny

személyek képesek voltak aktiválni a releváns információkat, viszont ez az aktivációs szint nem volt olyan magas, mint az alacsony interferenciát mutató személyeknél. Az eredmények megmagyarázhatóak az output interferencia fogalmaival (Brainard és Reyna, 1988), a nehézség nem az információ kódolásakor lép fel, hanem a munkamemóriában levő válaszlehetőségek kiválasztásában.

Egy másik lehetséges magyarázat szerint a frontális lebeny sérülése és a magas interferencia egyaránt egy célgügyölési folyamatot tükröznek, vagyis ezek a személyek nem figyelnek a feladat követelményeire, annak ellenére, hogy megértik ezeket, és viselkedésükben figyelmen kívül hagyják a célt (Duncan, 1996). A frontális sérültek, és az interferencia-érzékeny személyek, akiknél jelentkezik a célneleglek, feltehetően jobban teljesítenének a feladatmegoldásban, ha azt lebontanánk részeire, és a verbális utasítások explicitebb megfogalmazása segítene a pontosabb stratégia kidolgozásában. Ezt figyelembe véve, olyan segítő eljárásokat lehetne kidolgozni a frontális lebeny sérültek és a célneleglek számára, melyek megkönnyíthetnék a viselkedés irányítását és a célok figyelmesebb követését.

A dolgozat általános hipotézisének pontosabb kivizsgálása és a hibák kiküszöbölése érdekében, ajánlatos lenne megismételni a kutatást több személlyel, és ezt kiterjeszteni az életkortól függő változások vizsgálatára is. Mivel a frontális lebeny működésének a hatékonysága függ az életkortól, további kutatásra vár olyan személyek felmérése, akiknél ezen agyi terület funkciója csökkentett: a frontális sérültek mellett a gyerekek és idős személyek összehasonlítása egészséges felnőttek csoportjával.

További vizsgálatok tárgyát képezhetik a gátló folyamatok változatos típusai, melyeket a frontális kéreg közvetít, valamint ezeknek a gátló folyamatoknak a szerepe a kognitív feladatokban.

IRODALOMJEGYZÉK

- Baddeley, A. (1981). The concept of working memory: A view of its current state and probable future development. *Cognition*, 10, 17-23.
- Baddeley, A. (1993). Working memory or working attention? In A. Baddeley & Z. L. Weiskrantz (Eds.), *Selection, Awareness and Control*, Clarendon Press, Oxford, 152-170.
- Baddeley, A. (1992). The fractionation of working memory. *Science*, 225, 556-559.
- Brega, A. G. & Healy, A. F. (1999). Sentence Interference in the Stroop Task. *Memory and Cognition*, 27, 768-778.
- Budd, D. & Whitney, P. (1995). Individual differences in working memory strategies for reading expository text. *Memory and Cognition*, 23,
- Bunge, S. A., Klineberg, T., Jacobsen, R. B. & Gabrieli, J. D. E. (2000). A resource model of the neural basis of executive working memory. *Proceedings of the National Academy of Science*, vol.97, Issue 7, 3573-3578.
- Casey, P. J. (1993). "That Man's Father Is My Father's Son. The Roles of Structure, Strategy and Working Memory In Solving Convolved Verbal Problems. *Memory and Cognition*, 21, 506-518.
- Damasio & Anderson (1993). The Frontal Lobes. In Heilman, K. M. & Valenstein, E. (Eds.) *Clinical Neuropsychology*, Oxford University Press, N.-J., Oxford.

- D'Esposito, M., Postle, B.R., Jonides, J. & Smith, E. E. (1999). The neural substrate and temporal dynamics of interference effects in working memory as revealed by event-related functional MRI. *Proceedings of the National Academy of Science*, 96, 13, 7514-7519.
- Duncan, J., Emslie, H., Williams, P., Johnson, R. & Freer, C. (1996). Intelligence, and the Frontal Lobe: The Organisation of Goal-directed Behaviour. *Cognitive Psychology*, 30, 257-303.
- Ellis, A. W. & Young A. W. (1996). Human Cognitive Neuropsychology. *A Textbook with Readings*. Psychology Press, 271-310.
- Gabrieli, J.D. E., Poldrack, R. A. & Desmond, J. E. (1998). The role of left prefrontal cortex in language and memory. *Proceedings of the National Academy of Science*, Vol. 95, Issue 3, 906-913.
- Garavan, H., Ross, T. J. & Stein, E.A. (1999). Right hemispheric dominance of inhibitory control: An event-related functional MRI study. *Proceedings of the National Academy of Science*, Vol. 96, Issue 14, 8301-8306.
- Goldman-Rakic, P. S. (1992). Regional and cellular fractionation of working memory. *Proceedings of the National Academy of Science*, Vol. 24, Issue 2, 405-412.
- Grafman, J. (1994). Neuropsychology of the Prefrontal Cortex. In D. W. Zaidel (Ed.), Academic Press, Inc.
- Gravan (1998). Serial attention within working memory. *Memory and Cognition*, 26, 263-276.
- Hanley, J. R., Young, A. W. & Pearson, N. A. (1996). Impairment of the Visuo-Spatial Sketch Pad. In Ellis, A. W. & Young A. W. (Eds.), *Human Cognitive Neuropsychology. A Textbook with Readings*. Psychology Press, 395-432.
- Jonides, J., Smith, E. E., Marshuetz, C., Koeppe, R. A. & Reuter-Lorenz, P. A. (1998). Inhibition in verbal working memory revealed by brain activation. *Proceedings of the National Academy of Science*, Vol. 95, Issue 14, 7410-7413.
- Lepage, M. & Richer, F. C. (1996). Inter-response interference contributes to the sequencing deficit in frontal lobe lesions. *Brain*, 119, 4, 1289-1295.
- Leung H., Skudlarski, P., Gatenby, J. C., Peterson, B. S. & Gore J. C. (2000). An Event-related Functional MRI Study of the Stroop Colour Word Interference Task. *Cerebral Cortex*, Vol. 10, No. 6, 552-560.
- Mac Donald, P. A., Joordens, S. & Seergobin, K. N. (1999). Negative priming effect that are bigger than a breadbox: Attention to distractors does not eliminate negative priming, enhances it. *Memory and Cognition*, 27, 197-207.
- MacLeod, C. M. (1998). Training in Integrated Versus Separated Stroop Tasks. The Progression of Interference and Facilitation. *Memory and Cognition*, 26, 201-212.
- MacLeod, C. M. & Hodder, S. L. (1998). Presenting Two Incongruent Colour Words on a Single Trial Does not Alter Stroop Interference. *Memory and Cognition*, 26, 212-224.
- Melara, R. D. & Mounts, J. R. W. (1993). Selective attention to Stroop dimensions: Effect of baseline discriminability, response mode and practice. *Memory and Cognition*, 21, 627-645.
- Martin-Loeches, M., Schweinberger, S.R. & Sommer, W. (1997). The phonological loop-model and phonological similarity effect. *Memory and Cognition*, 25, 471/483.
- Matter, C. A. (1997). Rehabilitations of Individuals with Frontal Lobe Impairment. In J. Leon-Carrion (Ed.), *Neuropsychological Rehabilitation Fundamentals. Innovations and Directions*, Gr/St. Lucie Press, Delroy Beach.
- May, C. P., Hasher, L. & Kane, M. J. (1999). The role of interference in memory span. *Memory and Cognition*, 25, 759-767.
- Milner, B. & Petrides, M. (1992). Behavioural effect of frontal-lobe lesions in man. In S. M. Kosslyn & R. A. Anderson (Eds.), MIT Press, Cambridge, Massachusetts.
- Moscovitch, M. & Winocur, G. (1992). Frontal lobes and memory. In L. R. Squire (Ed.), *Encyclopedia of Learning and Memory*, Macmillan Publishing Company, N. Y.
- Pardo, J. ZV., Pardo, P. J., Janer, K. W. & Raichle, M.E. (1990). The Anterior Cingulate Cortex Mediates Processing selection in the Stroop Attentional Conflict Paradigm. *Proceedings of the National Academy of Science*, 87, 256-259.
- Passolunghi, M. C., Cornoldi, C. & DeLiberto, S. (1999). Working memory and intrusions of irrelevant information in a group of specific poor problem solvers. *Memory and Cognition*, 27, 779-790.
- Pechmann, T. & Mohr, G. (1992). Interference in memory for tonal pitch. Implications for a working memory model. *Memory and Cognition*, 20, 314-320.
- Racsmány M. (2000). A munkamemória szerepe a megismerésben. *Erdélyi Pszichológiai Szemle*, 2, 29-49.
- Rypma, B. & D'Esposito, M. (1999). The roles of prefrontal brain regions in components of working memory: Effects of memory load and individual differences. *Proceedings of the National Academy of Science*, Vol. 96, Issue 11, 6558-6563.
- Schneider, W. (1993). Varieties of working memory in biology and in connectionist/control architectures. *Memory and Cognition*, 221, 184-192.
- Shallice, T. & Burgess, P. (1993). Supervisory control of action and thought selection. In A. Baddeley & Z. L. Weiskrantz (Eds.), *Selection, Awareness and Control*, Clarendon Press, Oxford, 172-187.
- Smith, E. E. & Jonides, J. (1998). Neuroimaging analysis of the human working memory. *Proceedings of the National Academy of Science*, Vol. 95, Issue 20, 12061-12068.
- Smith, M. M., & Scholey, K. A. (1994). Interference in immediate spatial memory. *Memory and Cognition*, 22, 1-13.
- Stroop, R. (1935). Studies of interference in serial verbal reactions. *Journal of Experimental Psychology*
- Towse, N., J., & Hitch, J., G., & Hutton, U. (2000). On the interpretation of working memory span in adults. *Memory and Cognition*, 28, 341-348.

- Tzelgov, J., Henrik, A. & Berger Jaqueline (1992). Controlling Stroop effects by manipulation expectations for colour words. *Memory and Cognition*, 20, 727-735.
- Washburn, D.A. & Astur, R.S. (1998). Nonverbal working memory of humans and monkeys: Rehearsal in the sketchpad? *Memory and Cognition*, 26, 277-286.
- West, R. (1992). Visual distraction, working memory, and aging. *Memory and Cognition*, 27, 1064-1072.
- Wilson, M. & Emmorey, K. (1997). A visuospatial „Phonological loop” in working memory: Evidence from American Sign Language. *Memory and Cognition*, 25, 313-320.
- Zbrodoff, N. J. & Logan, G. D. (2000). When it hurts to be misled: A Stroop-like effect in a simple addition production task. *Memory and Cognition*, 28, 1-7.

1. MELLÉKLET

MEMÓRIAPRÓBÁK AZ AGYSÉRÜLT SZEMÉLYEK VIZSGÁLATÁRA

1. Hét kártyát fogok mutatni önnek, melyeken képek vannak. 5 másodpercig nézheti mindeniket, majd elveszem. Ezután ismét képeket fogok mutatni, melyek közül egyesek megegyeznek az előbbiekkal, mások nem. Az ön feladata, hogy felismerje azokat, melyeket már előzetesen látott.
2. Most néhány számot mondok. Figyeljen jól, és ismételje meg, hogyha befejeztem.

Sorozat

3-8-6
3-4-1-7
8-4-2-3-9
3-8-9-1-7-4
5-1-7-4-2-3-8
1-6-4-5-9-7-6-3
5-3-8-7-1-2-4-6-9

3. Három különböző helyzetben látja majd a kezem. Emlékeznie kell, milyen pózban volt, mert ha kérem, önnek is meg kell csinálnia ugyanezeket. (mindenik pozíciót 2-2 másodpercig mutatjuk).
4. Most egy kártyát fogok önnek mutatni. 5 másodperce lesz arra, hogy megjegyezze, mert aztán elveszem. Szeretném, ha elismételné a szavakat, amiket a kártyára írva látott, miután visszaveszem (ház, hold, utca, fiú, víz).

Most két mondatot mondok önnek, szeretném, ha megjegyezné ezeket. „A nap Keleten kel fel.” Kérem, ismételje meg. „Májusban virágoznak az almafák.” Kérem, ismételje meg. Mi volt az első mondat? Mi volt a második mondat?

JELLEN

AZ 1991. ÉVI 69. SZÁMÚ TÖRVÉNY FOGALMA

Jakab Dénes-Barna

The author would like to draw our attention on the existence of an unjustified separation between the committed followers of the declared concept of autonomy and the designers of the autonomy's new forms, by the analysis of the concept based on the law number 69 year 1991 of the local administration and by the positions and possibilities of administration-autonomy.

Keywords: law, local administration, autonomy, politics

A „HELYI” (KÖZIGAZGATÁSI) ÉS MÁS AUTONÓMIAFORMÁK

A közigazgatási törvény kibocsátása, a benne foglalt „helyi” autonómia elméletének kidolgozása, valamint a hozzájuk kapcsolódó vélekedések és állásfoglalások felszaporodása nem egyszerűsítette le az egyébként is szövevényes autonómia-diskurzust. Épp ellenkezőleg: a különböző létező *autonómia-diskurzusok* (úgy mint kulturális, területi, személyi, regionális, vallási, politikai) viszonylagos disszonanciájának oka tulajdonképpen az autonómia elvont fogalmában való egyetértés. Ez az egyetértés elsősorban az autonómia [gr. auto – „ön” + nomosz – „törvény”, azaz öntörvényűség, függetlenség] etimológiai értelmezésére való ráhagyatkozásban, vagy éppen a szabadságfilozófiai autonómia-fogalmak bizonyos jegyeinek a politikai-jogi használatra való visszavetítésében áll.

A filozófiai autonómia – mint minden autonómiatörékvés paradigmatis esete – a minden külső tényezőtől függetlenné váló egyén saját maga számára hozott észtörvényeit jelenti. Tágabb értelemben akkor beszélhetünk a polgári közösség autonómiájáról, ha egy közösség a külső (jogi) törvényhozásában megnyilvánuló ésszerűséget – utólag – képes saját maga belső törvényhozásával egységes összhangban látni úgy, hogy abba ne keveredhessen semmiféle más, idegen elv.

Az autonómia-diskurzusban felmerülő bármely esetleges nézeteltérés oka nem az *autonómia* fogalom pontatlanságában, hanem sokkal inkább az *autonóm* jelzővel minősített közösség helyzetének eltérő értékeléséből adódik.¹ A politikai szféra alanyai egyfelől nem rendelkeznek feltétlenül egyetlen lineáris hierarchikus rendszer adott pontjához, tehát az illető alanyok rendelkeznek az eltérő hatáskör rend-

jén előálló szigetszerű jogosítványok és hatáskörök rendszerével, azaz autonómiával. Azonban az autonómia megléte mindaddig eldönthetetlen, ameddig a politikai alanyok egymáshoz viszonyított helyzete nem tisztázott. A lehetséges disszenzus másik oka, a politika projektív jellegéből kifolyólag, arra a helyzetre vonatkozik, amelyben az egymással kapcsolatban álló politikai szereplők egyébként rögzített viszonyrendszerét az egyik fél megváltoztatni igyekszik.

Az autonómia fogalom alkalmazásában előálló bármely rendellenességet egy rendszerelméleti-módszertani megfontolással csökkenthetjük. Ennek értelmében az autonómia fogalmát konstans regulatív eszmének tekintve bizonyos intézmények (rendszerek) és a bennük foglalt alrendszerek (más intézmények) sajátosságait valamint a köztük megengedett viszonyokat igyekszünk leírni. Ezzel az eljárással a logikai operacionális meghatározás igényeinek kívánunk messzemenően megfelelni.

Ebben a megközelítésben a helyi autonómia nem más, mint az alkotmány és a törvények, esetleg a nemzetközi törvények által is szabályozott jogállam egységes államigazgatási rendszerének központi és helyi szintekre tagolt alrendszere.

Az autonómia általános fogalmának rögzítése és a helyi autonómia fogalmára vonatkozó módszertani alapvetés után a dolgozat célkitűzése Románia 1991. évi 69. számú közigazgatási törvénynek az *autonómia* fogalmára vonatkoztatott elemzésére irányul. E cél érdekében összefoglalja a helyi autonómiát megtestesítő intézmények szerkezeti és működési sajátosságait, hatóköreik korlátait. A fogalom további árnyalása végett az autonómia problémáját a közigazgatási hatalommegosztás és az európai szabályozás tükrében is láttatni igyekszik. Végezetül megpróbál a helyi autonómia kérdésének kapcsán egy egységes rálátást, átfogó perspektívát, értékelést adni.

¹ Az autonómia a politikai szféra egyetemes értéke. Mint érték „a politika alanyaihoz, az egyénekhez, a közösségekhez, a szervezetekhez, az államhoz, a nemzetekhez kötődő követelmény.” (Bihari-Pokol, 154.)

KÖZPONTI ÉS HELYI KÖZIGAZGATÁS

A napjainkban domináns² jog- és politikaelméleti megközelítések központi szereplője az állam, amelynek mint jogi intézménynek rendszerint három elemét szokták megkülönböztetni: a területet, népességet és a területi főhatalmat (szuverenitást). Ezen elmélet szerint bármely, az előbbi három tulajdonsággal rendelkező politikai közösség egyben államot alkot.

A helyi autonómia értelmezése szempontjából a szuverenitás fogalma bizonyos értelmezési nehézségek elé állíthat: a zavar oka a szuverenitás és az autonómia fogalmak tartalmi elemeinek tisztán formai jegyek, valamilyen „függetlenség” értelmében vett megfeleltetése.

Az, ami első pillantásra mégis összeegyeztethetetlennek tűnik, nem más, mint a szuverenitás, azaz a törvény általi jogszabályozás a politika, a gazdaság és a társadalmi élet minden területére kiterjedő hatáskörének, és másfelől a közigazgatási autonómia helyi ügyekre kiterjedő tárgyi és területi hatáskörének együttes alkalmazása vagy összeütközési lehetősége. Másodszorban az alkotmány által szavatolt területi egység és a helyi autonómia elveinek az együttes megléte tűnhet ellentmondásosnak.

Ilyen s hasonló indokoktól vezérelve a közigazgatási autonómia néhány túlzóan radikális értelmezésével kell számolnunk. Úgy tűnhet, hogy a helyi autonómia értelmezhető úgy is, „mint az állammal szembeni (szembenállási) alapjog”, akár mint „a kormánytól független, teljesen önálló” eszményi önkormányzat (Ficzere, 169.). Más szerzők szerint a szövetségi állam-tagállam és az egységes állam – autonómigazgatású helyi közösség párhuzam az, ami arra csábíthatja az autonómia túlértékelőit, hogy az autonómia helyét a föderáció tagállamának a szövetségi államban betöltött szerepével tegye egyenlővé (Popa, 1999, 11–13.). Mindezeket összegezve, a helyi autonómia értelmezésével kapcsolatban valójában az önkormányzat³ kvázi államiségének kérdését kell kimerítően tárgyalni.

A látszatot erősítő további tényezők három általános politikai elvnek az államszervezésben és a helyi önkormányzatok működésében való együttes jelenlétével magyarázhatók. Valóban, az önkormányzat szervezeti felépítése messzemenően alkalmazza a

fő államszervezési elvek között számon tartott hatalommegosztás elvét (5. cikkely 1. szakasz). A parlament törvényhozói és a kormány végrehajtó tevékenységének megfelelően helyi közigazgatási szinten megkülönböztethetők a települési és megyei tanácsok tanácskozási és döntéshozó testületei, valamint a polgármesteri tisztség, mint végrehajtó szerv. Ez utóbbi, de a helyi tanács is, körülményeihez képest saját kisegítő apparátust tarthat fenn.

A helyi tanácsok a helyi közösséget érintő ügyekben határozatokat hozhatnak, amelyek végrehajtásához adott esetben az állami kényszer is alkalmazható. Ezek a határozatok a közigazgatási egység egészére nézve területileg hatályosak. A polgármester a határozatok végrehajtása érdekében rendeleteket hoz.

A hatalommegosztás elvének helyi szintű alkalmazása mellett a helyi közigazgatásban még két fontos politikai elv érvényesül: a népfelség és a népképviselés elve. A népképviselés elve szerint a helyi közigazgatási szervekbe a helyi közösségnek demokratikus szavazás útján megválasztott képviselői kerülhetnek be. Sőt, a közigazgatási törvény (1. cikkely 1. szakasz) értelmében a közösséget érintő fontos ügyekben kiírható a népszavazás, mint a közvetlen demokrácia gyakorlásának módja. A népfelség elve szerint, s ez szorosan összefügg a részvétel elvével, a helyi szintű jogi normák megalkotásában alapvetően érintett a közösség.

Ezen kvázi állami jelleg mellett a helyi önkormányzatok és az állam közti különbség feltárása elsősorban a nemzeti szuverenitás és a helyi autonómia hatáskörei között fennálló különbségek elemzéséből adódik.

Az állami területi főhatalom szuverenitásának hatásköre a politikai, társadalmi, gazdasági élet minden területére – így a közigazgatási jogviszonyokra vonatkozóan is – kiterjedő szabályozás. Ennek a feladatnak a parlament az alkotmány által a jogforrások hierarchikus rendjében központi helyre besorolt törvények megalkotásával tesz eleget. A helyi közigazgatás jogszabályalkotása – bár erre is vonatkoznia kell az autonómia elvének – a jogforrások rendjének legalacsonyabb szintjén történik, tárgyát tekintve vagy a törvény helyi szintű végrehajtásáról rendelkezik, vagy a helyi érdekek körére terjed ki.

Mivel a két jogalkotó testület a társadalmi élet jogviszonyait a jogrendszer hierarchiájának különböző szintjein rendezzi, ellentmondásmentesen fenntartható a két testület szabályalkotó tevékenysége. A kompromisszum, ami korántsem jelenti az intézményi alárendeltséget, nem más, mint a helyi közigazgatásra háruló normakonformitási követelmény. Ez a követelmény a törvényekkel és az alkotmánnyal összhangban állapítja meg a határozathozatal és a rendeletalkotás jogszerűségét.

Valóban, a jogforrások hierarchiájának és a központi-helyi munkamegosztásból eredő erőviszonyi különbségnek figyelmen kívül hagyásával a helyi kö-

² Vannak úgynevezett nem-domináns megközelítések, amelyek az állam szerepét az új társadalmi, gazdasági, világpolitikai kontextusban kevésbé tartják központi jellegűnek. Ezek az elméletek egyrészt a globalizálódó világrendszernek a nemzetállammal szemben történő pozíció-erősödéséről beszélnek.

³ A terminológiai pontosítás kedvéért: sem a közigazgatási törvény, de a romániai irodalom (például Popa, 1996; Popa 1999) sem használja az *önkormányzat* terminust (amelynek fogalmi megfelelője az *autoguvermare locală* lehetne). Sőt E. Popa határozottan elveti, mert szerinte ez a kormányzás, a kormány intézményének konotációit vonja maga után. A magyar, valamint az erdélyi magyar fogalomhasználatban viszont ez meghonosodott.

zösségek állami vagy kvázi állami szereplőkként volnának értelmezhetők. Ehhez azonban a helyi közösségnek a népfelség, a képviselőlet, a hatalommegosztás elvei mellett a külső és belső szuverenitás olyan jegyeivel kellene rendelkeznie, mint a nemzetközi kapcsolatteremtés joga, az állampolgári jogviszonyok szabályozásának képessége, az erőforrások feletti rendelkezés korlátlan joga, az alkotmányozási és a (teljes hatáskörű) törvényalkotás jogai. Ameddig ezek a jogosítványok az állam előjogai, addig a szervezeti és működési autonómia ürügyén nem beszélhetünk a helyi politikai közösség állami jellegéről.

A helyi autonómia nem más, mint a helyi közigazgatási szervek „feladat- és hatáskör sértetlensége” (Csefkó, 18.), vagy hasonló meghatározásban a „hatáskörök kizárólagos rendszere” (Popa, 1999, 13). A közigazgatási jogtudomány meghatározása szerint mindez a decentralizált államigazgatási modellben érvényesülő „vertikális-központi és helyi hatalmi-munkamegosztás” (Ficzere, 169).

AZ EURÓPAI SZABÁLYOZÁS JELLEGZETESSÉGEI

Amint azt a hazai közigazgatási autonómiakérdés szakírója, Eugen Popa megjegyzi, a romániai közigazgatási törvény megalkotásának legfőbb mintája a Helyi Önkormányzatok Európai Chartája (a továbbiakban: Charta) volt. Ezért – a közigazgatási autonómiafogalom értelmezésének rendjén – indokolt a mintakövetést lehetővé tevő európai szabályozásról is szót ejteni.

Az európai alkotmányjogi megközelítésben az autonómia szabályozásának kétfajta módszere honosodott meg (Popa, 1999, 39). Az autonómia szabályozása egyaránt megvalósulhat egy egységes és általános szabályozás, de akár az egyedi és különleges szabályozás rendszerében.

A Charta Preambulumának értelmezése szerint⁴ a helyi autonómia követelménye minden további nélkül egyenes következménye a demokrácia elvének. A Charta elképzelése szerint a jövő Európájának a helyi önkormányzatok alapintézményeit szentesítő decentralizált Európának kell lennie, amelyben biztosítják az egyén közügyekben való részvételi jogát.

Ez a jog az önkormányzat intézményének gyakorlatában megtestesülhet, hisz a Charta Preambulumának állásfoglalása szerint a közügyekben való részvétel „legközvetlenebbül helyi szinten gyakorolható”. A Preambulum, a törvény rendelkezéseit megelőzve kijelenti, hogy a közigazgatást sikerrel megvalósító intézménynek egy „tényleges feladatkörrel” kell bírnia, amelynek részét kell képez-

nie egy „demokratikusan létrehozott döntéshozó szervnek”.

A Chartának a tagállamok kötelezettségvállalását rögzítő 12. cikkelye úgy rendelkezik, hogy a Charta I. részének mintegy 30 szakaszából – a kijelölt szakaszokból 10-et választva – összesen 20 szakasz kötelező elfogadását ajánlja, figyelembe véve a nemzeti szabályozás jellegzetességeit.

Az önkormányzat jogintézményeinek szabályozását megvalósító I. rész nagyvonalakban az alábbi normákat ajánlja:

- a belső törvényhozás – s lehetőség szerint az alkotmány is – ismerje el az önkormányzat elveit;
- az önkormányzati jog gyakorlása a demokratikus választásokon megválasztott tanácsot vagy testületet illeti meg, amely neki megfelelő végrehajtó testülettel rendelkezik;
- az önkormányzatnak teljes és kizárólagos hatáskörrel, s a hatáskörön belül teljes döntéshozási szabadsággal kell rendelkeznie;
- a közigazgatási egységek határainak megváltoztatására irányuló döntést népszavazás vagy előzetes konzultáció előzze meg;
- szavatolnia kell a belső szervezés szabadságát;
- törvénynek kell szabályoznia a felmerülő összeférhetetlenségeket;
- az államigazgatási felügyelet csak alkotmányos, illetve törvényes alapon történhet, célja csupán a törvényesség és az alkotmányosság megállapítására irányulhat, a célszerűségi felügyelet egyedül az átruházott hatáskörök esetében megengedett;
- az önkormányzatok a nemzeti gazdaságpolitika keretén belül saját pénzügyi forrásokkal rendelkezhetnek;
- szavatolnia kell a más helyi és külföldi önkormányzatokkal való társulás jogát;
- az alkotmánynak vagy a törvényeknek jogorvoslati lehetőséget kell biztosítaniuk a helyi önkormányzat jogi védelme érdekében.

A Charta 3. cikkelyének 1. szakasza a helyi önkormányzás fogalmának tömör foglalatát adja.⁵ Ezt a meghatározást – és más javaslatokat – messzemenő pontossággal követett a hazai jogalkotó.

Visszatérve az európai szabályozás fentebb említett kettős lehetőségére, megállapíthatjuk, hogy sem a Charta, sem pedig a hazai törvényalkotó nem tesz említést és nem is szentesíti az egyedi és különleges autonómiafajtát. Ezt a szabályozást elsősorban olyan, a történelmi és nyelvi sajátosságokat szem

⁴ A Charta szövegét itt is és az alábbiakban is a hivatalos magyarországi fordítás, az 1997. évi XV. t. kihirdetett változata alapján idézem. Lelőhelye: Verebely hivatkozott írásának Függeléke.

⁵ „A helyi önkormányzás a helyi önkormányzatoknak azt a jogát és képességét jelenti, hogy – jogszabályi keretek között – a közügyek lényeges részét saját hatáskörükben szabályozzák és igazgassák a helyi lakosság érdekében”

előtt tartó, arra különösen érzékeny államokban honosították meg, mint Spanyolország vagy Olaszország, amelyek alkotmányai a községi autonómia mellett az autonóm közösségek helyzetének szabályozását is tartalmazzák, elismerve egyes provinciák nyelvi, gazdasági, történelmi, kulturális sajátosságait.

AZ AUTONÓMIA SZERKEZETI ELEMZÉSE

Az 1991. november 26-i 69. számú közigazgatási törvény 10 fejezetre és összesen 131 cikkelyre oszlik. Ebből az első fejezet az általános rendelkezéseket tartalmazza, a második, a harmadik és a ötödik fejezetek az önkormányzati intézményekre (helyi tanács, polgármester, megyei tanács) vonatkozó jogszabályokat tartalmazzák. Külön fejezet foglalkozik a főváros közigazgatásával. A 7-8. fejezetekben az önkormányzatok anyagi és pénzügyi jogviszonyairól, míg a kilencedik fejezet a prefektúra intézményéről rendelkezik.

Az autonómia definíciója az első fejezet, 1. cikkely 2. szakaszában a következőképp van megfogalmazva: „A helyi autonómia a helyi közigazgatás szervezésére és működésére vonatkozóan a helyi közigazgatási szerveknek azon jogát és valóságos képességét jelenti, hogy az általuk képviselt helyi közösség érdekében a közügyek jelentős részét saját hatáskörükben és felelősségükre megoldják és intézik.”⁶

Az autonómiáról írott könyvének V. fejezetében Popa az autonómia fogalmának felvázolása érdekében a strukturális elemzés teljességgel elfogadható módszerét alkalmazza. A közigazgatási törvény szövegének autonómia meghatározásából kiindulva, az autonómia három fontos szerkezeti elemét különböztetve meg (Popa, 1999, 45–46.), melyek szerint az autonómia az ennek megfelelő három szinten nyilvánul meg, nevezetesen *szervezeti*, *működési* és *ügymenet* szinteken. Strukturális autonómiaértelmezésének alapján a törvény szövegében felbukkanó különböző jogintézményeket – a már megadott felosztási kritérium alapján – a felsorolt kategóriák valamelyikével értelmezi. Az alábbiakban követjük módszerét és elemzését.

A szervezeti autonómia a helyi közigazgatási intézmények önszerveződési képességét jelenti. A helyi közigazgatás főbb szervei (az 1996. évi 29. törvény és az 1996-os választásoktól kezdve a megyei tanács is) egyetemes, egyenlő, titkos és szabad választás útján nyerik el összetételüket. A választhatósági elv további rendelkezéseinek értelmében az alpolgármestert, a tanácsai szakbizottságokat, a megyei tanácselnököt (és alelnököt), a megyei tanács állandó értekezletének tagjait maguk a testületek választják meg.

Az önszerveződési elv további következménye az, hogy a helyi tanácsok rendelkeznek e helység státútumának, a tanács szervezeti szabályának, a belső személyzet meghatározásának hatáskörével.

A közszolgáltatások megszervezésének területén érvényesülő autonómia két fő irányba mutat. Egyfelől a helyi érdek felmérésével és figyelembevételével a helyi tanács saját szervezetén belül létrehozhat közszolgálati célú intézményeket, de ugyanúgy létrehozhat saját jogi személyiséggel rendelkező önálló közszolgáltatókat (regiile autonome) és közintézményt.

A működési autonómia nem más, mint a helyi közigazgatási szerveknek saját hatáskörön belüli szabad eljárási joga és lehetősége. A szubszidiaritás elvéből kiindulva a helyi szervek rendelkeznek a helyi kezdeményezés jogával. Ez az igazgatási jog a tárgyi illetékesség körén belül korlátlan. Továbbá, a működési autonómia másik fontos vonása a helyi és megyei tanácsok testületi vagy kollegiális jellegében áll. Ez az intézmény demokratikus jellegét erősíti: az érvényes döntés meghozatalának feltétele a kvórum és a megfelelő arányú többség. A kollegialitás mindazonáltal nem értelmezhető a kollektív felelősségvállalás intézményesüléseként. Sőt, a törvény 32. cikkelyének 1. szakasza értelmében a felelősség csakis egyéni jelleggel rendelkezhet. Ennek értelmében a tanácsstag szavazata – egyéni kérésre – bejegyezhető a gyűlés jegyzőkönyvébe.

Az ügyviteli autonómia alapja a helyi közigazgatás szerveinek jogi személyiségében gyökerezik. Mint jogi személyek jogképesek, azaz saját személyükben jogok és kötelességek birtokosai lehetnek. Ez a jogképesség elengedhetetlenül fontos, e nélkül az önkormányzatok képtelenek lennének rendelkezni a törvény által garantált vagyoni, anyagi erőforrásokkal. Az ügyviteli autonómia – ugyancsak a helyi érdekek értékelésének függvényében – az önkormányzati javak önálló kezelése, megőrzési, felhasználási jogát jelenti.⁷

A HELYI HATALOMMEGOSZTÁS

Az alábbi fejezetben az autonómia elvén működő intézményeknek főleg más, hasonló közigazgatási intézményekkel való viszonyára, a helyi hatalommegosztás elveire, az államot helyi szinten képviselő szervek és az önkormányzati szervek kapcsolatára, egyáltalán a maga dinamikájában tekintett helyi közigazgatási tevékenység határhelyezeteire, azaz korlátaira kíván a dolgozat szerzője választ keresni. Így az önkormányzati hatáskörök részletező kifejtése helyett, a dolgozatnak az első fejezetben kijelen-

⁶ Saját fordításban.

⁷ A dolgozat tartalmi és területi korlátai miatt nem vállalkozhattam a Popa által felvetett kérdés, nevezetesen az ügyintézési autonómia egyik elemeként számon tartott pénzügyi autonómia problémájának elemzésére. A probléma téje a speciális (pénzügyi) területének a helyi autonómia rovására történő kiterjedése. Lásd Popa, 1999, 91–99.

tett módszertani elképzelései alapján inkább az önkormányzatok intézményi összefüggéseinek tisztázására szorítkozom. Az önkormányzati jogosítványok, hatáskörök elszigetelt tárgyalása helyett az önkormányzatnak, mint hatalmi tényezőnek az elemzését kívánom feltárni az erre vonatkozó jogszabályok alapján. A hatalomgyakorlás jellegéből, az illető szerveknek a többi hatalmi szervekhez fűződő viszonyából, érintettségéből aztán visszakövetkeztethetünk az autonómia sajátosságaira.

A helyi autonómia elveit megvalósító intézmények a helyi és megyei tanácsok, illetve a polgármester, amelyek a kormány helyi képviselőjével gyakorolják a helyi hatalmat. Ám miféle kapcsolatban állnak ezek a szervek?

Szimbolikus jelentőséggel bír az a tény, hogy bizonyos zavarodottság uralkodik a „helyi” jelleg értelmezésében. Popa meglátása szerint az Alkotmány és a törvény szabályozása nem vezetett konvergens meghatározásokhoz (Popa, 1999, 2–3). Sőt az Alkotmány egyenesen pontatlanul alkalmazza a „helyi” terminust: értve alatta a polgármestert, a községi, a városi, a megyeszékhelyi tanácsokat és a megyei tanácsot amikor a központi közigazgatással szemben tételezi, viszont az Alkotmány 120. cikkelyének 1. szakaszából a helyi közigazgatás szerveinek felsorolásakor kimarad a megyei tanács, amelyet egy következő cikkelyben külön szabályoz, bár a megyei tanácsra vonatkoztatva az autonómia értelmezhető mind szervezeti, mind működési, mind pedig ügyviteli formaként. Ennek ellenére Popa egy korábbi munkájában igen szűkszavúan – nem kis megdöbbenést okozva – azt állítja, hogy a megyei tanács nem autonóm testület, mert „a megyei érdeket mozditja elő” (Popa, 1995, 20). Úgy tűnik, Popa szerint a megyei tanács nem rendelkezik saját jelképes problematikussá állásfoglalást mellőzve is további kérdés fogalmazható meg.

A közigazgatási törvény megfogalmazása szerint a megyei és települési tanácsok között fennálló kapcsolat – bár nincsen alá- és fölérendeltségi viszony –, amely a törvény szerint az előbbinek az utóbbival szembeni koordinációjából áll, egy nem-kölcsönöségi viszonyt feltételez. Kérdéses, hogy a 63. cikkely 1. szakaszának (a), (c), és (e) pontjai szerint biztosított hatáskörök, úgymint a települési tanácsok munkájának összehangolása, a jogi tanácsoknak nyújtandó jogi, technikai és más természetű támogatás és segítség, valamint az egész megyére kiterjedő terv- és prognóziskészítés, és főleg annak további nyomon követése nem értelmezhető-e a felügyelet valamilyen formájaként az autonómia rovására?

A közigazgatási hatalommegosztás másik paradigmatis esete a prefektus és az immár tágran értelmezett autonóm szervek (megyei, települési tanácsok, polgármester) viszonya. Bár a törvény itt sem szentesít semmiféle alá- vagy fölérendeltségi viszonyt, a prefektus, hatáskörének gyakorlásában

egyoldalú jogosítványokkal rendelkezik az autonóm intézményekkel szemben. Maga a prefektusi intézmény nem rendelkezik önállósággal, mert az állam területi képviselőjeként annak alárendeltje. A közigazgatási törvény előírásainak megfelelően a prefektúra feladat- és hatásköre a nemzeti érdekek, a törvényességnek és alkotmányosságnak a betartására vonatkozik. Ennek értelmében a prefektus utólagos normakonformitási kontrollt gyakorol: a prefektusnak jogában áll a törvényes idő keretén belül a közigazgatási bíróságon megtámadni az általa jogelínesnek tartott döntést vagy határozatot.

Annak eldöntésében, hogy a jogszerűség ellenőrzési joga a közigazgatási tutela esete-e vagy sem, a már idézett Popa egyedüli szempontként a döntés és határozathozatal szabadságát jelöli meg. Ebből a szempontból nézve a kérdést megállapítható, hogy a prefektusnak nem áll lehetőségében a döntéshozatal befolyásolása, annak ellenére, hogy megfigyelőként jogában áll a helyi tanácsüléseken való részvétel, azonban ez nem jár együtt a szavazati jog gyakorlásával. Amennyiben a prefektus a közigazgatási bíróság előtt megtámadja a tanácsi határozatot, befolyásolhatja a törvény kihirdetésének időpontját, de annak jogkövetkezményein nem változtathat: a határozat, illetve a döntés joghatásának és időbeli hatálynak kezdete annak közlése, vagy kihirdetése.

Ezen hatásköre mellett a prefektus rendelkezik az önkormányzati intézmények megalakulásával és feloszlásával, illetve felfüggesztésével kapcsolatos hatáskörökkel. A prefektusnak (vagy küldöttének) részt kell vennie a helyi tanács alakuló ülésén, ugyanis e részvétel a megalakulás elengedhetetlen formai feltétele. A bíróság végleges döntése után, a prefektus javaslatára, kormányhatározat dönthet a polgármester menesztéséről, vagy hasonlóképpen a bíróság indokolt kérésére a prefektus rendeletében felfüggesztheti tisztségéből a polgármestert.

A helyi hatalommegosztás további paradigmatis esete a települési tanács és a polgármester közötti viszony. Ez a viszony, ellentétben a megyei és helyi tanács vagy a prefektusi és a helyi közigazgatási szervek aszimmetrikus hatásköri viszonyaival, egymás kölcsönös ellenőrzésén alapul. A polgármester és a tanács kölcsönös hatalomkorlátozásának lehetőségeiképpen a polgármester – bár a helyi közigazgatás vezetője – a 42. cikkely 1. szakasza szerint felelősséggel tartozik a tanácsnak. A polgármester a tanács határozatainak végrehajtója, ám másfelől rendelkezik az általa törvénytelennek ítélt határozat kapcsán a prefektus értesítési jogával. A polgármesteri intézménynek a 43. cikkelyben biztosított hatáskör kapcsán elgondolkodtató, hogy az ott (és csakis ott) szabályozott államigazgatási feladatok gyakorlásában (mint például az anyakönyvvezetés, gyámhatósági eljárás, választások vagy népszámlálás esetében előálló feladatok), a polgármester az állam képviselője, s egyben neki alárendelt helyzetbe kerül.

KÖVETKEZTETÉSEK

A dolgozat többször is bevallott célja szerint a közigazgatási autonómia közhatalmi helyzetét és lehetőségeit, annak európai és a hazai jogszabályozásban rögzített jellegzetességeit kívánta felszínre hozni.

Bármilyen autonómia-diskurzusra vonatkoztatva, a jogintézményi megközelítés haszna a politikai hatalomgyakorlásnak stabil jogi keretbe történő egybefoglalásában áll. A helyi közigazgatási autonómiának az 1991. évi 69. számú törvény alapján való értelmezésével a szerző fel kívánja hívni a figyelmet arra, hogy indokolatlan válaszfal húzódik az autonómia már deklarált elvének elkötelezettjei és az autonómia új formáinak tervezői között. Bár a szerző maga is az autonómiakérdés újragondolásának, a meglévő közigazgatási autonómia bővítésének és új autonómiaformák bevezetésének híve, úgy gondolja, hogy az önkormányzatok közigazgatási autonómiájában rögzített hatásköri jogosítványok ésszerűen kihasználhatók. A jelenlegi közigazgatási törvénynek az 1. cikkely 2. és 4. szakaszaiban a román törvényhozó mindenkor félélelmeinek pregnáns kifejezését fogalmazta meg, kijelentve, hogy az autonómia csak közigazgatási (azaz sem politikai, sem etnikai) lehet, amely nem károsíthatja meg az állam területi egységét.

A törvény, bár messzemenően követi a Helyi Önkormányzatok Európai Chartájának ajánlásait, a

centralista államigazgatási hagyomány reflexterében formalista marad. Például: bár népszavazás kiírását rögzíti a közigazgatási egységek határainak önkényes megváltoztatásának megakadályozására, mégis rögzíti a kialakult status quo-t.

Bár a törvény a közigazgatási jog alanyaként egyértelműen a helyi közigazgatási szerveket jelöli meg, a helyi kollektivitás fogalmának szentesítésével a jogrendszerben precedenst teremthet, és ugyanakkor a kollektív jogok mindeddig egyoldalú vitájában fogódzót jelenthet. Bár az Alkotmány még ingadozott a helyi autonómia fogalmának meghatározásával, a közigazgatási törvény pontosabb fogalmazásával, a közigazgatási törvény pontosabb fogalmazásával szintén előrevetítheti a települési és megyei, illetve helyi közösségek közti függetlenség rendjén a tágabb, például regionális autonómia jogrendszerbe való beiktatásának lehetőségét.

A mai kisebbségi autonómia-diskurzusok sok szereplője az autonómia szimbolikus jegyeit dédelgeti, mintsem annak jogintézményi alapján gondolkodna. Összegzésül: bármely – jogállami keretek között megvalósítandó – autonómiatervezés egyik elsődleges feladata felmérni annak a politikai közönségnek a jellegét, amelynek alrendszereképpen autonóm közösséget kívánunk meghatározni, majd tisztázni az illető közösséget képviselő szervek intézményi hatásköreit, más intézményekkel való viszonyát.

IRODALOMJEGYZÉK

- Bihari Mihály, Pokol Béla: *Politológia*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, 1992.
- Csefkó Ferenc (szerk.): *Önkormányzati iránytű*. Új Historica Kiadó. Villány, 1999.
- Ficzere Lajos (szerk.): *Magyar közigazgatási jog*. Általános rész. Osiris Kiadó. Budapest, 1998.
- Legea administrației publice locale. Legea Nr. 69 din 26 noiembrie 1991, republicată în Monitorul Oficial Nr. 79 din 18 aprilie 1996.
- Popa, Eugen: *Corelarea principiului autonomiei locale cu alte principii de drept*. Editura Servo-Sat, (h.n.) (é.n.)
- Popa, Eugen: *Principiile autonomiei locale și al descentralizării pe servicii în administrația publică din România*. (Teză de doctorat) Cluj-Napoca 1995.
- Popa, Eugen: *Autonomia locală în România*. Editura All Beck, 1999.
- Verebely Imre (szerk.): *Az önkormányzati rendszer magyarázata*. (Függelékként tartalmazza a Helyi Önkormányzatok Európai Chartáját és a Regionális Önkormányzat Európai Chartájának tervezetét). Közigazgatási és jogi Könyvkiadó, Budapest, 1999.

DETEKTÍVTÖRTÉNET: KLASSZIKUS MODELL ÉS SZUBVERTÁLT MÉRETBEN

Virginás Andrea

A literary pattern – fundamental foremost in Edgar Allan Poe's novels – indicates the birth of the genre built up by the sequences as follows: the enigmatic crime, succeeded by the factual and logical investigation for a murderer and the co-existence of the detective-murderer-narrator pattern. As Keszthelyi Tibor sees it: „...there is no track of a valued custom in the case of this genre in our literature – perhaps only Rejtő Jenő could attain a semi-official writer status with his „legionary” novels – two decades after his death. Therefore it is excluded that the structure of our literary canons could contain the possibility of this „honorable” category.

Keywords: detective-story, enigmatic crime, investigation, genre

A DETEKTÍVTÖRTÉNET HELYE

A műfaj, akárcsak legfontosabb képviselői, jövővény a magyar irodalomról való gondolkodásban: irodalomtörténetei az angolszász vagy a francia irodalmi mező sajátos, a miénktől eltérő kategóriáihoz igazodnak. A magyar irodalmi köztudatban elfoglalt helyére a *Világirodalmi Lexikon* címszáva utalhat: ez főleg népszerűségére hivatkozva szentel neki egy amúgy alapos, több oldalas címszót, és erőteljesen kijelöli a határt a detektívtörténet, mint „...az irodalom és a logikai játékok (sakk, barchoba) között álló műfaj”⁸, valamint a „művészi irodalom” között, mivel a detektívtörténet „írója általában lemond a társadalomábrázolásról, sőt, a mélyebbre ható emberábrázolásról is, hogy minél szuggesztívebben építhessen fel egy öntörvényű világot, melynek törvényszerűségei azonban a művészetén kívüliek: pusztán logikaiak”⁹. Ezáltal a játékok és feladványok senkiföldjére helyezi a detektívtörténetet, amely mindenek ellenére mégiscsak egy prózai narratív műfaj, még ha annak egy sajátos változata is.

Összefügghet ez a besorolás Keszthelyi Tibor azon meglátásával, miszerint „...nálunk e műfajnak becsülendő hagyományai sem igen akadnak, legfeljebb Rejtő Jenő verekedett ki magának „légios” regényeivel félhivatalos írói rangot – halála után két évtizeddel”¹⁰, azaz irodalmi kánonjaink szerkezete eleve nem tartalmazza a „tiszteletre/foglalkozásra méltó” populáris kategória lehetőségét sem. Példának okáért ezzel magyarázható az a jelenség is, hogy az 1920 óta nemzetközi karriert befutott Agatha Christie műveit világirodalmi kánonunk nem populáris klasszikusként olvassa, sikerét nem annyira a műfaj egyéb alkotásainak kontextusában, hanem az angolságról alkotott sztereotípiák („évszázados, patinás, szavatolt minőségű”) összefüggésében látja például Nemes Nagy Ágnes az író halálára ké-

szült, a Nagyvilág című folyóiratban megjelent nekrológban. Műveinek legfőbb eredményeként a rejtvényregény feszes szerkezetének mindenkor érvényesítését jelöli meg: „...nem érdekli más, csak a rejtvény, a rejtvény hézagatlan szabályrendszere. A szerkezet és megint a szerkezet, az igazi krimi, a lépcsőzetesen megépített feszültség alfája és ómegája”¹¹, ez lévén a bűnügyi irodalmi alkotás egyik olyan jellemzője, amelyet klasszikus retorikai fogalmakra alapozott kánonunk értéktelítésként képes értelmezni. Az angol és francia nyelvű szakirodalomban a Nemes Nagyétől meglehetősen különböző szempontok szerint olvassák Agatha Christie-t, a Boileau-Narcejac francia szerzőpáros például *Az élet a probléma/rejtély ellen* alcím alatt tárgyalja, sajátosságaként pedig éppen a rejtvényregénytől („roman problème”) a szereplők értelmezése felé való elmozdulást nevezi meg, a Christie-poétika alapvonását imigyen rajzolva meg: „Tegyük fel, hogy a (gyanúsítottaknak) sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonítunk, hogy ne egyszerűen azok legyenek, akiknek nincs alibiük vagy pusztán banális okaik vannak az áldozat meggyilkolására. Egyszóval írunk nekik valódi morális problémákat, alakítsuk őket »megdermedt» figurákká”¹². Az ilyesfajta lélektani megokolás szétfeszíti a rejtvényregényként fel-fogott detektívtörténet kereteit, vagy épp ellenkezőleg, az érzelmek és szenvedélyek válnak megmagyarázható rejtvényekké – ezért írhatja a francia szerzőpáros, hogy „Agatha Christie szereplőiről tehát, ha jobban megismerjük őket, kislül, hogy tökéletesített automaták”¹³.

A populáris narratív műfajokkal (rémtörténetek, thrillerek, sci-fik, lányregények stb.) foglalkozó irodalomtudomány nem a művészi/esztétikai hatáskelés felől artikulálja a magas irodalmi alkotások és a populáris konvenciórendszereket felvállaló művek

⁸ Végh 1972, 672.

⁹ Végh 1972, 672.

¹⁰ Keszthelyi 1965, 111.

¹¹ Nemes Nagy 1976, 475.

¹² Boileau-Narcejac 1982, 65.

¹³ Boileau-Narcejac 1982, 67.

közötti erőteljes különbséget, mivel ez a szempont csakis az erre tudatosan törekvő, ennek hagyományát felvállaló alkotások jellemzésére alkalmas. A populárisnak minősített művek (amelyek között a detektívtörténet mindig is előkelő helyet foglalt el a gondolkodást, érvelést előnyben részesítő történet-szervezése okán) nem annyira az egyedi, előzőekhez nem hasonlítható megoldásokra törekszenek, mint inkább a műfaji kánon játéktárába foglalt véges számú elem újra-kombinálására. „Az olyan alkotásoknak, mint a *Middlemarch* vagy a *Bűn és bűnhődés* nincs műfajuk, vagy csak abban a tág értelemben van, hogy valamiféle történetet mondanak el prózában – azaz, hogy inkább regények, mint drámák vagy versek. Ezzel szemben a populáris regények a »műfaji irodalomhoz« tartoznak: állandóan felidézik a műfajt és vállalják a műfaj előírta kötöttségeket. A formulák kialakulnak, majd könyvről-könyvre ismétlődnek, épp elegendő variációval ahhoz, hogy az olvasót egyrészt szórakoztassa az újdonság, másrészt megszokottság-érzése is igazolást nyerjen.»¹⁴

John. G. Cawelti a „formulákat” olyan megoldásokként határozza meg, amelyek a mitikus archetipusok aktuális kultúrán belüli megvalósulásai: „A western és a kémtörténet (a detektívtörténet ezekkel való rokonsága nyilvánvaló) úgy határozhatóak meg, mint a hős végrehajtotta keresés/*quest/quête* archetipikus mintájának megtestesülései, az utóbbit Frye a »nyár műthosza« címszó alatt tárgyalja»¹⁵. Northrop Frye rendszerében¹⁶ a románc (nyár-műthosz) archetipikus témája a konfliktus, irodalmi-narratív kifejeződése pedig kalandok sorozata: ezek egy sorsdöntő eseményben egyesülnek, amely lehetővé teszi a konfliktus megszüntetését, legtöbbször a sikeres keresés formájában. Frye azt is megállapítja, hogy „valamennyi irodalmi forma közül a románc áll legközelebb a vágyteljesítő álomhoz...»¹⁷, ezért válhat különösen fontossá és ideologikussá is. Ez a megállapítás érvényes a huszadik század irodalmában jelenlevő populáris műfajokra, amelyek inventív forma helyett tehát „formulájuk” mindenkor alkalmazásában válnak felismerhetővé és élvezhetővé.

KIS IRODALOMTÖRTÉNET

A műfaj születését Edgar Allan Poe három novellájának – *A Morgue utcai kettős gyilkosság*, *Marie Rogét titokzatos eltűnése*, *Az ellopott levél* (1843–1845–1846) – közlésével azonosítják: ezekben található meg elsőként az a minta, amely alapvetőnek nevezhető a rejtélyes bűntény, az elkövető utáni konkrét és logikai nyomozás, valamint a detektív-gyilkos-narrátor szereplőgárda együttes szerepeltetése folytán. Természetesen, a műfajnak számos előzményként elkönnyvelhető ősváltozata volt¹⁸, és

ként elkönnyvelhető ősváltozata volt¹⁸, és Poe megoldásai sem váltak kizárólagos hivatkozási alappá. „Poe történetei paradigmául szolgálhattak a detektívtörténet legszélsőségeiből és szigorúbb – a rejtvény a rejtvény kedvéért, a felgöngyölítés a felgöngyölítés kedvéért – válfajának, ám ez csak az egyik formája a bűntény és rejtély iránti érdeklődésnek. Más szerzők nehezebbnek vagy kevésbé kíváncsúnak találták azt, hogy eltekintsenek a törvény és társadalmi rend kérdéseitől...»¹⁹ A műfaj kialakulásának külső, a tizenkilencedik századi történelmi realitásban gyökerező okai közül megemlíthető a megerősödő hit az individualizmus eszmerendszerében és a tudományos/racionális megismerés ideológiáiban, a városok fejlődésével párhuzamosan kialakuló rendőri és felvigyázó hálózatok létrejötte, a magas hírértékre alapozó újságírás fejlődése.²⁰

A következő fontos állomás Arthur Conan Doyle Sherlock Holmesról írott detektívtörténetei és regényei. Műkedvelő detektívje egyre virtuózabb képességekről tesz tanúbizonyságot a hátrahagyott jelek és nyomok értelmezésében, ezt a vonását Carlo Ginzburg kapcsolatba hozza Sigmund Freud pszichoanalízisben alkalmazott, ugyanazon időszakban kialakuló metodológiájával, valamint a (ugyancsak korabeli) művészettörténetből ismert Morelli-módszerrel, amely festmények kétséges eredetét volt hivatott tisztázni: „Mindhárom esetben az aprócska részletek kulcsot jelentenek egy mélyebb valósághoz, amely elérhetetlen más módszerek révén. Ezek a részletek lehetnek szimptomák, mint Freud esetében, nyomok Holmes számára, vagy festményrészletek Morellinél.»²¹ Ginzburg szerint ezek az egybeesések arra utalnak, hogy a tizenkilencedik század végén egy új episztemológiai paradigma alakult ki, amelynek a Holmes-i detektívtörténet az egyik leglátványosabb terepe, és amely a rendszeres, egészelmű tudomány alkonyát jelzi azáltal, hogy a tudás forrásaként (előzőleg) jelentéktelen elemeket jelöl ki: „A valóság nem látható át, de vannak olyan pontjai – nyomok, szimptomák – amelyek lehetőséget kínálnak a dekódolásra...»²² A Doyle nevéhez fűződő másik fontos újítás az, hogy erőteljesen érvényesíti a később oly gyakorivá váló kétosztatú struktúrát, amelynek első részében a nyomozó felderíti és megoldja az ügyet, majd a másodikban magyarázatát adja a folyamatnak, felvillantva azokat a múltbeli eseményeket, amelyek a bűntény megtörténtehez vezettek.

Az első világháborút követő viszonylag békés időszak tette lehetővé a detektívtörténet aranykorának kialakulását, a szerzők megnövekedett száma, a detektívtörténet-írók céheinek kialakulása, a műfaj

¹⁸ Lásd Keszthelyi 1979, 25–33.

¹⁹ Ousby 1997, 18.

²⁰ Bennett 1990b, 213.

²¹ Ginzburg 1990, 257.

²² Ginzburg 1990, 273.

¹⁴ Ousby 1997, 11.

¹⁵ Cawelti 1989, 89.

¹⁶ Frye 1998, 158–175.

¹⁷ Frye 1998, 158.

fokozott klasszicizálódása folytán. Ekkor különült el a Poe nyomdokain haladó, a rejtély megszába szerkesztet és a hagyományos narratívát érvényesítő, az utókor által a Brit-szigetekkel azonosított változat a több kalandtörténeti elemet és kevesebb fejtörést előnyben részesítő, természetesen Amerikához kapcsolódó, „keményöklű” irányzattól, holott az eltérő ars poétikáknak az Atlanti-óceán mindkét partján voltak művelői. A szakadás meglehetősen látványosan, polémiai és hűségnyilatkozatok formájában ment végbe; végtelenül leegyszerűsítve a kérdést az állítható, hogy a realista/objektív/korabeli valóság problémáit tükröző igény ütközött itt a csakis belső műfaji sajátosságokhoz igazodni kívánó trenddel. Míg Dashiell Hammett és Raymond Chandler regényeikben az Ernest Hemingway révén híressé váló szűkszavú, szikár prózastílust, az utcai nyelvet, a mindig valószerű, sokszor vulgáris büntényt, a kalandok hőisévé váló, egyszersmind elbeszélővé előlépő detektívet kívánták érvényesíteni, a főleg Austin Freeman, Ellery Queen, Agatha Christie műveivel példázott irányt továbbra is bonyolult megoldások, külön, csakis gondolkodó detektívek és értetlen narrátorok jellemezték. Majdminden detektív-irodalomtörténet kiemeli még Georges Simenon bűnügyi regényeit, aki az atmoszféra-teremtésben és az áldozat pszichológiájának kidolgozásában minősül újítónak.

A huszadik század második felében továbbélő műfajhoz sorolható művek kanonizációja és változásai leírása korántsem mutatkozik oly egyszerűnek, mint az első száz évet szándékosan kivonatoló összefoglaló stilizálásai sugallhatják. Egyrészt tovább élnek a korábbi detektívtörténet szabályrendszerait felvállaló, könyvformátumban megjelenő alkotások, kialakulnak azok a változatok, amelyek a kortárs magas irodalmi művek sajátos – nemiség, faj, posztkolonializmus – kérdésfeltevéseit műfajukon belül kezelik, mindezek komoly riválisaivá válnak a mozi- és tévéfilmek formájában adaptált detektívtörténetek. Ami azonban a huszadik századi (irodalomban, filmen kódolt) detektívtörténet alakulásának talán legérdekesebb irányát képezi, az a klasszikus detektívtörténet átírása, megbontása, szubverziója eredményeképp keletkező metafizikus vagy anti-detektívtörténet, amelynek vázlatos bemutatása a dolgozat további célpontját képezi. Avégett, hogy a metafizikus detektívtörténet és a klasszikus változat közötti különbségeket tipikusan és hangsúlyosan jelezni tudjam, szükségesnek látom egy klasszikus detektívtörténet-modell megalkotását, amely a műfaj számomra és jelen esetben fontos vonásainak egyfajta összegzése.

DETEKTÍVTÖRTÉNET: MODELL

E műfaji modell fogalmát semmiképpen sem ahistorikus, dekontextualizált, univerzális adatsor/mátrix értelmében használok, hanem de Geest

és van Gorp. kategória-fogalmának értelmében. Eszerint a műfaji kategória olyan hierarchikusan szervezett struktúráként gondolható el, ahol a középpontban álló „prototípus”, amely jó esetben csak egy hipotetikus konstrukció, optimális reprezentációja a teljes kategóriának, amennyiben minimális számú jellemzőjét osztja szomszédos kategóriáknak. A prototípus (e fogalommal szinonim a klasszikus detektívtörténet modellje) középponti helyzetéhez képest a kategóriába/műfajba még besorolható aktuális szövegek akár periférikus helyzetet is elfoglalhatnak, vagy a szerzők megfogalmazásában: „Más szavakkal, egy kategóriához tartozás legtöbb esetben nem diszkrét objektív döntések eredménye, hanem elsősorban fokozat(ok) kérdése”.²³ Ezek értelmében a detektívtörténet prototípusát csupán vázlatosan és egyszerűsítve fogom leírni, hiszen szerepe kimerül abban, hogy a metafizikus detektívtörténet megajzolásában ütközőfelületként szolgál.

E modellként elgondolt detektívtörténet témája egy büntény kinyomozása, világát elsősorban a rejtély felvázolása és a kiderítésére fennálló lehetőségek, kísérletek definiálják. „A rejtély egy, esszenciáját tekintve statikus világot feltételez, amelyben sem a társadalmi rend, sem az emberi természet nem lehetnek radikális változásoknak kitéve”.²⁴ Ennek rendelődik alá a fikciós világ topográfiája (inkább vidék, mint város, inkább zárt tér, mint változó helyszínek), elbeszéltsége és elbeszélhetősége. A rejtély megfejthetőségének követelménye miatt a modell világa átszemiotizált, C.K. Chesterton megjegyzésének értelmében: „Egy virágszirom vagy a moha rajza talán takar, talán nem takar valami szimbólumot, de nincsen kőköcs az utcán, nincsen téglák a ház falában, amely ne rejtene magában valós, tudatos jelképeket – valakinek az üzenetét, akárcsak egy távirat vagy egy levelezőlap”.²⁵ A rejtély kulcsai/nyomai motiváltak, jelöltek – noha hermeneutikai ugrások, színlelések fedik el a jelölő-jelölt kapcsolatot – előbb-utóbb, több-kevesebb erőfeszítéssel azonosíthatóak. E modell-világ premisszáinak érvényesülését – a rejtély megoldódását, a nyomok olvashatóságát, a detektív hatékonyságát – olyasfajta fogalmak léte biztosítja, mint *igazság, etika, abszolút/metafizikai instancia, emberi gondolkodás eredményessége/lehetősége*, lévén ezek olyan középpontok, amelyek „...a rendszer koherenciáját irányítják(k) és szervezik(k), a teljes formán belül lehetővé teszik(k) az elemek játékát”.²⁶

Az E. A. Poe által megalkotott ős-krimi műfaját Ousby zanzásítja, ez a formula a klasszikus detektívtörténet modelljének újabb vonásait fedi fel: Poe „...bemutatott az olvasónak egy briliáns (és excentrikus) detektívet, egy talányos büntényt, amelynek

²³ de Geest és van Gorp 1999, 40.

²⁴ Malmgren é.n., 9.

²⁵ Idézi Keszthelyi 1985, 165.

²⁶ Derrida 1994, 21.

megoldásához nem elegendő a hétköznapi intelligencia vagy józan ész, és egy megoldást, amely nem isteni kinyilatkoztatásként vagy egyszerű véletlenként mutatkozik/esik meg, hanem a detektív módszeres nyomozásainak eredményeként. Az egyensúly kedvéért Poe teremtett a detektív mellé egy csodáló barátot, aki a nyomozó munkájának krónikása és *Az ellopott levélben* szereplő D. miniszter alakjában egy opponens/ellenséget is, akinek intelligenciája tükrözi a detektívét, de vetekszik is azzal¹⁸. Ez a halmaz árulkodik a műfaj célkitűzéseiről/rejtett premisszáiról is: módszeres okfejtések, jelértelmezések révén retrospektíve visszakéreshetők az okok/tettek, ám lévén a gondolkodás és kombináció nehezen ábrázolható mentális folyamatok, nem első, hanem harmadik személyű narráció számol be ezekről a barát/kísérőfigura hangján. A detektív, mint központi figura jelentőségét biztosítja a narrátori, mindenkor pozitív rálátást kínáló perspektíva, illetve a méltó ellenfél egyensúlyt teremtő alakja. A modell másodlagos síkon, a három főalak révén értelmezhető Eco „narratív triászának”¹⁹ terminusaiban is, azaz az olvasás során konstruálható „ideális szerző, ideális olvasó, elbeszélő hang” vonatkozásában. A gonosztevő elköveti a bűntényt, jeleket/nyomokat, vagyis művet hagy hátra. Ő képezheti le az adó/író/szerző funkciót, az áldozat, amely legtöbb esetben egy holttest/halott mű, csakis az adekvát olvasat esetén, az ideális olvasó aktivitása révén válik értelmezhetővé/élővé. Modell-detektívtörténetünkben így módon a detektív maga a jel-olvasó, aki a gyilkos/szerző „kárára” dekódolja a művet és jut el a megfelelő olvashoz. A gyanúsítottak körének szűkítése egy lehetséges gyilkos leleplezéséig pregnánsan rögzíti azt az értelmezői attitűdöt, amely a jelentések-megoldások burjánzása közepette szisztematikusan választja ki a legésszerűbbet. E cselekvéssor ellenpárját a „csodáló barát” (Hastings/Watson) hajtja végre, aki egyszerűsmind a narratív triász elbeszélő hangjának feleltethető meg, lévén általában ő a narrátora annak a krimi-prototípusnak, amelyet az imént felvázoltam. Az ideális olvasóval, vagyis a detektívvel többszörösen is szemben áll: a rendelkezésére bocsátott adatokból ő is felépíti a maga, utólag nem helytállónak minősített interpretációját, ugyanakkor elbeszélőként ő is a jel-hagyó gyilkos oldalára kerül.

Összegezve tehát: a modellt, amelyhez viszonyítva az irodalmi szövegek értelmeztetnek, a „narratív triász” (kvartett, ha az áldozat is szóhoz jut), a motívált jelölő-jelölt kapcsolat, a nyomozás sikeressége, a végső megoldás nyújtotta transzcendencia-lehetőség definiálják.

AZ ÁTÍRÁS MIBENLÉTE

A detektívtörténet alakulásának e lehetséges ívében a két következő alponthoz – *A metafizikus detek-*

tívtörténet, illetve *Az antidetektív-regény* – aszerint különítem el egymástól, hogy az adott helyen tárgyalt szerzők hogyan fogják fel az átíró művek klasszikus detektívtörténethez viszonyított helyzetét. Az első alpont alatt ismertetendő Umberto Eco és Bényei Tamás továbbra is fenntartják a detektívtörténetről való beszéd kategóriáit és lehetőségét (gondolatmenetüket előlegezi meg a detektívtörténetről gondolkodó Boileau-Narcejac szerzőpáros, ők viszont nem a posztmodern/posztstrukturalista elméletek helyzetéből beszélnek), míg Brian McHale és Hegyi Pál annyira radikálisnak gondolják a konvenciórendszer szubvertálását, hogy a detektívtörténet hagyományos megközelítési szempontjait mellőzve, egy másfajta diskurzusba értelmezik bele a szövegeket. Természetesen ez az elkülöníthetőség, akárcsak az eltérő viszonyulás alapvetően a fenti szerzők által értelmezésre választott szövegek következménye.

A METAFIZIKUS DETEKTÍVTÖRTÉNET

Noha mint az irodalom történeti változásának eredménye, a *metafizikus detektívtörténet* felfogható egy olyan műfaji mutációnak, amely az érett modernizmus emblémájaként értelmezett klasszikus detektívtörténetet a hagyományos eszmerendszerek (etika, transzcendencia-lehetőség, metanarratívák mint értelmezési kontextusok) érvénytelenné válása okán átírja²⁷, egyet kell értenünk Bényei azon megállapításával, miszerint a detektívtörténet metafizikai²⁸ kérdésfeltevéseket kínáló lehetőségeit maga az ősatya, Poe is felvillantotta: „A műfaj már születésekor magán viselte a metafizika bizonyos jegyeit. Itt Poe három Dupin-elbeszélésére gondolok, amelyek nyíltan hirdetik az író ismeretelméleti elképzeléseit. Eszerint a világban végső soron rend uralkodik, amelyhez azonban kizárólag a helyes – a Dupin által szemléltetett – úton juthatunk el. Poe a hagyományos krimi mindkét útján elindította: egyrészt megteremtette a hagyományos krimi összes kliséjét [...], másrészt megvetette a metafizikus detektívtörténet alapjait”²⁹.

E megállapítás fényében a detektívtörténet metafizikus hajlama visszavezethető a benne felvázolt narratív alaphelyzetre, amely Boileau-Narcejac megfogalmazásában „...a tudományos adatgyűjtés végletekig tökéletesített makettje”³⁰, és végső soron a megismerés, tudás, bizonyosság megkonstruálását

²⁷ Tulajdonképpen ez a tág meghatározása a később tárgyalandó, Bényei-féle „metafizikus detektívtörténetnek”

²⁸ Az én elgondolásomban a metafizikai kérdésfelvetés egy végső igazság megismerhetőségét állító/tagadó elgondolás, a metafizikát pedig valahogyan úgy gondolom el, mint Jürgen Habermas (Márkus György parafrázisában): „A metafizikai gondolkodás konstitutív eleme [...] az a felfogás, hogy minden empirikus különbség mögött végső, azonos alapként és elvként ott rejlik valamiféle ideális, mentális vagy spirituális 'egy és minden'” Márkus 1998, 131–132.

²⁹ Bényei 1993, 29.

³⁰ Boileau-Narcejac 1982, 11.

¹⁸ Ousby 1997, 15.

¹⁹ Eco 1995, 37.

modelláló fikciónak tekinthető. Makettszerűségét olyan jellemzői erősítik meg, mint antirealizmusa (zárt/statikus tér-idő, a játékszabályok meghatározta, a köznapi individualitás alul- vagy túlfellett változatával megáldott szereplők) és a (mély)pszichológiai magyarázatok mellőzése, amelyek révén hangsúlyosan működésképtelenné teszi a referencializáló hajlamú olvasatokat. A valóság, mint értelmezési kód mellőzése beiktat a klasszikus detektívtörténet olvasási kontextusába egy közvetítő, s így áttételessé tevő réteget, ami kétségtelenül hozzájárul a hétköznapi tapasztalatokhoz képest metapozíció kialakulásához. Ez a perspektíva azonosnak tűnik az Umberto Eco felvázolta konstellációval/gondolkodási iránnyal a „detektív-metafizika” kapcsán: „Szerintem az emberek nem a hullák miatt szeretik a krimi, és nem is azért, mert a végül is helyreálló rend (intellektuális, társadalmi, jogi és erkölcsi rend) üli benne diadalát a bűn rendetlensége felett, hanem mert a detektívrengény a lehető legtisztább találós mese. Persze, az orvosi diagnóziskészítés, a tudományos kutatás vagy a metafizikai kíváncsiság is találgatáson alapul. A filozófiának (akár csak a pszichoanalízisnek) lényegében ugyanaz az alapkérdése: ki a tettes?”³¹

Mindkét idézett elgondolás értelmében a klasszikus detektívtörténetek (a kifejezés a szerzők esetében az általam történeti klasszikusként értett, illetve a modellszerű változatra is érvényes) nem a valóságban meg tapasztalható élmények kifejeződései, például ezért nem érdekelték a bűntettek érzelmekre, társadalmi rendre gyakorolt hatásában: „...a krimiíró nem foglalkozik a bűnesetek erkölcsi oldalával, annál inkább az esztétikaival [...] A klasszikus krimiben a nyomozó a jogos erkölcsi felháborodás helyett inkább ínyenc szemmel vizsgálja a véres gázetteket”³². Nevezhető ez amoralitásnak is, de inkább arról van szó, hogy ez a műfaj eleve kerüli az etikai kérdésfeltevéseket (illetve amikor számol velük, akkor feladja a klasszikus modell játékszabályait), mert ezek érvénytelenítenék a premisszákat, amelyek szerint bűntények/gyilkosságok megeshetnek és az irántuk való (nem feltétlenül elítélő) érdeklődés nyilvánosan vállalható.

A humanizmus és a legfőbb értéként elgondolt emberi (gondolkodás, érzelem, élet) látens kritikája és külső nézőpontból való kezelése eleve kódolva van a klasszikus detektívtörténetben. Ezt a sajátosságát Boileau-Narcejac a félelem, az emberi és a nem-emberi közötti határvonal feltérképezésének szemszögéből közelíti meg, ami nyilvánvalóan magasröptűnek minősíthető a csupán a formulák felidézésére szorítkozó példányokra vonatkoztatva, viszont alkalmas a francia szerzőpáros klasszikus detektívtörténeten belüli metafizikait („mozgó anyagon túlit”) megkonstruáló eljárásának bemutatására.

ra. Ugyanis Ecotól és Bényeitől eltérően, akik egyértelműen a tudás-konstrukció, mint valóságot meghaladni (mellőzni?) engedő lehetőség felől értelmezik a detektívtörténetet metafizikainak – Eco például a labirintus-típusokkal (Thészeusz-féle görög, manierista, rizómatér), a keresés/tudás-lehetőség újabb metaforáival utal erre – a francia szerzőpáros inkább az emberi egzisztencia rejtettebb és mégis relevánsabb (de nem reményteljesebb) jelentésének, mint a köznapi lét transzcendentálásának egy lehetséges útjaként való felvázolását kíséri meg: „Állandóan, fenyegetően érezzük az atomjainkra bomlás kockázatát, s ez titokban rémülettel tölti el egész gondolkodó valónkat [...] A félelem a cogito árnyéka. Az ember lényegéhez tartozik, hogy ugyanakkor, amikor egy civilizációt létrehoz, kiváltságos helyet biztosít azoknak a legendáknak, amelyek tagadják ezt a civilizációt [...] Legbensőbb énemben rejtett állapotban ott van a 'dolog'. A dolog: Mr. Hyde, aki szörnyeteggé változtatja Dr. Jekyllt [...] Végző soron a saját hullám, még pontosabban: meggyilkolt testem hullája”³³. Nyilvánvaló, hogy nem az isteni biztosította magasztos transzcendencia-lehetőségről van itt szó, inkább annak negatívjáról: az emberiben rejlő „dologgal”, a létezővel szembenálló semmivel való konfrontáció ugyanakkor hasonlatos az emberi-igazi létező szembeállításához, mindkét eset fenn tartja a rajta kívül elhelyezkedő célját (a keresett/nyomozott gyilkost/megoldást) elérő nyomozás és narratíva lehetőségét.

A klasszikus detektívtörténetben azonosított különböző metafizikai lehetőségek (szembesülés az érvényes tudással, illetve a halállal) – karöltve a klasszikus detektívtörténet fentebbi jellemzőivel – a magában a modellben benne rejlő átírási tendenciákat jelzik, a modellt meghaladó, legkisebb fokú eltérés véleményem szerint az, amit Bényei „*metafizikus detektívtörténet*”-nek nevez. A megnevezést olyan, posztmodern poétikákkal dolgozó alkotók kapcsán használja, mint Jorge Luis Borges, Julio Cortázar, Italo Calvino, Umberto Eco, Alain Robbe-Grillet, John Fowles, Friedrich Dürrenmatt. Sejtethetően azokat a detektívtörténet formájú írásokat (azaz, amelyek felidéznek az általam „prototípusnak/modellnek” nevezett konvenciórendszer egészében vagy részleteiben) gondolja a kategóriába beletartozóknak, amelyek bevallottan arra törekcsenek, hogy „filozófiai és esztétikai problémákat”, illetve valóság és fikció „ontológiai kérdéseit” vizsgálják a nyomozás narratívájában/annak során. Ezáltal tematikailag mindenképpen elmozdulnak a csak a gyilkosság/rejtély konkrét variánsát felgöngyölítő klasszikus detektívtörténettől, ám nem ez az egyetlen eltérés: „A különbség Poe és Chesterton, illetve Borges és követői között, hogy az utóbbiak műveiben a metafizika szerepe a visszájára fordul: ahelyett, hogy megmagyarázná a világegyetemet, megmagyarázhatatlan-

³¹Eco 1988, 606.

³²Bényei 1993, 24.

³³Idézi Keszthelyi 1985, 132–134.

nak festi le, és arra szolgál, hogy, megingassa bízakodásunkat egy lehetséges megoldásban. Sok metafizikus detektívtörténetben a megoldásra vagy egyáltalán nem derül fény, vagy ha ki is derül, valamilyen okból nem megnyugtató³⁴. Megjegyezném, hogy noha az elgondolás szerint a ráció és megmagyarázhatóság át-, illetve leértékelődnek, a metafizikai irányultság megmarad, igaz, hogy csak a tagadás tárgyaként. Ennek az átírási modellnek a legplasztikusabb jellemzése Bényei azon megállapítása, miszerint a (tárgyul szolgáló) rejtély ugyan megoldatlanul marad az ilyen típusú krimikben, de van egy olyan zóna, ahol a rend érvényesül: a szerkezet kioldozottságában.

VÁLTOZATOK AZ ANTIDETEKTÍV-REGÉNYRE

A kategória mibenléte talán akkor ragadható meg a legérzékletesebben, ha bemutatása végett felidézzük Brian McHale értelmezését Umberto Eco *A rózsza neve* című regényéről.³⁵ A bűnügyi regényként is olvasható műben szereplő detektív, Baskerville-i Vilmos barát nyomozói kudarcáról McHale megjegyzi, hogy noha kiderül a gyilkosságok rejtélye, az elkövetők személye, ez nem a nyomozó logikus okfejtésének, gondolkodási rendszerét a valóságra ráerőltető sikerének eredményeként esik meg, hanem véletlen egybeesések, elszólások és rábukkanások teszik lehetővé a végső magyarázatot. Ez a mozzanat radikálisan szemben áll a klasszikus detektívtörténet hagyományával, amelyben a nyomozó rendszeres, céltudatos (fikciós) valóságértelmezése a végső magyarázat legfőbb garanciája: „A Vilmos detektív-munkájában fellelhető irracionális motívuma nem mellőzhető [...], mivel tulajdonképpen aláássa a detektívtörténet Poe Dupinjétől Sherlock Holmes-on keresztül Hercule Poirot-ig és Miss Marple-ig terjedő hagyományának alapvető premisszáját, nevezetesen a gondolkodás, a racionalizáció adekvátságát.”³⁶

A gyilkosságsorozatba belelátott, a *János: Jelenések* Apokalipszis-leírását követő terv helyett Vilmos véletlenek láncolatára bukkan, mi által nem csupán az ő gondolkodásának sikere kérdőjeleződik meg, hanem a valóságban kinyomozható rejtett eseményhálózatok, patternek lehetősége is. Ily módon a McHale által a detektívtörténet legfőbb tétjének nevezett „episztemológiai keresés” lehetetlenné, vég-eredményben pedig értelmetlenné válik: az ezt a következtetést felvállaló, a klasszikus detektívtörténet konvencióit radikálisan megváltoztató művek megnevezésére szolgál az „antidetektív-regény” címke, amely William Spanos megfogalmazásában „...csak azért idézi fel a nyomozásra irányuló impulzusokat, hogy – a bűntény megold(ódá)sának elutasítása ál-

tal – erőteljesen frusztrálja azokat”³⁷. Fontos megemlíteni McHale-nek az előbbi továbbgondoló megjegyzését is, amely nemcsak a rejtély megoldatlanságát sorolja az antidetektív-regény jellemzői közé, hanem a klasszikus modell bármely elemének – legyen az a bűntény, az áldozat, vagy a nyomozó – inverzióját, mellőzését, átírását is.

A folyamat különféle fokozatai elkülöníthetők, ezeknek felelnek meg a McHale által idézett Stefano Tani kategóriái³⁸: „az innovatív/újító antidetektív-regény”, amely nagy vonalakban megegyezik Bényei előzőekben tárgyalt „metafizikus detektívtörténetével”, amennyiben az ilyen típusú szövegekben a klasszikus konvenciórendszer viszonylag lazán érvényesül, át is alakul, de nincs alapjaiban felforgatva, és valamilyen megoldás is felkínáltatik. Ehhez képest a „metafikcionális” antidetektív-regény teljesen más célokra használja fel a detektívtörténetet amikor a bűntény nyomozásának történetét a fikció létmódjára, a jelentés és a szöveg (re)konstrukciójára rákérdező terepként gondolja el.

A legradikálisabb a klasszikus modellhez képest a „dekonstruktív” antidetektív-regény, amelyet Hegyi Pál értelmezésében³⁹ ismertetek. Hegyi kiindulópontja a Roland Barthes által meghatározott öt történetmondói kód: ezek közül a hermeneutikus kódot emeli ki, idézve ennek Barthes által adott meghatározását, aminek értelmében ez a kódtípus összefogja „azokat az egységeket, melyek feladata, hogy megfogalmazzanak egy kérdést, a rá adott feleletet, illetve a véletlen események láncolatát, amik felvethetnek egy kérdést, de el is halaszthatják a rá adott választ”⁴⁰. Ennek az elérhetetlen, illetve folyamatosan elhalasztódó jelentésmoddellnek az alapján jellemzi az (feltehetőleg első két típusú) antidetektív-regényt Hegyi akként, mint ami folyamatosan megghiúsítja a szöveg jelentésének – a rejtély megoldásának rögzítésére tett kísérletet. Ettől azonban elkülöníthetőnek látja az austeri narratív diskurzust (Paul Auster amerikai író *New York-trilógiájáról* van szó), és véleményem szerint e különbség révén jellemezhető a dekonstruktív antidetektív-regény is: „az antidetektív-regény sajátjaival szemben Auster trilógiájában a hangsúly a szöveg jelentésének elhalasztódásáról a kódok jelentésének elhalasztódására tevődik át”⁴¹. Azaz, míg az átírás fentebb említett esetei, bármilyen radikális eltéréseket is tételeznek az akár negatív, akár pozitív eredményre vezető metafizikai kérdésfeltevésekhez, jelentés és tudás megszerezhetőségéhez képest, az alapvető szakadást mégis csak a megoldás felfüggesztésében/kódok működésképtelenségében konstruálják meg. Hegyi koncepciója szerint azonban egy

³⁷ Idézi McHale 1992, 150.

³⁸ L. McHale 1992, 291, 11. lábjegyzet.

³⁹ Hegyi 1999, 42–43.

⁴⁰ Hegyi 1999, 43.

⁴¹ Hegyi 1999, 43.

³⁴ Bényei 1993, 29–30.

³⁵ Lásd McHale 1992, 145–167.

³⁶ McHale 1992, 150.

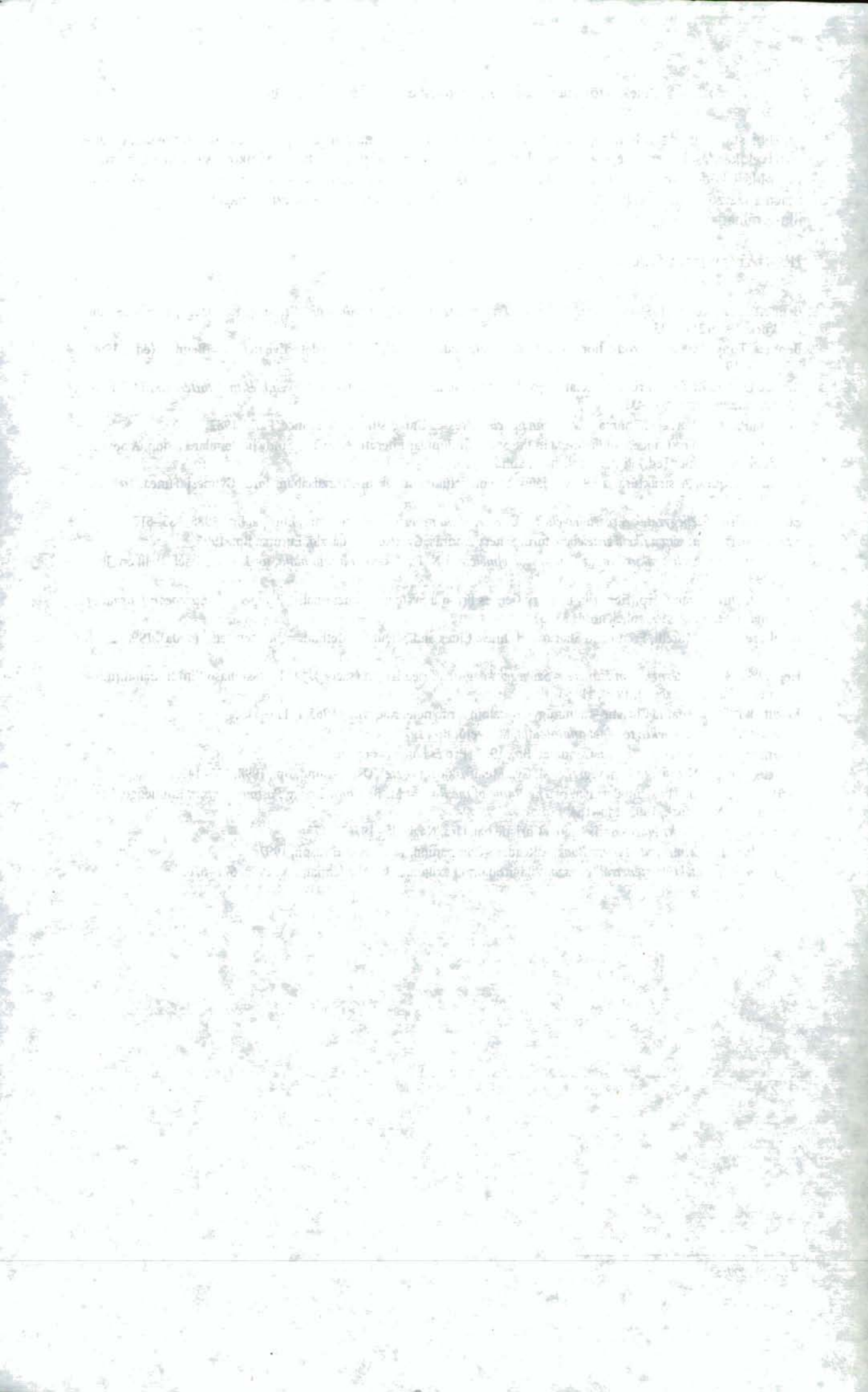
további stáció is elgondolható, ahol már maguk a rejtélyek/kérdések sem képesek rögzülni, azaz a megoldási kódok sem alakulhatnak ki. Ismét csak maga a szerző az, aki elgondolását a legvilágosabban illusztrálhatja: az *Úvegváros* (főhőse) „elkezdi leved-

leni személyiségeit, pusztítani önazonosságát egészen addig, míg olyan műalkotássá nem válik, mely direkt kifejeződése annak az erőfeszítésnek, ahogyan a művészet kifejezi önmagát.”⁴²

IRODALOMJEGYZÉK

- Bennett, Tony (ed.) (1990a), *Popular Fiction. Technology, Ideology, Production, Reading*, Routledge, London & New York, 1990, 211–285.
- Bennett, Tony (1990b), Introduction to Section 4. Knowledge, power, ideology: detective fiction = Bennett (ed.), 1990, 211–219.
- Bényei Tamás, Rejtély és rend/a metafizikus detektívtörténet = B. T., *Esendő szörnyeink és más történetek*, JAK-Pesti Szalon, Pécs, 1993, 19–31.
- Boileau, Pierre – Narcejac, Thomas, *Le roman policier*, Presses Universitaires de France, Paris, 1982.
- Cawelti, John G., The Concept of Formula in the Study of Popular Literature. =: The Study of Popular Fiction, A Source Book, Bob Ashley (ed.) Pinter Publishers, London, 1989, 87–92.
- Derrida, Jacques, A struktúra, a jel és a játék az embertudományok diszkurzusában, ford. Gyimesi Tímea, *Helikon* 1994/1-2, 21–35.
- Eco, Umberto, *Széljegyzetek A rózsza nevéhez* = U. E., *A rózsza neve*, ford. Barna Imre, Európa, Bp., 1988, 585–617.
- Eco, Umberto, *Hat séta a fikció erdejében*, ford. Schéry András, Gy. Horváth László, Európa, Bp., 1995.
- Frye, Northrop, *Archetipikus kritika: a mítoszok elmélete* = N. F., *A kritika anatómiája*, ford. Szili József, Helikon, Bp., 1998, 113–203.
- de Geest, Dirk & van Gorp, Hendrik, Literary Genres From a Systemic-Functionalist Perspective, *European Journal of English Studies*, 1999, vol. 3, no. 1, 33–51.
- Ginzburg, Carlo, Morelli, Freud and Sherlock Holmes: Clues and Scientific Method. = Bennett (ed., 1990a), 1990, 252–274.
- Hegyí Pál, *Ami Austernek nem zsánere* = *Szövegek között* 3., Fried István (szerk.), JATE, Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, Szeged, 1999, 41–53.
- Keszthelyi Tibor, Agatha Christie – a bűnügyi irodalom királynője, *Nagyvilág* 1965/1, 111–113.
- Keszthelyi Tibor, *A detektívtörténet anatómiája*, Magvető, Bp., 1979.
- Keszthelyi Tibor (szerk.), *A krimi*, Gondolat, Bp., 1985 (Pro és kontra könyvek).
- Márkus György, *Metafizika – mi végre?* = M. Gy., *Metafizika-mi végre?*, Osiris-Gond, Bp., 1998, 130–145.
- McHale, Brian, The (Post)modernism of *The Name of the Rose* = M. B., *Constructing Postmodernism*, Routledge, London and New York, 1992, 145–164.
- Nemes Nagy Ágnes, Az igazi krimi: Agatha Christie halálára, *Nagyvilág* 1976/3, 175.
- Ousby, Ian, *The Crime and Mystery Book*, A Reader's Companion, Thames & Hudson, 1997.
- Végh György: „detektívtörténetről” címszó, *Világirodalmi Lexikon*, 2. k., Akadémiai, Bp., 1972, 671–676.

⁴² Hegyi 1999, 53.

ERDÉLY KORA-KÖZÉPKOR TÖRTÉNETE ÉS A MAGYAR HONFOGLALÁS EGY ROMÁN TÖRTÉNÉS SZEMSZÖGÉBŐL

– MEGJEGYZÉSEK POP I.-A. KÖNYVÉHEZ –

Recenzió: Gáll Ervin

Bukarest

A milleszténárium évében megjelent dolgozatok nagymértékben hozzájárulhatnak a magyar honfoglalás korszakához kötődő történelmi jelenségek minél objektívebb rekonstrukciójához. E fontos esemény minden Kárpát-medencei történész-társulat számára kihívás és alkalom volt, hogy felmutassa az utolsó kutatási eredményeit e korszakról.

Igaz ez a román történelemtudomány képviselőire is. Ugyanakkor a tudomány nagy érdeklődéssel várta a román régészet részéről is az újabb kutatási eredmények feldolgozását és tudományos bemutatását. Sajnos egyetlen román régész sem foglalt álláspontot a magyar honfoglalás korszakáról, sőt, a honfoglalásról megjelenő egyetlen dolgozat is a késő középkorral foglalkozó szakember, Pop I.-A. (a továbbiakban P. I.-A.) tollából származik.⁴³

P. I.-A. kezdeményezése dicséretre méltó ahhoz a semmihez viszonyítva, amivel a történelem- és régésztudomány „előrukkolt”. Azonban már az elejétől feltűnő, hogy P. I.-A. két évszázad helyett⁴⁴ négy évszázadot tárgyal.

Sajnos, szerzőnk már az elején tanúbizonyságot tesz egyoldalúságáról. Szerinte az utóbbi két évtizedben csak román történészek foglalkoztak eredményesen Erdély történetével, megemlítvén egy romániai magyar-román és egy szász régészt (6. oldal). Tehát, amint látjuk több mint szubjektív kezdés. Sőt, már itt elkezdődik a magyar történelemtudomány ostromozása, amiért volt „mersze” Anonymus történeteit 12. századi legendás fikciónak minősíteni (7. oldal). Pop szerint a magyar történészek egyike (nem mondja meg, hogy melyik) „Baskíriába helyezte a románságot”. Sajnos, itt P. I.-A. hangneme már nacionalista színezetet ölt: „...ce este mai grav: a-i considera pe Glad, Menumorut drept români și

drept personaje reale, sau a-i declara pe români drept *tiurci și asiatici*”⁴⁵. Világos, hogy P. I.-A. vonalat húz az ázsiai törökök és az európaiak között, ami a „műveltségi” szintet illeti. Sajnos, nem rögzíti le – és a későbbiekben sem fogja –, hogy milyen különbségek léteztek e népfajok között a középkor elején. P. I.-A. ezzel is bizonyította „tárgyilagosságát” e probléma iránt. Ami a románok ázsiai eredetét illeti, senki ilyen nem írt le, azonban leírták, hogy egy „blak” nép ismert a Volga környékéről, amelynek azonban semmi köze nem volt a mai románsághoz.

P. I.-A. nemcsak a magyar történészeket illeti megrovásban, hanem Dennis Deletantot is, aki nem szégyellte kijelenteni, hogy Anonymus írásai távolról sem meggyőzőek (6–7. oldal).

Ugyancsak a könyv előszavában, P. I.-A. ismételt tanúbizonyságot tesz történelmi felfogásáról: „*Altminteri la 1599-1601, pentru o clipă, Transilvania va deveni și politic românească, sub sceptrul lui Mihai Viteazul*”⁴⁶. Hogy milyen köze van Erdély 9–14. századi történetének „Mihai Viteazuhoz”, azt talán csak a kolozsvári történész tudhatja, illetve inkább képzelet.⁴⁷

E bevezető után nem is meglepő az első fejezet címe: „*De la daco-romani la români: identitatea etnică, religioasă și politică a românilor în Europa spre sfârșitul mileniului I.*”⁴⁸ (13–53. oldal). Mindjárt az elején, annak ellenére, hogy az európai történelemtudomány már rég leszögezte a Római Birodalom mediterrán jellegét, Pop számára „prima

⁴³ „...mi silyosabb: Gladot és Menumorutot igaz románoknak és valódi szereplőknek tekinteni, vagy a törököket és ázsiaiakat románoknak nyilvánítani.”

⁴⁴ „Egyébként 1599-1601-ben Erdély egy pillantra politikailag is románná válik, Mihai Viteazul uralma alatt.”

⁴⁵ E sorok szerzője nem foglalkozik az újkor esztörténetével, ezért idézem volt professzorom, Boia Lucian műveit, ahol az olvasó bőséges információt talál a nemzeti mítoszról, illetve Mihai Viteazulról. Lásd Boia L., *Istorie și mit în conștiința românească*, București, 1997, 97; Boia L., *Două secole de mitologie națională*, București, 1998.

⁴⁶ „A dákorománoktól a románokig: a románok etnikai, vallási és politikai identitása Európában, az I század vége felé.”

⁴³ Pop I.-A., *Români și maghiari în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, Cluj-Napoca, Centrul de studii transilvane-Fundația Culturală Română, 1996.

⁴⁴ E két évszázad a magyar honfoglaláskort (896–973) és a kora Árpád-kort foglalja magában, és régészetileg a felső határát a templom körüli temetők megjelenéséig számítják.

*uniune politică europeană (sic!)*⁴⁹ a rómaiak birodalma. Sajnálatos dolognak számítható, hogy az Európai Unió motorja, Németország kimaradt. Azt hiszem, hogy e képzelőerő alaptalanságával és képtelenségével kár többet foglalkozni. Alkalmasabbnak tartjuk inkább rátérni Erdély történetére P. I.-A. szemlélete alapján, valamint bemutatni az ehhez fűződő észrevételeinket és kritikánkat.

A második alfejezet témája a traianusi Dácia bemutatása 271 után. A szerző mindjárt az elején ki is jelenti: „Pe de altă parte cercetările ultimilor 70 de ani au adus argumente solide, de natură arheologică, epigrafică, numismatică și lingvistică, a prezenței populației latinofone daco-romane și protoromânești la nord de Dunăre, după retragerea aureliană”.⁵⁰ Idézném itt mindjárt Boia L. eszmétörténész és Harhoiu R. régész műveit. Mindkét nemzetközileg elismert romániai szakember beható kutatás után (csak különböző módszerrel) felhőtlenül jut arra a konklúzióra, hogy a P. I.-A. által emlegetett, főleg anyagi kultúra egyáltalán nem alkalmas arra, hogy valamilyen dáko-római-román etnikai kontinuitást ki lehessen mutatni.⁵¹ Ez nem azt jelenti, hogy tagadjuk a dáko-római-román etnikai kontinuitást, csak azt hangsúlyozzuk, hogy az anyagi kultúrának (kések, kardok, ékszerek) egyáltalán nincs etnikai jellege. A régészeti módszerek nem alkalmasak arra, hogy például az agyagedény-művéségek termékeit éppen dáko-románnak vagy éppen szlávnak tartsuk. Ami viszont fontos, hogy a temetőkben észrevételezett temetkezési szokások a mai Románia területén hol germánnak (a más területekről ismert párhuzamok alapján), hol hunnak, szlávnak, bolgárnak, avarnak vagy honfoglaló magyarnak minősíthetők. A román elem ilyen szempontból nem mutatható ki. E módszer alapján tehát a kontinuitásmélet nem támasztható alá, hiszen a népvándorlások korában minden században jelentős változásokat észlelhetünk a temetkezési szokásokat illetően, ami egy új régészeti kultúra kezdetét, illetve a régebbi kultúra fokozatos vagy gyors elsovadását vonja maga után. A régészet így tárgyalja (a román régészek közül is néhányan, mint például Harhoiu Radu, Niculescu Alexandru, stb.), és így is kell tárgyalnia e jelenséget, tehát nem etnikus szemléletből fűtve, hiszen a népvándorlásokban ezeknek a modern fogalmaknak egyáltalán nem volt jelentőségük, jobban mondva nem is léteztek.

A továbbiakban P. I.-A. „vizsgálja” következik népvándorlásokból, amire leginkább a „katasztrofális” jelző illik (20–23. oldal):

⁴⁹ „az első európai politikai szövetség”

⁵⁰ „Másként, az utolsó 70 év kutatásai szolid arheológiai, irattani, éremtani és lingvisztikai bizonyítékokat tártak fel a latinofon dáko-és ősrómanok jelenlétét illetően a Dunától északra, az aurelianuszi visszavonulás után.”

⁵¹ Boia L., i.m., 123–144; Harhoiu R., *Forschungsgeschichte Quellenlage des 6-7. Jhs. in Siebenbürgens, Dacia*, 40–42. (Kiadás alatt.)

1. A vizigótok 350-ig nem rakják a lábukat Erdély területére (22. oldal).
2. Hunok sohasem tartózkodtak a mai Románia területén (22–23. oldal).
3. A gepidák „formális” urai Dácia területének, és együtt élnek az „autochtonokkal”.

Vizsgáljuk meg azonban e kijelentéseket.

1. A vizigótok már a 3. század végén, 4. század elején biztosan elfoglalták Erdély keleti részét (főleg a Maros felső folyását), mivel bőven ismerünk vizigót leleteket, és ami sokkal fontosabb, vizigót rítusú temetőket e területről.⁵² Nagyon fontosak ezek közül a marosszentannai és a marosvásárhelyi temetők, amelyekből három nemzedék temetkezését sikerült kimutatni.⁵³ E temetkezési helyeket aligha használták/használhatta három nemzedék 20 év leforgása alatt, ahogyan ezt P. I.-A. állítja. E megállapítások régi és elfogadott eredményei a régészetnek, és P. I.-A.-nak is illene ismernie e tényeket.

2. P. I.-A. másik „science-fiction”-ba illő kijelentése a hunokra vonatkozik. Igaz, hogy az Erdélyi-medence területéről csak néhány hunkori lelet ismert, amiből következtethetünk hunokra vagy hunkori „segédnépekre”,⁵⁴ de Moldova, Havasalföld, Olténia és Bánság területe „hemzseg” a hunkori leletektől. Hogy csak néhány fontos tényt említsek:

- A hun etnikum jelzőjeként ismert rézüstök Ázsiától Európáig a legnagyobb számban Olténia és Munténia területéről ismertek.⁵⁵
- A hunkor leggazdagabb sírjai a mai Románia területéről ismertek.⁵⁶

Sajnos, P. I.-A. nem tud e tényekről, vagy nem akar tudni!

3. Nem lehetséges Dacia „formális urainak” minősíteni a gepida uralmat, ugyanis mind a régészeti adatok, mind az írásos adatok alapján jelentős gepida népességgel, illetve biztosan gepida politikai-katonai struktúrával számolhatunk.⁵⁷ Iordanes és a régészeti adatok alapján biztosan tudjuk, hogy az Erdélyi-medence 453 után gepida királyok kezére került, valamint valószínű Olténia gepida uralma is. E

⁵² Bóna I., Daciától Erdőlvégig. A népvándorlás kora Erdélyben (271–896). In: Erdély története, I Budapest, 1988, 115–117.

⁵³ Kovács I., A marosszentannai népvándorlás kori temető (Cimetiere de l'époque de la migration des peuples à Marosszentana). Dolg. Kolozsvár, 3, 1912, 250–368; Kovács I., A marosvásárhelyi őskori telep, skytha és népvándorlás kori temető (Station préhistorique de Marosvásárhely, cimetiere de l'époque scythe et de la migration des peuples). Dolg. Kolozsvár, 6, 1915, 226–299.

⁵⁴ Bóna I., i.m., 136–137; Harhoiu R., *Die Frühe Völkerwanderungszeit in Rumänien*, Bukarest, Editura Enciclopedică, 1998, (Arheologia Romanica, 1), 165.

⁵⁵ Harhoiu R., *Die Frühe...*, 130–134; Bóna I., *A hunok és a nagykirályaik*, Budapest, Corvina, 1993, XII térkép.

⁵⁶ Concești, Buhăieni, Gherăseni, stb. Lásd Harhoiu R., *Die Frühe...*, 168, 172, 176.

⁵⁷ Iordanes, *Get. L.*, 264.: „Nam Gepidi Hunnorum sibi sedes viribus vindicantes totius Daciae fines velut victores potiti.”

vidékről azonban néhány kivétellel hiányoznak a gepida megtelepedésre utaló nyomok.⁵⁸

Légből kapott állításnak minősíthető P. I.-A. újabb kijelentése: „*Ei (gepizii) au conviețuit cu autohtonii*”.⁵⁹ Egy ilyen együttélést csak elképzelni lehet, ugyanis semmilyen írásos adat nem támasztja alá, a régészet eredményét pedig – amint már említettem – nem lehet felhasználni. P. I.-A. „kétarcúságát” semmi sem bizonyítja jobban, mint a gepidák-ról alkotott kép. P. I.-A. a 17–18. oldalon így szidalmazza „*Unele dintre aceste populații, cum au fost hunii, gepizii, avarii, slavii, au întemeiat în Pannonia și între Carpații Apuseni și Dunăre chiar regate barbare, de scurtă durată, dar spoliatoare prin jaful practicat asupra populațiilor sedentare romanizate*”.⁶⁰ Hogy honnan vannak P. I.-A.-nak írásos adatai ezekről a „rablásokról”, azt már nem árulja el, így biztosan csak a román történelemtudomány régi sémáival állunk szemben, éspedig mindenki barbár és pusztító, aki nem római (jobban mondva nem dáko-román). De hogy a parádé teljes legyen, a 22–23. oldalon már „*csendes népről (quieta gens)*” beszél a gepidák esetében. Kérdezzük meg a szerzőt, hogy melyik kijelentésének higgyen az olvasó? Ezt nem lehet megtudni, viszont P. I.-A. történelmi forrást csak a második alkalommal használt!

Valamivel pontosabb a szlávok megtelepedésének a bemutatásában. De ez sem mentes a hibáktól, illetve a részrehajló terminusok használatától, és P. I.-A. számára a szláv anyagi kultúra e területen csak „*anumite influențe*”⁶¹-ként értékelhető (24. oldal).

A magyar őstörténet kapcsán P. I.-A. nagyon hiányos vázlattal hozakodott elő. Néhány írott forrást említ meg csupán, és teljesen alaptalanul mindjárt az elején kijelenti, hogy a régészeti adatok a narratív forrásokkal együttesen aláhúzzák a „magyarok primitívségét”: „*Numai că izvoarele scrise, cele arheologice, analogiile și evoluția triburilor ungurești între secolele VI-IX. nu permit formularea unor atâtea de entuziaste concluzii. O societate caracterizată prin ocupații de genul celor enumerate mai sus trebuie să fie exclusiv sedentară; or, mărturiile referitoare la populația aflată în discuție conduc categoric la concluzia că triburile ungurești erau nomade până la stabilirea lor în Centrul Europei*”⁶² (56. oldal).

⁵⁸ Az utóbbi évek régészeti kutatásai egy gepida stílusban, fibulás női sirt tártak fel Sucidava-ban. Ezekhez hozzászámítható több bepecsételt agyagedény töredék Olténia területéről, amelyek a gepida agyagedény műveltség sajátos termékeinek tartanak. Az információkat köszönöm Harhoiu Radu professzornak.

⁵⁹ „Ők (gepidák) együttéltek az őslakosokkal”

⁶⁰ „Ezen népek közül egyesek, mint a hunok, gepidák, avarok, szlávok, még rövid időtartamú, de fosztogató barbár királyságokat is alapítottak Pannónia és a Nyugati Kárpátok és a Duna között – mely fosztogatások a letelepedett romanizált népek felé irányultak.”

⁶¹ „bizonyos befolyások”

⁶² „Csakhogy az archeológiai írott források nem engedik meg az ennire lelkes következtetések kialakítását, a VI–IX. századi ma-

Tehát P. I.-A. civilizációs vonalat húz a „*sedentar*”-ok⁶³ és a „*nomádok*” kultúrája között. P. I.-A. szerint a nomádok nem érthetnek növénytermesztéshez, kézművességhez, kohászathoz; e mesterségek csak a „*sedentárius*” kultúrák népeinek lehetnek a kiváltságai.

A legfelháborítóbb P. I.-A. magabiztos kijelentése a régészeti eredményekről, amelyeknek alapján leírja, hogy a nomádok nem értenek a kohászathoz, illetve az ötvösséghez. Lássuk csak, mennyire ismeri a kolozsvári történész a régészeti kutatások eredményeit.

Teljesen visszataszító, ahogyan a magyar ötvösség eredményeiről illetve ennek nem-létéről nyilatkozik. Anélkül hogy külön fejezetet szentelnék az ötvösségnek, megemlítem hogy 10. századi magyar ötvös termékeket ismerünk a Balkántól Skandináviáig, tehát e termékek megfeleltek a kor igényeinek.⁶⁴ Ha keresettek voltak e termékek, azt jelenti, hogy a vásárlók sem nézhették olymódon, ahogyan azt P. I.-A. bemutatja. Azonban ha becsületesen dokumentálódott volna a kolozsvári történész, akkor rájött volna, hogy a magyar honfoglalás a kereskedelem fellendülését is előidézte Közép-Kelet-Európában, az addig nem ismert arab és belső-ázsiai kereskedelmi termékek (arab pénzek, ezüstcsészék) a honfoglalókkal együtt jelentek meg a Kárpát-medencében, valamint az előbbi korok kereskedelmi termékei egyáltalán nem csökkentek,⁶⁵ és a terület kohászati központjai is töretlenül folytatták tevékenységüket.⁶⁶ A magyar ötvösművészet 10. századi szintjét, sajátos művészeti elemeit a Fodor István által szerkesztett honfoglalás kori katalógus mutatja be.⁶⁷ Hasznosan forgathatja ezt a nagyszerű katalógust P. I.-A. is, éspedig elsősorban azért, hogy más

gyar törzsek fejlődésével kapcsolatban. Egy – a fentebb felsorolt foglalkozások által jellemezett – társadalom, kizárólag letelepedett lehet; vagy a tanúbizonyságok a szóbanforgó népet illetően kategorikusan ahhoz a következtetéshez vezetnek, hogy a magyar törzsek nomádok voltak közép-európai megtelepedésük idejéig.”⁶³ „letelepedett”-ek

⁶⁴ Mesterházy K., Karoling-normann típusú kengyel a honfoglaló magyaroknál, *Folia Arch.*, 32, 1981, 211–223; Bálint Cs., Súdungarn im 10. Jahrhundert. Bp., 1991. (*Studia Arch.*, 11.); Fodor I., A magyarság baltikumi és skandináviai kapcsolatai a IX–XI. században (A régészeti leletek alapján) (*Verbindungen der Ungarn mit dem Baltikum und Skandinavien zwischen dem 9 und 11 Jahrhundert. [Aufgrund der Bodenfunde]*), *Sz.M.M.É.*, 1981, 85–89.

⁶⁵ A bizánci kereskedelmi termékek feldolgozását Mesterházy Károlynak köszönhetjük, aki két tanulmányában átfogó képet fest az egész honfoglalás-, és kora Árpád-kori kereskedelemről és ennek bizánci kapcsolatairól. Lásd Mesterházy K., *Bizánci és balkáni tárgyak a 10–11. századi magyar sírleletekben* (Gegenstände byzantinischen und balkanischen Ursprungs in den ungarischen Gräberfeldern des 10–11. Jhs.). I–II, *Fol. Arch.*, 41–42, 1990–1991, 145–177, 85–117; Mesterházy K., *Régészeti adatok Magyarország 10–11. századi kereskedelméhez*, *Századok*, 127, 1993, 3–4, 450–468.

⁶⁶ Gondoljunk a somogyfaiszi ásatásokra.

⁶⁷ A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus., szerk.: Fodor István, Budapest, 1996.

alkalommal ne használjon olyan pejoratív frázisokat, amelyek talán csak a *kőkori kultúrákra* vonatkozathatók, és talán azokra a kultúrákra sem így módon (56. oldal).

Sajnos, e felfogást tovább tudjuk követni a következő oldalakon is. Egy újabb idézet ismét bizonyítja e sajnálatos tényt: „...*sursa principală de venit a ungurilor, ca și a altor migratori până la sedentarizare, nu este economia proprie, ci prăzile capturate prin jafuri*...”⁶⁸ (59. oldal). Annyit kívánok itt leszögezni, hogy a kalandozásokban (P. I.-A. a kalandozásokra értette a „*jafuri*”-t⁶⁹) nem a honfoglaló magyarság vett részt, hanem ennek a hivatásos katonarétege, melynek temetkezési helyeit elsősorban a Felső-Tisza vidékéről mutatták ki.⁷⁰ Aligha hihető el, hogy az egész 10. századi magyar népesség részt vett különböző hadjáratokban. Elsősorban stratégiai lett volna helytelen, de ugyanakkor gyakorlatilag is megvalósíthatatlan.

Nem kívánok nyilatkozni P. I.-A. újabb sértegető kijelentésével kapcsolatban, amely már a néhai László Gyula professzor kettős honfoglalás elméletét nevezi „*spekulációnak*” (62. oldal). Magam sem értek egyet ezzel a teóriával, de nem tartom szerencsésnek, hogy éppen olyan személyek használjanak sértegető kifejezéseket, akiknek semmi közük nincs a szóban forgó korszakhoz/korszakokhoz.

A következő rész a magyar „migráció” útvonalát tárgyalja. P. I.-A. egyike azon kevés román történészeknek, aki nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy a Keleti-Kárpátok hágóinak egyikét használhatták a honfoglaló magyarok. Azonban azonnal aláhúzza, hogy csak az északi-keleti részről érkező magyarok vannak megemlítve a hitelt érdemlő forrásokban. Természetesen e forrás csak Anonymus lehet (63. oldal).

Teljesen elhamarkodottnak és dokumentálatlanak ítéltetjük meg a 64. oldalon kifejtett azon véleményét a kolozsvári iskola képviselőjének, amely a Felső-Tisza vidéki temetőkre vagy sírokra vonatkozik: „*De altfel în sprijinul acestei idei vine și arheologia, deoarece pe valea Tisei superioare, în zonele Zemplin și Szabolcs, s-au descoperit cele mai vechi morminte maghiare primitive*”.⁷¹ E véleménye nagyon törekeny régészeti ismereteire világít rá. Véleménye teljes mértékben légből kapott, a forrása

pedig a jászvárosi Spinei Victor tanulmánya.⁷² Sajnos, P. I.-A. egyáltalán nem tanulmányozta a régészeti szakirodalmat, különben tudná, hogy az első nemzedéknek nevezett honfoglaló magyarság temetkezési helyei nemcsak a Felső-Tisza vidékéről mutathatók ki, hanem a Balaton vidékéről (Balatonszemes⁷³), Kis-Alföldről (Szered-Mácsédi dombok⁷⁴), Budapest területéről (Budapest-Farkasrét⁷⁵), az Erdélyi-medencéből (Gyulafehérvár-Mentőállomás-II. temető-I. sírsor [legalább nyolc sír]; Kolozsvár-Pata utca 25 sír; Kolozsvár-Zápolya utca 8, 10, 11. sírok; Maroskarna, „A” temető, 2 sír;)⁷⁶, Közép- és Alsó-Tisza vidékéről⁷⁷. Az ilyen kijelentések előtt hasznosabb lett volna tanulmányozni a régészeti kutatások szakirodalmát, és nem a Spinei légből kapott elméletét kritikátlanul átvenni. Ide tartozik még az is, hogy a Felső-Tisza vidékén a pompás, gazdag katonai vezetők sírjai összpontosulnak, amelyek kirajzolják a 10. századi magyar katonai rend központját, e sírokban lelt tárgyakat pedig aligha lehet „primitívnek” nevezni. Sajnos, a kiemelkedő gazdagságú sírokat általában a század elejére szokás keltezni, habár legtöbbször semmilyen tipokronológiai bizonyíték nem húzza alá e feltevéseket.

Tehát, még egyszer szükségesnek érezzük nyomtatékosan rámutatni, hogy a magyar honfoglalás kori régészeti anyag semmilyen biztos alapot nem kínál arra, hogy meghatározzuk e jelenség útvonalát, illetve irányvonalát, hiszen az első nemzedék sírjait Balatontól Gyulafehérvárig ismerjük. *Miért nem gondolhatunk arra, hogy a honfoglalók nyugatról jöttek, hiszen az útvonalhoz szükséges „bizonyítékok” ott is, tehát a Kárpát-medence nyugati felén is rendelkezésünkre állnak?* Ilyen formában is lehet gondolkodni!

⁷² Spinei V., *Migrația ungurilor în spațiul carpato-dunărean și contactele lor cu românii în secolele IX-XI.*, Arheologia Moldovei, 13, 1990, 120.

⁷³ Költő L., *Tanulmányok Balatonszemes múltjáról és jelenéről*, Balatonszemes, 1990, 85–101.

⁷⁴ Tocik A., *Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei*, Bratislava, 1968, (A. Sl. Cat., 3), 40–49.

⁷⁵ Dienes I., *Honfoglalás kori veretes tarsoly Budapest-Farkasrét-ről*. (Beslagverzierte landnahmezeitliche Tasche vom Budapest-Farkasrét.), Fol. Arch., 24, 1973, 177–217.

⁷⁶ Anghel Gh., Ciugudeanu H., *Cimitirul feudal-timpuriu de la Blandiana (j. Alba)*, Apulum, 24, 1987, 179–196; Bóna I., *Daciától Erdőlvéig. Erdély a magyar honfoglalás és államalapítás korában*. In: *Erdély története*, I Budapest, 1988, 194–234; Gáll E., *Orizontul funerar maghiar din secolul X. în Bazinul Transilvan*, 2000. 115–116. (szakdolgozat); Heitel R.R., *Die Archäologie der ersten und zweiten phase der eindringens der Ungarn in das innerkarpatische Transilvanien*, Dacia, 1994–1995, 38–39, 389–439; Kovács I., *A kolozsvári Zápolya utcai magyar honfoglalás kori temető*. (Der landnahmezeitliche Friedhof von Kolozsvár – Zápolya Gasse.) Közl., 2, 1942, 85–118; Mesterházy K., *Felső-Tisza-vidéki ötvösműhely és a honfoglalás kori emlékek időrendje*. EME, 25–26, 1989–1990, 235–274.

⁷⁷ Mesterházy K., *Felső-Tisza...*, 235–274.

⁶⁸ „A magyarok és más vándorló népek fő jövedelmi forrása a településig, nem a saját gazdaságból származott, hanem a fosztogatások által szerzett zsákmányokból állt.”

⁶⁹ „fosztogatások”

⁷⁰ A honfoglaló..., 7; Révész L., *A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza vidék X. századi történetéhez*. (Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. Archäologische Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert.), Miskolc, 1996.

⁷¹ „Egyébként ezt a gondolatot támogatja az archeológia is, ugyanis a felső Tisza völgyében, Zemplén és Szabolcs környékén fedezték fel a legrégebbi primitív magyar sírokat.”

Legalább ennyire fontos tény az, hogy nem szabad párhuzamot vonni a különböző „migrációk” és „migrátorok” között (ezt a hibát P. I.-A. is elköveti). Olyan gyors történelmi jelenség útvonalának meghatározásához, mint a magyar honfoglalás, a régészeti anyag távolról sem képez biztos időrendi fogódzót, hiszen ma még évpontosságra is lehetetlen megállapítani a sírok megásását.

Nemcsak a szegényebb vagy a mellékletnélküli sírokat, de a leggazdagabb sírokat sem lehet biztosan keltezni. Példaként említem a híres zempléni sírt, amelyet Fettich N. *Álmos*ssal azonosított.⁷⁸ A zempléni magányos sírból ismert férfi melléklete tipokronológiai szempontból azonban nem keltezhető a század első negyedében. Ezt a huzalkar-, és lábpercecek keltezése támasztja alá, amelyet a század második negyedétől szoktunk keltezni, a sír többi lelete pedig ugyancsak nem képez biztos alapot a század elejére való keltezésre.⁷⁹

A Felső-Tisza vidéken nem a korai, az első nemzedék sírjai összpontosulnak, hanem a leggazdagabb, a fejedelem katonai vezetőinek sírjai, valamint a katonai testőrök sírjai. Viszont teljesen nyilvánvaló, hogy a gazdag sírok mellékletei megőriztek olyan szervetlen, el nem pusztuló, nemesfém-ből készült tárgyakat, amelyek művészi kivitelezése természetesen a keleti művészi ízléshez köti őket. A természet-tudományok fejlődésére van szükség ahhoz, hogy a szegényebb sírok se maradjanak ki az első nemzedék tagjai közül, hiszen elképzelhetetlen, hogy mind csak arany-ezüst szerelékes, szabályos, illetve aranyozott ezüstveretes vitézek alkották volna a honfoglaló magyarságot.⁸⁰

Tehát a P. I.-A. által emlegetett „primitív” sírok közül nem biztos, hogy az első generáció tagjaihoz tartoztak, néhányat közülük csak a század második negyedétől keltezhetünk. Ismét, felhívjuk P. I.-A. figyelmét, hogy e korai sírok az egész Kárpát-medence területéről kimutathatók.

Régészeti ismereteit a 68–69. oldalakon is bizonyítja a szerző, hogy aztán egy teljesen idézhetetlen művet említsen. Idézem: „Croatia, Slovacia, Transilvania, Crișana, Maramureșul, Voivodina și alte zone nu intră deocamdată în discuție, deoarece

acestea au ajuns mai târziu, treptat, în componența statului ungar”.⁸¹ Eltekintve Horvátországtól, a többi említett területen (kivéve Máramarost, ahol a 13. századig a régészeti leletek hiányoznak) jelentős honfoglalás kori anyag áll a rendelkezésünkre, amely a korai, 10. századi letelepedést bizonyítja.⁸² Teljesen légből kapott „elméletnek” kell minősítenünk P. I.-A. e gondolatait, amelyeket a biztos régészeti anyag birtokában sajnos, már ferdítésnek gondolhatunk. Ugyanakkor e területeken a régészeti anyag, valamint a feltárt temetkezési szokások teljesen azonosak a „magyarországiakéval”, tehát aligha gondolhatunk más kultúrájú népességre.

Még egy kérdés sem lenne a kolozsvári történészhez: a magyarok nem használták a Keleti-Kárpátok hágóit, mivel „román” földön kellett volna átvándorolniuk! *De miért használták például a tatárok 1241-ben a Keleti-Kárpátok összes hágóit?* Talán a magyarok nem tudták megmászni a Keleti-Kárpátokat csak a Vereckei hágót, és ezt az útvonalat háromszáz év múlva a tatárok tudták használni? Ezt P. I.-A. komolyan gondolta?

Ugyanezek az oldalakon (66–69 oldalak) P. I.-A. a magyarság létszámával is foglalkozik, a fő célkitűzés természetesen e „barbár népesség” (67. oldal) legkisebb számbeli arányának „bizonyítása”. Anélkül hogy egy ilyen természetű vitába beavatkoznék, annyit jegyezzünk meg, hogy több „migrátor” népnek leszögezi a létszámát (a vizigótokat 70–80 000-es tömegben gondolja; az „avar hordákat” 20 000-re teszi; stb. [67. oldal]), és a magyarság létszámát 150–200 000-ben állapítja meg. Érdekes, és ugyanakkor kérdésünk is P. I.-A.-hoz, miért nem próbálta megállapítani az „autochton” lakosság létszámát is. Miért nem lehetséges ez, hiszen Pop szerint a kontinuitást meggyőzően bizonyította a sok „neves” szakember?

E sorok szerzője azonban nem e kijelentésekben látja P. I.-A. sarkalatos szubjektívizmusát. Megalapozatlannak értékelem viszont a következő idézetet: „Notăm deocamdată că numărul ni se pare foarte mult exagerat, dacă se ia ca punct de plecare cei 20 000 de luptători. (...) Modelul valabil pentru lumea feudal apuseană și central-europeană nu se poate aplica în condițiile stepei, unde accesoriile luptei (calul, arcul, săgețile) erau mult mai simple de procurat și mai puțin costisitoare”⁸³ (67–68 oldal).

⁷⁸ Fettich N., *Das altungarische Fürstengrab von Zemplin*. Bratislava, 1973, (Archaeologica Slovaca, II 126–132).

⁷⁹ Kürti B., *Honfoglalás kori magyar temető Szeged-Algyőn*. (Előzetes beszámoló.) (Ein ungarisches Gräberfeld aus der Landnahmezeit in Szeged-Algyő.) M.F.M.E., 1978–1979, 323–345.

⁸⁰ A honfoglaló magyarság rangrétegződéséről: Szőke B., i.m.; Mesterházy K., *Nemzeti szervezeti és az osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságánál*, Bp., 1980; Révész L., i.m., 193–206; Bóna I., *A honfoglaló magyarok régészeti hagyatékának társadalom-történeti tanulságai*, Tudomány, 1997, 12, 1451–1461; Dienes I., *A Felső-Tisza vidék a X. században*. In: Szabolcs-Szathmár műemlékei I., Bp., 1986, 92–114; Gáll E., *A honfoglaló magyarság katonai-politikai rangrétegződése. Rangjelző tárgyak a X. századi magyar sírokban*, Acta Siculica, 1999/1, 191–216.

⁸¹ „Horvátország, Szlovákia, Erdély, Crișana, Máramaros, Voivodina és más területek egyelőre nem jönnek szóba, mert ezek később, fokozatosan váltak a magyar állam összetevőivé.”

⁸² A P. I.-A. által folyton emlegetett Dácia területéről e sorok szerzője 75 X. századi lelőhelyet gyűjtött. Lásd Gáll E., *Corpus Hungaricus* (kézirat); Rădulescu A., Gáll E., *Ein landnahmezeitlichen Gräberfeld in Temesvár (Timișoara)-Csóka erdő (Románia)*, Acta ArchHung., 53, 2001 (sajtó alatt).

⁸³ „Megjegyezzük, hogy a szám igencsak túlzottan tűnik, ha kiindulási alapként a 20 000 harcost vesszük. (...) A nyugati és közép európai feudális modell nem használható a sztyeppi körülmények között, ahol a harci kiegészítők (ló, íj, nyílak) sokkal könnyebben beszerezhetők és olcsóbbak voltak.”

Egyetértek P. I.-A. azon kijelentésével, hogy a *keleti fegyverzet és harcmodor teljesen eltért a nyugat-európai harcmodortól*, de gondolata utolsó részének sértegető és fölényskedő jellegét elutasítom. A nomád harcos fegyverzete nemcsak íjból⁸⁴ állt, ahogy azt P. I.-A. állítja, és amiről az olvasót próbálja meggyőzni, hiszen ezt egészítette ki a *szablya, lándzsa és különböző baltatípusok*. Tehát körülbelül ugyanazok a fegyvertípusok alkották a fegyverzetet, annyi különbséggel, hogy a kb. 1 kilogrammos kard helyett 300-400 grammos szablyát használtak. Nem lehet beszélni „olcsóbb” fegyverzetről sem. Ami a páncélt illeti, valószínűleg bőrpikkelyes inget viseltek, amely teljesen érthető, hiszen a legtöbb keleti lovasnép esetében könnyűlovasságról van szó. Kivéve a P. I.-A. által „hordáknak” minősített avarokat. Az avarok, melyeknek katonai felszereléséről teljesen megfélemedezett P. I.-A., *nehézlovassággal* rendelkeztek és páncélt viseltek, méretes kopja és kard társaságában, ez az a fegyverzet, amelyet a kengyelekkel egészítve Mauricius a császár figyelmébe ajánl. P. I.-A. „gondolatai” tehát csakis kitalációknak és tudománytalan kijelentéseknek minősíthetők. Gondolok itt azon állításaira, miszerint a nomád-migrátorok azért rendelkeztek könnyűlovassággal, mert nem tudták beszerezni a szükséges eszközöket, nem tudták megtermelni ezen harci eszközöket, mivel nem volt megfelelő műveltségi szintjük. A tudományos világ pedig rég leszögezte, hogy azért rendelkeztek könnyűlovassággal, mert a harcmodor és stratégia elképesztően eredményes volt a tradicionális harcmodorral szemben.

Néhány szót ejtenék a Pop által több mint részletesen bemutatott román-szláv vajdaságokról, jobban mondva a mondvacsinált politikai struktúráknak a „régészeti” bizonyítékairól. A P. I.-A. által emlegetett politikai vajdaságok elképzelhetetlenségét az írott források alapján már részletesen tárgyalták, ezért a P. I.-A. által felhasznált régészeti források értékét próbáltam felmérni.

Ménmarót „dukátusa” (95–112) területén P. I.-A. a bihari földvárát tartja a „*bolgár vérű*” vezér központjának. Egyetlen probléma merül fel: 9. századi fázis csak a régészeti képzelőerő következménye, mivel a bronzkori rétegre építették rá a föld-fa szerkezetű 11. századi gerendavázas várát. P. I.-A. párhuzamként emlegeti Dobokát és Malomfalvát, amelyeknek keltezésére később térek rá. Tévedéseit a kolozsvári történész frappánsan folytatja tovább: a 10. század első felére keltezett Bihar-Somlyóhegyi temetőt egyenesen a honfoglalók elesett harcosainak tudja be. A hozzá nem értését két nagyon egyszerű bizonyítékkal támasztom alá:

1. A Bihar-Somlyóhegyi temető részben nemcsak férfiakat, de nőt is temettek.
2. Az itt feltárt sírok mellékleteinek tipokronológiai jellegzetessége alapján a temető rész nyolc sírját körülbelül egy negyedszázad alatt ásták meg, tehát legalább 25 évig használták a temető részt. Következésképpen semmi sem bizonyítja az úgynevezett „történelmi csaták” emlékét, amelyről P. I.-A. gazdag képet fest. Vagy a szerző úgy gondolja, hogy a támadók legalább harminc évig ostromolták a bihari földvárat? Több mint képtelenség.

Sokkal fontosabb azonban, hogy ismerjük – ha hírből is – a várhoz közel eső, nagy, 506 síros bihari köznépi temetőt. E temető a 11. századra keltezhető, és valószínűleg a várnép használta. A Roska Márton által feltárt temető tökéletesen illeszkedik más Kárpát-medencei temetőkhöz, semmiben sem tér el a temetkezési szokások, mellékletek szempontjából. Nem is térhet el, hiszen a magyar királyság köznépről van szó, etnikai sajátosság nélkül. A kérdés az, hogy azon intenzív kutatások után, hogyan nem akadtak rá a 11. századi temetőre vagy legalább temetkezési helyekre? Vagy a „bolgár vérű vezér” birodalma csupa illúzió lenne? A régészeti bizonyítékok e tény mellett vallanak.

Még egy tényt ki szeretnék emelni, ami a bihari Ménmarót „dukátusát” illeti. Jól ismert minden kora-középkorral foglalkozó régész számára a Felső-Tisza vidéke, ennek csodálatos régészeti összképe. Egy neves régész szerint e vidéken összpontosult a 10. századi magyar fejedelemség központja.⁸⁵ Igaz, hogy ezt az álláspontot nem mindenki fogadta el⁸⁶, de mindenki elismeri a hivatásos katonai elem jelenlétét e vidéken. Miért térek ki erre a tényre? Már rég elismert dolog, hogy a kalandozó harcosok hivatásos fegyveresekből álltak, nem összeszedett „*pásztorlegényekből*”, ezeknek az elit harcosoknak és főnökeiknek a sírjait a Felső-Tisza vidékéről ismerjük elsősorban. Legalábbis ezen a vidéken összpontosulnak a honfoglaláskor leggazdagabb temetkezései, amelyeket a temetőkben „*állig felfegyverzett*” rangban egyszerűbb harcosok fognak közre. A kérdésem logikusan így hangzana: hogy ha elismerjük a magyaroknak a 10. század első felében játszott katonai szerepét Európa-szinten, hogyan tűrhették meg, hogy a legfontosabb katonai központjukban „bolgár vérű vezér” nyugodtan élje mindennapjait, hiszen a rakamazi vezéri sír mintegy 130 km-re, a geszterédi 80 km-re, a zempléni 175 km-re, illetve a karosi temetők 160 km-re helyezkednek el Ménmarót várától és politikai-katonai központjától. Legalábbis ha hiszünk Anonymusnak és nyomában P. I.-A.-nak (habár Anonymus nem tudhatott ezekről a régészeti bi-

⁸⁴ Az íj elkészítése egy nagyon hosszú folyamat eredménye. Erről egy nagyon bőséges irodalom áll a rendelkezésünkre. Lásd Cs. Sebestyén K., *A magyarok fja és nyila*, Dolg. Szeged, 8, 1931–1932, 167–255; Révész L., *Adatok a honfoglalás kori tegez szerkezetéhez*, Acta Ant. et Arch. Suppl., 5, 1985, 35–53.

⁸⁵ Révész L., *A karosi...*, 201.

⁸⁶ Kristó Gy., *A honfoglalók régészeti hagyatékának keltezéséről* (Rendhagyó válasz bírálóimnak), Századok, 131, 1997/1, 234–275.

zonyítékokról, és sajnos P. I.-A. sem tud). Nem logikus (legalábbis e sorok szerzője szerint) az ellenséghez ilyen közel hozni létre egy fontos politikai-katonai centrumot, amellyel harcban vagy és nagy csatákat vívsz (ha ismét hiszünk az anonimusi történetekben)! Tehát, kimondhatjuk a fájó valót P. I.-A. számára: a régészeti bizonyítékokként emlegetett várak, „elesett magyar harcosok” elmélete csakis a tiszta történelmi fantázia termékei közé sorolhatók. Megállta volna a helyét a 19. században, de alig hinnénk el napjainkban.

Ez a régészeti összkép a Glad „vajdasága” esetében is, habár itt a szerzőnk már árnyaltabban fogalmaz (112–120. oldalak). A Glad dukátusaként értékelt földvár léte nem meglepő, hiszen narratív forrásokból jól ismert a bolgár cárság hódítása, illetve ismertek bolgár leletek Kelet-Alföld területéről. Ugyanennyire fontosnak tartható az a tény is, hogy e területről ismertek honfoglalás kori temetkezések vagy leletek, amelyeket csakis az első honfoglalók anyagi hagyatékával hozhatunk kapcsolatba. Példaként említjük a nagyszentmiklósi, németkomlósi övveretek keleti párhuzamait, illetve az utóbbi időben a temesvári múzeumban felfedezett *keglevicházai* leleteknek ugyancsak az első honfoglaló nemzedékkel való tárgytípológiai kapcsolatait.⁸⁷ Legalábbis ennyire fontosak a nagyszámú sírral rendelkező köznépi temetők és a nomád „stílusú” fegyveres réteg jelenléte, amelyek temetkezési szokásaikban és anyagi kultúrájukban nem választhatók el a néhány kilométerre, de már a határ másik részén feltárt magyar temetőkől ismert népességtől. E leletek az egész Bánság területéről ismertek. Megemlítjük a romániai oldalon: *Vejte, Temesvár-Csóka erdő, Zombolya, Obéh, Nagyősz (két temető), Nagyteremia, stb. temetőket, illetve szórvány leleteket*.⁸⁸ E leleteket és temetkezési helyeket csak Glad és Ajtony „korszakára” keltezhetjük. Ennyit Glad és Ajtony románságának bizonyítékairól. Igaz hogy e tényt P. I.-A. is nagyon árnyaltan és óvatosan kezeli.

A következő oldalakon is a régészeti források egyoldalú értelmezését követhetjük, ahol P. I.-A. a „Gelu dukátusát” mutatta be. Miután kimeríti Anonymust, P. I.-A. a régészeti ismereteivel köti le az ehhez nem értő olvasó figyelmét. Ezeknek a régészeti ismereteknek tartalmas bizonyítéka a 135–136. oldalakon tett kijelentése: „*Arheologia a demonstrat că în epoca lui Gelu funcționau în Transilvania mai multe fortificații de pământ și lemn, precum cele de la Dăbâca, Moigrad, Șirioara, Cuzdrioara, Dedrad,*

Chinari, Cluj-Mănăstur, Morești și Moldovenești”.⁸⁹ A lehetséges válasz pedig az, hogy a régészet semmit nem bizonyított ebből a szempontból. Viszont a kérdésünk egy dologra vonatkozik: egy ilyen tartalmas kijelentés előtt a szakembernek nem az lenne a kötelessége, hogy minél behatóbban tanulmányozza a régészet eredményeit (és főleg minél tárgyilagosabban)? Sajnos, úgy látjuk, hogy P. I.-A. nem tanulmányozni akart, hanem bizonyítani. Egyetlen probléma pedig az, hogy a felhasznált eszközök teljesen alkalmatlanok, legalábbis régészeti szempontból, mivel elképzelhetetlennek tartható a 11. századi várakat a 9. századra keltezni, főleg ha e várakat nem is kutatták behatóan. P. I.-A. ferdítéseinek legjobb bizonyítékát a *várfalvai* és a *malomfalvi* várak képezik, amelyeket mind a szerkezetük, mind a kutatás alatt talált mellékletek alapján a 11–12. századba utalnak. Ugyanakkor a környezetükben feltárt 11. századra keltezett temetők aláhúzzák P. I.-A. sarkalatos tévedését vagy ferdítését. Vagy az itt talált Szent István, illetve I. András korában (tehát a 11. században) kiadott pénzérmék ugyancsak a 9. századra keltezhetők?

Sajnos P. I.-A. a dukátus bemutatása során meg sem emlékezik a régészeti forrásokról, a kolozsvári, gombási, dévai katonai temetőről, a gyulafehérvári nagy köznépi temetőről, a szászvárosi, magyarlapádi köznépi temetőről, a dési, sepsiszentgyörgyi, malomfalvi és nagygyersei karoling kétélű kardokról! Kérdezhetjük, hogy miért nem használta e régészeti és történelmi forrásokat? Nem ismerte vagy pedig nem akarta ismerni, hiszen a *honfoglaló magyar* jellegük tagadhatatlan (!) (a Kárpát-medence teljes területéről ismerünk ilyen típusú leleteket).

Körülbelül ez lenne e könyvről alkotott véleményünk:

P. I.-A. műve exkluzív történelmi források gyűjteménye és egyoldalú interpretációja. Még egyoldalúbb a nyelvészeti, és főleg a régészeti adatok használata, mivel nem tükrözi a kutatások eredményeit (a *legújabb kutatási eredményeket* P. I.-A. *nem is ismeri*), így nyugodtan ferdítésnek vagy hamis kijelentéseknek is vélhetjük.

Megfigyelhető P. I.-A. esetében is a román történelemtudományra annyira jellemző egyoldalú felfogás: az „autochtonok” a letelepedett népesség, a nomádok pedig a „mozgó” népesség. A dolgok távolról sem így néznek ki. A kora középkor elején a lakosság általában vándorolt, tehát teljesen helytelen ez az elképzelés. A „statikus” és a „mobil” népesség elmélete távolról sem meggyőző. A kor gazdasági körülményei között pedig valószínű, hogy éhen pusztult volna akármilyen emberi közösség, amely az „autochton” életmódot követte. P. I.-A. pedig nem is

⁸⁷ Tănase D., Gáll E., *Piese izolate din Muzeul Banatului, Studii de istorie a Banatului-Analele Universității de Vest Timișoara*, 2000 (sajtó alatt).

⁸⁸ Bóna I., *Dáciától...*, 212–213; Rădulescu A., Gáll E., *Ein landnahmezeitlichen...* (sajtó alatt); Tănase D., Gáll E., *Piese de podoabă din secolele X-XI, descoperite la Beba Veche (jud. Timiș)*, *Analele Banatului*, VII 1999, (sajtó alatt).

⁸⁹ „Az archeológia bebizonyította, hogy Gelu korában több föld és fa erődítmény működött, mint a Dăbâca-i, Moigrad-i, Șirioara-i, Cuzdrioara-i, Dedrad-i, Chinari-i, Kolozs-Monostor-i, Morești-i és Moldovenești-i erődítmények”.

szögezi le, hogy milyen területen „autochtonizált” e népesség, de valószínűleg a mai Románia területére gondolt, amely azt jelenti, hogy a jelen realitásait próbálja a múltba helyezni. Ez pedig már nem a történelmi folyamatok és jelenségek rekonstrukciója. Szó sem lehet erről, ugyanakkor ezek a 19-20. századi elméleteinek e rég letűnt korokról képzelt gazdasági és szociológiai szerkezetekről való fantazmagóriái.

P. I.-A. nem is nagyon ismeri a „nomadizmus” és a „migráció” terminológiák valós értelmét. A nomadizmust mint gazdasági rendszert kell értelmezni (mint például a feudalizmus, kapitalizmus stb.), míg a migráció, a vándorlás egy történelmi és szociológiai jelenség. Nem minden nomád közösség volt „migrátor” (egyes közép-ázsiai nomádok soha nem voltak „migrátorok”), és nem mindegyik „migrátor” volt nomád (germán népek sohasem voltak nomádok). P. I.-A. nem ismeri e társadalomtörténeti terminológiákat.

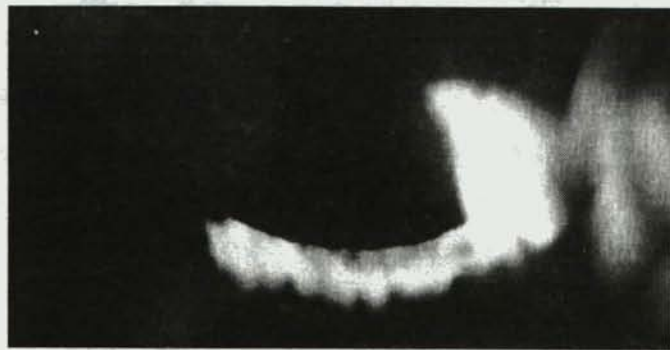
Legalább ennyire szomorú P. I.-A. esetében a 19. századi történeti felfogás továbbvitele (nemzeti állam és ennek kapcsolata a régmúlttal, az 1918-as egyesülés évezredes történelmi jogosultsága), habár az utolsó időben a román történészek és régészek legnagyobbjai is határozottan elutasítják ezt a gondolkodásmódot.⁹⁰

Még a legjobb indulattal is csak történelmi rasszizmusnak nevezhető P. I.-A. jó néhány kijelentése. Például megjelenik a *felsőbbrendű és alsóbbrendű* közösségek konceptusa. Ezt a sértő terminológiák egész sorozata követi: „hoarde barbare”, „primitivi” „jafuri spoliatoare” stb.

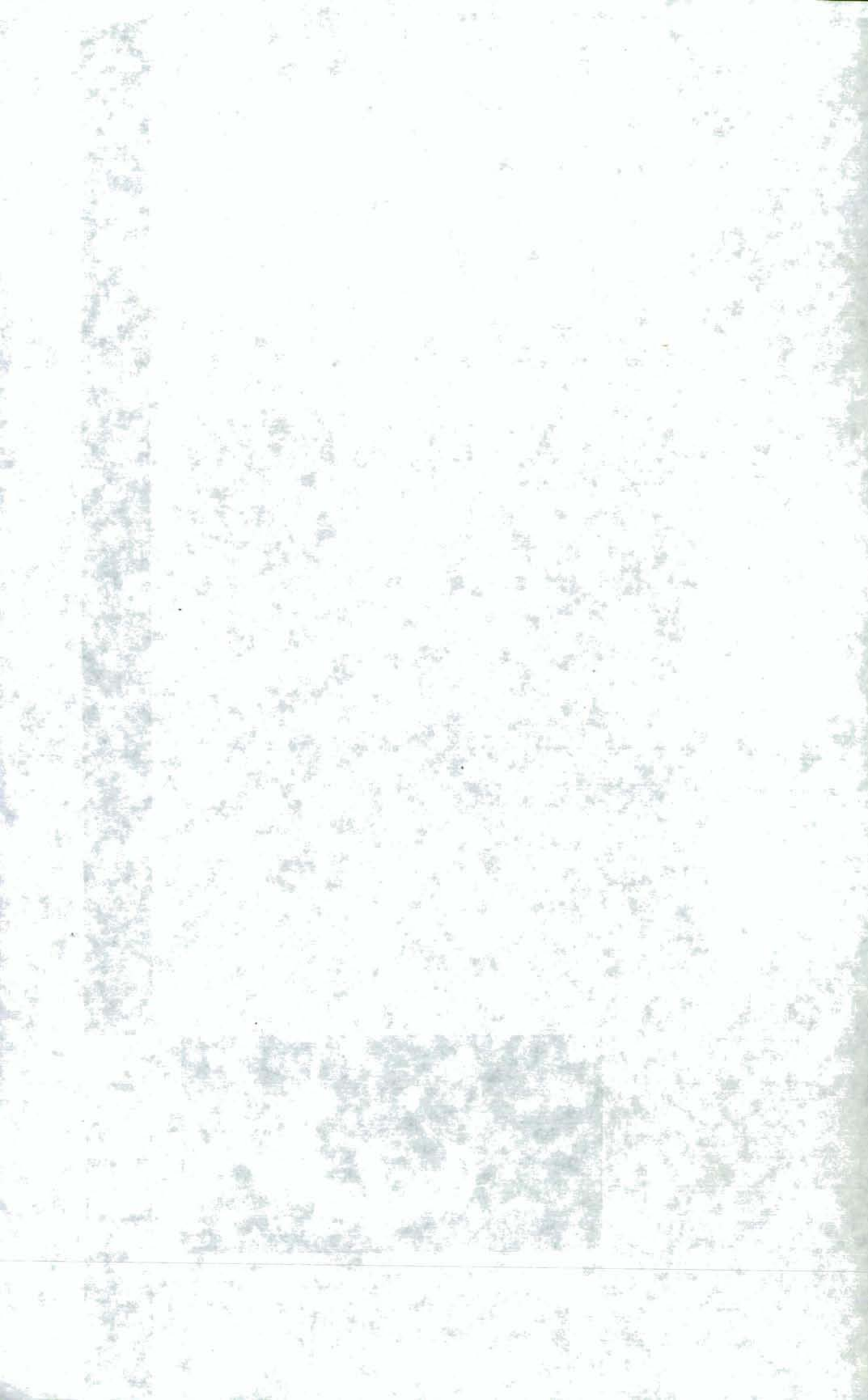
Mint Erdély történetéről írt szintézis alig felel meg a mai, 21. századi tudományos igényeknek, hiszen nem nemzeti himnuszt és mítoszt szükséges alkotnia a 20-21. század történetének, hanem a tör

ténelmi adatok alapján a múlt minél tárgyilagosabb és érzelmektől mentes rekonstrukcióját. Ezt pedig nacionalista elvek alapján, ahogyan ez P. I.-A. esetében megfigyelhető, aligha lehet elérhető a jövőben.

⁹⁰ Gondoljunk csak Boia L. műveire vagy Harhoiu R. utolsó tanulmányaira.

LET

ORPHEUS, A LÁTÁS ÉS A KOLLEKTÍV EMLÉKEZET

— ADALÉK A LÁTÁS PASSIÓJÁHOZ —

Csiki Huba

BBTE, Kolozsvár, Történelem-Filozófia Kar
Filozófia szak, IV. év

The 'Orpheusz, a látás és a kollektív emlékezet' is an attempt started off with a vision. It is an attempt to interpret the work of Chagall, entitled „Keresztrefeszítés fehérben”. This is not a question about how is possible this work of art, it is rather a question of how structures of collective remembrance can appear in a work of art. But first of all, what kind of perception can make it possible? This is why our attempt is only an outline, an introduction to interpretation. So, how the glance is possible?

A műalkotás fenomenjének magyarázatában a filozófiai exegézis két nyomvonalat követ: a műalkotást vagy szimbólumként, vagy allegóriaként értelmezi. E kettősség a műalkotás értelmezéstörténetének egészen végigvonul, s mindent magába von, ami hagyományosan műalkotás jelleggel bír. Így az olyan alakzatokra is kiterjeszti, mint a mítosz, holott ez mindig egy más szintet képvisel a tulajdonképpeni műalkotásokhoz képest; nem annyira a mítosz, mint mítosz jelentkezik a mű kiforrott formájában, hanem a mítosznak különböző leképezési formái. A nyers kifejezőerő műalkotássá szublimálva jelenik meg, amikor a mítoszt mint műalkotást tekintjük, mindig egyfajta domesztikációval állunk szemben. „A mítoszok az emlékezés alakzatai”¹ – írja Assmann, s e felismerés lerombolja azt a közvetlenséget, amit a mítosz, mint műalkotás számunkra kialakított; megszünteti az értelmezés nyilvánvalóságát, s egy alapvetően más irányultságú megszólított-sággal közelít hozzánk. Ezt a megszólított-ságot olyan értelmezési lehetőséggé kell átalakítanunk, amely fenntartja a kollektív emlékezet struktúráit, s az értelmezést ráutalja ezekre a struktúrákra, mintegy ezekből származtatja. A kérdés tehát nem úgy tevődik fel többé, hogyan értelmezhető a műalkotás, mint a mítosz leképezési formája, hanem hogyan értelmezhető a mítosz, mint a kollektív emlékezet alakzata.²

¹ Jan Assmann, *A kulturális emlékezet*, Atlantisz, Bp., 1999, 53.

² A tanulmány megírásának ötletét Valastyán Tamás szolgáltatta. Az ő írása, annak ellenére, hogy részletesen áttekinti az Orpheusz mítoszához kapcsolódó értelmezéseket, végkövetkeztetésében – legalábbis a mi szemzőgünkben – hiányos. Ugyanis összemossa az értelmezés két szintjét, a képi értelmezés és az irodalmi mű értelmezésének szintjét, anélkül hogy az összeférhetőség premisszáit tisztázta volna. Ezek a premisszák pedig épp a

Intermezzo: a séma viszonylag egyszerű, ugyanis arról szól, miként értelmezhetjük a mítoszt, s itt két lehetőség adódik: az allegória és a kép. A továbbiakban azt próbálom bebizonyítani, hogy ha az allegória szerinti értelmezést elfogadjuk, akkor az értelmezés megfeneklik, vakvágányra fut. Ha viszont sikerül a képiség talaján értelmezni, akkor számot kell vetnünk az assmanni felismeréssel, hogy a mítosz az emlékezet alakzata. Így az egyik következmény az, hogy a kollektív emlékezet a képiség szintjén jelenik meg. A kérdés csupán az, hogy érvényes a megfordítás, vagy sem? Ennek eldöntése már az alkalmazás problémája.

„A szimbólum az érzéki és a nem érzéki egybeesése, az allegória az érzékeinek jelentésszerű vonatko-

képiség talaján találhatók, így a feladat annak a percepciónak a megtalálása, amely az értelmezést, mint képi értelmezést mutatja fel. Roman Ingarden írja, hogy eddig az irodalmi művet vagy a vizuális művészetek irányából értelmezték, vagy a nyelvi elem elsődlegességét hangsúlyozták, ami Ingarden szerint elfedi az irodalmi műalkotás lényegét (Roman Ingarden, *Az irodalmi műalkotás*, Gondolat, Bp., 1977.). Ezért nem áll szándékunkban e két összetevő valamelyikét legitimálni, csupán arra kívánunk rámutatni, hogy az allegória az irodalmi művet jellemzi és nem a mítoszt, amelynek megközelítéséhez célszerűbb a képiséghez fordulnunk. Jelen írás célja ennek ellenére nem az, hogy a mítoszt szükségképpen a képi hermeneutika területére vonja az értelmezhetőséget csak itt lelje meg, hanem elsősorban az emlékezet alakzatait a képiség nyomvonalán próbálja felmutatni. Ezért Orpheusz mítoszának ilyen értelmezésével csupán utalunk a másfajta megközelítés lehetőségére.

zása a nem érzékire”³ – írja Gadamer az *Igazság és módszer* című művében. Ezt a megkülönböztetést felhasználva próbálja Valastyán Tamás *Hermész, Eurüdiké és Orpheusz* című tanulmányában Orpheusz mítoszát az értelmezéstörténetbe bevonni, Orpheusz–Eurüdiké viszonyában, Orpheusz pillantásában „az értelmezés lehetetlenségének allegóriáját megpillantani”⁴. A tanulmányban a játéktér Orpheusz pillantásának, illetve a viszonynak az allegória-jellegében bontakozik ki, ott nyeri el relevanciáját, ahol az allegória meghatározása rávetíthető erre a pillantásra. Annak ellenére, hogy a gadameri meghatározás még rövidre zárt, ezt kiegészíti a Paul de Man elgondolása, aki szerint „az allegória mindezekelőtt a saját eredetétől való eltávolodást jelöli, s lemondva az időbeli egybeesés nosztalgikus vágyáról, nyelvét emez időbeli különbség révén keletkező üres térben teremti meg”. A gadameri gondolat radikalizálása az „értelmezés immanens rögzítettségét” kérdőjelezi meg, de úgy rombolja le ezt a rögzítettséget, hogy nem tematizálja azt, amit értelmez. Nem tekint bele a mítosz struktúrájába, a mítoszra mint műalkotásra tekint, egységként vonja be az allegória mezejébe és helyezi el benne. Egy ilyen megközelítés nem Orpheusz pillantásából vagy a találkozásból bontja ki az értelmezés lehetetlenségét, hanem a mítosz mint allegória értelmezésében eleve olyan mozzanatot talál, ami ezt rögzíti. Ez a formalizáló, homogenizáló megközelítés a mítosz struktúrális összetevőit absztrakt jelekkel deformálja, amelyek igazolnak egy transzcendens értelmet. Vagyis a pillantás tragédiája már egy adott értelem-összefüggés megerősítésére szolgál, de ezt az értelem-összefüggést nem ő hozza létre, ez előzetesen adva van, a pillantás ténye ezt már nem bonthatja le – ahogy felépíteni sem építi fel.

Ami ezt az értelem-összefüggést szétörkényítheti és egy immanens rögzítettséggel helyettesítheti, csupán a struktúrális összefüggésekből vonható ki, ezek nyomvonalán helyezhető vissza az egyedi az értelem-összefüggés mozgatórugójává. Ez pedig a látás, a pillantás fenomenjének az elemzésén keresztül véggezhető el. Maurice Blanchot, és rá hivatkozva Valastyán a látás nyomvonalán próbálja megragadni a mítosz mondanivalóját, a látásból kihámozni a mozzanatok értelmét, de ez a próbálkozás nem tud elszakadni a látás *jelenténijétől*, nem jön létre distancia a látás aktusa és a látás által jelképezett, vagyis az allegória között. A látás mint megismerés – vagy értelmezés – azokra a kérdésekre nem képes választ adni, hogy *mit* és *hogyan*; a látás értelmezési mezője minden belső inkonzisztencia nélkül fennáll, a megismerési mező jellemzői elsorvadnak egy már adott értelem-összefüggés mellett. Ezt az értelem-

összefüggést kell felrobbantanunk ahhoz, hogy a látás irányultságának vektorait összefüggésbe hozhassuk a meseszöveg adott értelmével.

A tematizált így maga a látás fenomenje. „A felfoghatóság – az értelemmel bíró – világa, mely épp-úgy mozgásteret mindennapi életünknek, mint filozófiai és tudományos gondolkodásunk hogyanjának, a látvánnyal jellemezhető. A látottat tárgyként vagy témaként birtokló látás struktúrája – ez az úgy-mond intencionális struktúra – a dolgokhoz hozzáférő érzékiség bármely módjában fellelhető”⁵ – írja Lévinas, s ez a megállapítás két olyan mozzanatot tartalmaz, amelyek relevanciával bírhatnak az értelmezés számára. Miről van itt szó? Mindenekelőtt a megismerés homogenitásának rögzítéséről, annak a lehetetlenségnek a felismeréséről, hogy bármit, ami a megismerés jellegével bír, kisiklani hagyjunk az intencionalitás bekebelező vágya alól. A tudat intencionalis, de az intencionalitás nem szorul a tudatra, pontosabban a tudatra vonatkoztatottsága az egyenművekre való vonatkoztatottságát jelenti. Gondolat, felfogóképesség, látás – „mindez tudat, vagy a tudat küszöbén áll”⁶. A megismerés máságának a lehetetlensége hangsúlyozódik, a bármit megragadás aktusa kitar minden máságot, s az ént, a megismerést az így-megközelítés tényére korlátozza. Mindezzel azonban még nem értünk el az így-megragadás milyenségéhez, nem tematizáltuk azt, ami a megismerés homogenitását jellemzi. Ebben az összefüggésben nyeri el az értelmét az a szöveghelyi mozzanat, melynek kiemelt jelentőséget tulajdonítunk. A látásban, a tudat valamire való irányultságában két elemet említ Lévinas, ami ebben a bekebelező birtoklásban megjelenhet: a látott mint tárgy vagy mint téma. E különbségtevés nem a banalitás határait súroló megkettőzés, hisz valójában a megismerés homogenitásának irányultsága lepleződik le, ugyanis a megközelítés célzottságát összekuszálja, tárgycentrikusság és témacentrikusság közötti választásra kényszerít. A tárgy megközelítése az egyedi megközelítése, a megismerés nem közvetett megismerés, nem az általánoson keresztül célozza meg a tárgyat, hanem azt, mint tárgyat tematizálja. Ennek ellentettjét testesíti meg az az eset, amikor a tárgyat, az egyedit csak az általános felől, mintegy az általánoson keresztül tudjuk megragadni, az egyedi csak az elbeszélés szellemében tartja fenn ezt a jellegét, a tárgy a témán keresztül nyilvánul meg. A megismerés hogyanjának tisztázása számunkra annál is fontosabb, hisz a tét a mítoszártelmezés milyensége, vagyis figyelmen kívül kell-e hagynunk a struktúrális összetevők üzenetét, és kénytelenek vagyunk-e a mítosznak, mint egésznek az értelmezési keretébe begyázni őket, alárendelni ennek az értelmezésnek,

³ Hans-Georg Gadamer, *Igazság és módszer*, Gondolat, Bp., 1984, 80.

⁴ Valastyán Tamás, *Hermész, Eurüdiké és Orpheusz*, in: Gond, 1999, 18–19.

⁵ Emmanuel Lévinas, *Diakronia és megjelenítés*, in: *Nyelv és kö-zelség*, Jelenkor – Tanulmány Kiadó, Pécs, 1997, 189.

⁶ Uo. 189.

vagy az értelem-összefüggés az összetevők felől nyilvánul meg?

„Az időben eloszló események az Elbeszélésben nyernek egységes értelmet”⁷ – írja Lévinas, s ezzel már látszólag el is döntötte a kérdést. A megismerés irányultsága nem a tárgy kibontására törekszik, a megcélzottság az azonosítást teszi lehetővé, de ez az azonosság nem a tárgy és a tematizálás során létrejött összetevők közötti megfelelés, hanem egy mélyebb szintet képvisel. Az intencionalitásban az önazonosság a döntő mozzanat, a tárgy *valami mint valamiként* jelenik meg. A *valami mint valami* intencionalitás nem megragadás, hanem értés, anélkül hogy a strukturális elemekről, a tartalomról mondanánk valamit: „ennek mint annak a megértése nem a tárgynak, hanem az értelmének a megértése”⁸. Az Elbeszélés az, ahol a jelentés azonosságának a mozzanata megtörténik, de ugyanakkor ez az azonosítás egyidejűséggel is felruházza az összetevőket, vagyis „egy jelenség tűnése nem különül el jelentenijétől.”⁹ Lévinas egy narratív és tematizáló intencionalitásról beszél, amely mindent a többségen, az általánosságon keresztül vesz figyelembe. Ami rejtve van ebben az összefüggésben, az az ítékezés kényszere. Mindent, amit a látás, a tudat birtokba vesz, a kimondás szándékával teszi, azzal a gyanútlan igénnyel, hogy jól körülhatárolt értelem-összefüggést hozzon létre. Gyanútlan igény, mert elszikkad ama tény fölött, hogy ez a narrativitás az azonosságot az idealizáció területére kénytelen átcsépeszni, és telíteni azzal, ami csak az általánosság idealizációjában bukkan fel. Az ítékezés kényszere nem tematizáció, hanem már be van vonva a tematizációba, és mint prepredikáció jelentkezik. A tudat ily módon elsődlegesen nem viseli el az őt megelőző megragadást: „a tudat számára való jelenlét az a tény, hogy ez itt, ami a tapasztalatban kirajzolódik, már előzetesen igényelt, tehát *mint ez*, vagy *mint az*, és *mint jelenlevő elgondolt*”¹⁰. Természetesen Lévinas felteszi a kérdést, hogy vajon ez képezi az egyetlen lehetséges megközelítést vagy sem, a megismerés aktusának az egyedüli leírását. Amennyiben igen, a látás fenoménje a tudat önkényességének alávetett, annak ellenére, hogy a tudat már szubjektum nélküli tudat, „az idő passzív tevékenysége”¹¹. Más szóval a megragadás képtelen az egyedit a maga egyediségében átvilágítani, az idealizáció árnyéka mindig felsejlik a megközelítés hátterében. Próbáljuk megfordítani a viszonyokat, mondja Lévinas, mondjunk le a tematizálás vágyáról, ami minden intencionális struktúra velejárója, és azt ragadjuk meg, ami túlmutat ezen a viszonyulásmo-

don, vagyis magát a viszonyulást. A megragadás nem merüljön ki a tematizálásban, hanem fedezzük fel a megközelítés adottságát. Ebben a próbálkozásban a látás új jellege tárul fel, az, ami kivonja magát a tematizáló megcélzottság alól; a látás fenoménjében azt a jelentésréteget hozzuk a felszínre, amely az intellektus hatókörét képes transzcendálni. „Vajon a látás immár teljesen elvesztette volna másik jelentő módját, nevezetesen a »szemmel felfalni« kifejezést puszta metaforának kellene tekintenünk?”¹²

A metaforát viszont csak átvitt értelemben nevezhetjük metaforának, hisz itt arról van szó, hogy „áttörjük a megszerzett tudást”, túllépünk az egyetemességnek azon a bűvkörén, amely a látó és látott, megismerő–megismert közötti űrben létrejött és „mintegy behatolunk a dolog belsejébe”.¹³ A tárgy megragadásakor mindig a distancia nézőpontjából, a véleményalkotás szándékával közelítjük meg a dolgokat. Olyan megismeréssel állunk szemben, amely képtelen feltörni a dolgok álcázásának burkát, tehetetlen arra, hogy „hús-vér” alakjukban megpillantsa az adottat. Mindezek mellett Lévinasnál a hús-vér-szerintiség még (helyesebben: már) nem tudja lerombolni a tudat intencionalitását, hisz a látás nem-intencionális jellege mindig is alá van vetve a tudásnak, annak ellenére, hogy „így is megőrzi az érintkezést és a közelséget”.¹⁴ A nem-intencionális jelleg épp az alávetettségben egy lényegbevágó differenciát hordoz magában, ami látszólag az értelmezést mindig temporális összefüggésekbe ágyazza, tehát fenntartja az értelmezés allegória-szerintiségét. Így helyénvalónak, sőt az egyedüli lehetséges megközelítésnek kell elfogadnunk a Valastyán értelmezését, ugyanis a „látás még intencionalitás, megnyílás, ennél fogva a »reflexió ideje« választja el attól, amit megcéloz”.¹⁵

Az értelmezés helyességét még egy másik mozzanat is fenntartja. Lévinas utal a látás „felfaló” jellegére, s itt felteszi azt a kérdést, hogy minden transzcendencia az intellektus hatókörébe tartozik-e, vagy sem. Az, ami számunkra itt releváns, nem az, hogy az intellektus vagy az intellektus-nélküliség dilemmáját hordozzuk, hanem magának a transzcendenciának a fenntartása. Vagyis annak az elkülönböződésnek az igénylése és elfogadása, ami az absztrakt jel és a transzcendens értelem között fennáll. A filozófiai beszély tekintse önmagát akár a tudat fenntartójának, akár a tudat lerombolójaként tetszelegjen, megőrzi ezt a kettéválasztást, vagyis elfogadja a jel és az őt transzcendáló értelem gondolatát. E felismerés arra ösztönöz (ha már nem tudjuk elfogadni a kettősséget), hogy az értelmezés olyan nyomvonalait kutassuk fel, amelyek lerombolják ezt a szétválasz-

⁷ E. Lévinas: Nyelv és közelség, in: *i.m.* 113.

⁸ *Uo.* 114.

⁹ *Uo.* 117.

¹⁰ *Uo.* 114.

¹¹ *Uo.* 119.

¹² *Uo.* 122.

¹³ *Uo.* 122.

¹⁴ *Uo.* 125.

¹⁵ *Uo.* 119.

tást, tehát olyan közeget kell találnunk, amely átsiklik a felosztás tényén, mintegy kitépi önmagát a kényszer e formája alól.

„Ha a képre vonatkozóan valami is alapvetően érvényes, akkor az éppen annak összeegyeztethetlensége az absztrakt jel és a transzcendens értelem szétválasztásával”¹⁶ – írja G. Boehm, s mindezt azal a ténnyel magyarázza, hogy a képiség eredete messzebbre nyúlik a jel és jelzett, belső és külső, forma és tartalom megkülönböztetésénél, melyek metafizikai jellegű megkülönböztetések. Tehát az értelmezés mindaddig vakvágányon futott, amíg a mítoszt mint beszélt ragadtuk meg, s így próbáltuk kibontani a látás fenomenjét. Szükség van arra, hogy a mítoszt a képiség szintjén fedjük fel, s a nyomvonalat szintén a látás képezi; Orpheusz pillantását úgy kell értelmeznünk, mint a képiség mezejét feltárni képes fenomént. Ennek ellenére nem beszélhetünk a kép hermeneutikájáról, hisz ez ott bontakozik ki, „ahol a szem képi élménye a nyelv közegébe megy át”, s azt a kérdést teszi fel, hogy „a kép nyelvileg »leképezhető«”¹⁷. Olyan eredendőbb viszonyulásmódot kell találnunk a felfedésre, amely lerombolja az absztrakt jel és a transzcendens értelem közötti distanciát, és ugyanakkor a látás fenomenjét nemcsak allegóriaként tartja relevánsnak, hanem magában a pillantás tényében olyan strukturális mozzanatokat vél felfedni, amelyek ezeket az eredendőbb viszonyulás-módozatokat legitimálják.

Merleau-Ponty filozófiája áttöri a metafizikai fogalom-malmokat, kivonja magát a tudatfilozófia kényszere alól, s új megvilágításba helyezi azt, amit eredendően *percipient* szokás emlegetni. A nyitány – legalábbis számunkra – a tapogatózás légkörében történik, s egy olyan területen keresztül vezet, ami gyanúsnak tűnik. Ugyanis Merleau-Ponty nyelvről való fejtegetései azt a kételyt ébresztik, mintha épp a számunkra elvetett kép hermeneutikájának az alapjait fektetné le, azt, hogy miként töri át az interpretáció a képiség kereteit, és teszi szavá (ülteti át a nyelv közegébe) azt, amit a kép a beszély szintjén kifejez. Vagyis azt kell megnéznünk, hogy mit takar ez a panasz. Vagy mindez csak megnevezés? A *Közvetett nyelv és a csend hangjai* című tanulmányában a jel és jelentés problematikájának kapcsán Saussure-re hivatkozik. A jelentés „csupán a jelek kereszteződésében és a szavak intervallumaiban mutatkozik meg”¹⁸ – s ez már lerombolja azt az előítéletet, hogy a jelentés eleve transzcendens a jelekhez képest, s azt, hogy minden jelhez eleve adott jelentés társítható. A nyelv ezen működése, hiszen végső soron egy működő beszéd sajátosságairól van itt szó, túlmutat önmagán, megértése mint „néma művészet” megér-

tése lehetséges. Ezért folyamodik a későbbiekben Merleau-Ponty a festészet példájához, s ezen keresztül ragadja meg a működő egybeesést. A festészet pedig egy használható analógiát kínál: a perspektíváról van itt szó, mégpedig a perspektíván alapuló festészetéről. Ennek kapcsán adódik az a megjegyzés, hogy „a perspektíva egy uralt világ megteremtése, melyet egy pillanatnyi szintézis minden részében birtokol, s a szintézis spontán tekintete legalább vázlatot kínál számunkra, amint hiábavaló módon megkísérli együtt tartani mindazon dolgokat, melyek mindegyike egészében akarja őt”¹⁹. Ha a szintézis nyomvonalán akarunk haladni, akkor egy másik problémába ütközünk, amely válasz lehet a lévinasi személytelen tudatra, ennek az idő passzív szintézisével való egyenmősítésére. Ez a szimultaneitás problémája. Előzetesen azonban nézzük meg, mire is utal a perspektíva mint rendezőelv. A magyarázat az interpretációban rejlik. Ha elfogadjuk, hogy a perspektivikus ábrázolás az értelmezés egyenmősítését követeli meg, akkor arra az álláspontra helyezkedünk, hogy a kommunikáció és az értelmezés egy külső, eleve rögzített álláspontról történik, vagyis elfogadjuk „egy előzetesen tételezett Természet segítségét”²⁰.

A transzcendens bírálata Descartes *Dioptrikájának* a kritikájában is feltűnik. Descartes az értelmezés külsőlegességét hangsúlyozza, s ezzel a reprezentáció tényét fogadja el. A másfajta viszonyulás, az eleve exponált Természet elvetése a külső formát, a megjelenést, amelyek Descartes számára relevanciával bírnak, másodlagossá, származtatottá süllyesztette, így a világ már nem mint reprezentáció jelenik meg. Ez végül is a *percipinek* egy kétirányú mozgása, hisz a világgal fennálló „fizikai-optikai kapcsolatot”²¹ a festő értelmezése rombolta le, s ez a mi értelmezésünk megváltoztatását is jelenti. Tulajdonképpen Merleau-Ponty célja is a reprezentált kiiktatása, s ezt programszerűen ki is jelenti: „amit tenni akarok, az az, hogy a világot »reprezentálttól« tökéletesen eltérő létértelmeiként visszaállítsam, tudniillik vertikális létként, amit a »reprezentációk« egyike sem tud kimeríteni, és amit mindegyik érint, azaz »vad« létként”²².

Így eredendően nem a kép leképezéséről van szó a nyelvről való fejtegetésekben, hanem a harmadik nézőpontjának a kritikájáról. A jelentés nem egy még hiányzó jelenlét, amely a beszéddel, a kimondással megszűnik rejtett lenni, s minden beszély egy jól rögzült jelentést hordozna magával. Születő jelentéssel, jelentés-összefüggéssel állunk szemben, a jelentés egyfajta irányultságával, amely nem független a *percipitől*. Merleau-Ponty a „koherens defor-

¹⁶ Gottfried Boehm: *A kép hermeneutikájához*, in: Athenaeum, 92.

¹⁷ Uo. 87.

¹⁸ Maurice Merleau-Ponty, *A közvetett nyelv és a csend hangjai*, in: Kép fenomen valóság, szerk. Bacsó Béla.

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo.

²¹ Merleau-Ponty, *A szem és a lélek*, in: Enigma 1994, 1–4, 48.

²² Merleau-Ponty, *A látható és a láthatatlan*, in: Athenaeum, 36.

máció”²³ kifejezést használja, s ezzel elsősorban arra a tényre utal, hogy egy adott kölcsönös interakcióban születik a jelentés, s ez a viszony közöttem, a „testileg szituált észlelőszubjektum”²⁴, és az észlelt között áll fenn. A Lévinas-féle „hús-vér” szerintiség megváltoztatja értelmét, Merleau-Ponty a világ elemeinek dimenzionalitásáról beszél, s a jelentés ezekre a dimenziókra vonatkozólag kezd körvonalazódni. Mit takar a dimenzionalitás fogalma? Feltűnése szoros összefüggésben áll a *percipivel*, s ezáltal azzal is, hogy mit jelent érzékelni, hogyan jön létre a jelentés, mi az az új megközelítésmód, amit a festészet felkínál.

Már utaltunk arra, hogy a személytelen tudat lévinasi fogalmát Merleau-Pontynál a „testileg szituált észlelőszubjektum” váltja fel. Ez már utal arra a kiinduló mozzanatra, amely az érzékelés-észlelés-értelmezés mozgatórugója: az eleven és valóságos testre. „A festő testét a világnak kölcsönözve változtatja át a világot festménye”²⁵, s ebben nemcsak a megközelítés milyensége lepleződik le, hanem az is, hogy itt olyan testiséggel állunk szemben, amely a látás és a mozgás kölcsönhatása, Merleau-Ponty szavaival: összefonódása révén létezik. Itt már szó sincs arról a distanciáról, ami a tudat intencionalitásában érhető tetten; az összefonódás egy közös talajra utal, a „világ szövete”, ami egyben a *percipi* mezeje is. De épp ez az összefonódás határozza meg a *percipit*, a látás milyenségét, „mivel a dolgok és a testem ugyanabból a szövetből vannak, testem látása valamilyen módon bennük kell hogy születne”²⁶. Elsősorban tehát nem egy pusztá megragadással, tematizálással állunk szemben, ebben az összefonódásban a látás mintegy megkettőződik. A dolgok a világ szövetében nem a láthatóság tényét jelenítik meg, inkább a láthatóság rejtélyét. A látó – s itt Merleau-Ponty a profán látást zárójelbe teszi – nem a tárgy mentén ítélt, hanem azt a nyomvonalat próbálja megragadni, ami a világ szövetében adott. Beszélhetünk-e már itt minden dolgok végéről, a látás befejezettségéről? Merleau-Ponty válasza tagadó: a testek, a dolgok által „megfogalmazott igény”, az általuk létrehozott nyomvonal csupán – Tengelyi szóhasználatával élve – az értelemképződések toposza. Ezért írhatja Merleau-Ponty, hogy „a festészet nem idéz fel semmit, látható létezés ad annak, amit a profán látás láthatatlannak hisz”²⁷. Itt már nyilvánvalóvá válik, hogy a nyomvonal nem a látható, a test alakja, a dolgok körvonalai. Mindez már csak Descartes reprezentációjának ábrándja. Merleau-Ponty „vizuális quale”-ról beszél, olyasmikről, amiknek csak vizuális létük van, a profán látás kü-

szőben helyezkednek el. Itt már utalhatunk is arra a tematizálásra ami a dimenzionalitás kapcsán feltevődött, mégpedig mint olyasmi, ami a *percipivel* szoros összefüggésben áll. Merleau-Ponty is utal erre, amikor a dimenzionalitást a „vizuális quale”-hoz köti, s szoros összefüggést mutat fel közöttük. „Mind a vizuális valami ... ahogy van, dimenzióként is működik, mert úgy adja magát, mint a Lét hasadásának eredményét.”²⁸ Ebben a megfogalmazásban az is benne rejlik, hogy a „világ szövete” a hasadásokon keresztül tárul fel, s hogy a láthatatlant a látható, mint hiányt képes felmutatni. A dimenzionalitás kapcsán nyerik el relevanciájukat Lévinas azon megfontolásai, amelyek a reflexió idejét, mint a tudat temporalitását tematizálták. Mindez az értelmezés külsődlegességére vezethető vissza, a transzcendens értelem elfogadására, vagy a festészetnél maradva a perspektivikus ábrázolására, ahol a kép képes megjeleníteni az észlelés deformálása által mindazt, ami a profán észlelés számára különmemű, a másidejűség jellegével bír. Merleau-Ponty kritikája az intencionalitás irányába az, hogy egy olyan nézőpontot, külső helyet feltételez a megragadás számára, ami összefogja a múltat, a jelent és a jövőt. De – mondja Merleau-Ponty – ez a „jelentések tudatának a rendje, és ebben a rendben nincs múlt, jelen »szimultaneitás«”²⁹. Ennek a tudatnak a destrukciójához szükség van egy másfajta intencionalitásra, egy „látens” intencionalitásra. A „látens” már utal a vizuális minőségek fogalmára, hisz végeredményben ezek teszik lehetővé a megközelítést, ugyanakkor arra a paradoxonra is vonatkozik, amely egyszerre tekinthető a lét és a megközelítés paradoxonának. Ez pedig a dolgok rivalizálásában áll. A perspektivikus ábrázolás azért cáfolja a fennállót, mert a dolgok nem az elbeszélés „most-jelenidejűségével” bírnak – a tekintetem rögzítéséért tolakodnak. Mindez a „koherens deformáció” által lehetséges, hisz ez képes a mélységet a maga mivoltában átfogni, a rivalizálás tényét a Lét történéseként megjeleníteni. Ezért mondhatja Waldenfels, hogy a „szimultaneitás nem pusztán időbeli index, melynek formalitása szabad teret engedne a tapasztalat anyagának, hanem inkább magának a létezőnek a maga sokrétűségében való fellépésével és összjátékával van dolga”³⁰, s ezért válhat a látás eseménnyé, vízióvá, mert a „testileg szituált észlelő szubjektum”, én, a festő „belülről vegyek részt a Lét hasadásában”³¹.

Látjuk, hogy a látás már nem zárható be a tudat struktúrájába, hogy a jelentés nem a látottban bontakozik ki, hanem annak mentén jön létre, és létezik egy, a külsődlegességet leromboló pillantás. A lát-

²³ Merleau-Ponty, *A közvetett nyelv és a csend hangjai*, 154.

²⁴ Bernhard Waldenfels, *A lét szétrobbanása*, in *Kép-fenomenológia*.

²⁵ Merleau-Ponty, *A közvetett nyelv és a csend hangjai*, 164.

²⁶ Merleau-Ponty, *A szem és a lélek*, 45.

²⁷ Uo.

²⁸ Uo.

²⁹ Merleau-Ponty, *A látható és a láthatatlan*, 28.

³⁰ Bernhard Waldenfels, *A lét szétrobbanása*, 170.

³¹ Maurice Merleau-Ponty, *A látható és a láthatatlan*, 33.

ványt már csak azért sem tudjuk az allegória nyomvonalán értelmezni, mert eltolja azt a temporális distanciát, melyet az allegória strukturálisan magában hordoz. S ezért közelíthető a látás ekként való felfogása a mítoszértelmezéshez, mivel magyarázatot ad a kollektív emlékezet strukturáltságának önkényességéhez, az emlékezet repedezettségére, mindarra, ami különbséget teremt önmaga és a történelem emlékezete között, amiből önazonosságát meríti. Vezérfonalat nyújt az idő illuzórikusságának a szétrombolásához – s végső soron az emlékezet alakzatai is ebből merítenek.

*

Utójáték: mindaz, ami a fentiekben megfogalmazódott, nem meríti ki a lehetséges összefüggések összességét, nem bontja ki azokat a relációkat, amelyek a kollektív emlékezet és a képiség, illetve a mítosz között fennállnak. Ezért elsődlegesen olyan per

cepcióelméletre mutatnak rá, amely lehetővé teszi ezeket az összefüggéseket, amely utal az értelemegészre. Látjuk, hogy miként kérdőjelezi meg Lévinas az intencionális megragadást, s ezzel a mozzanattal a jelentés transzcendens voltát is lerombolja. Ez nem más, mint az allegória elvetése, kivált a kép területéről. Ebbe a légüres térbe illeszthető be Merleau-Ponty percepcióelmélete, olyan megközelítési lehetőséget teremtve, amely teret ad az értelmezés azon strukturális összetevői számára, amelyek a mítoszértelmezésnek alapmozzanatai lehetnek. Itt elsősorban az időnek szimultaneitásként való értelmezésére gondolok, ami, ha a mítoszra vonatkoztatjuk, képes megmagyarázni ennek különbözőségét az általában vett irodalmi műtől, megkönnyíti a mítosznak a kollektív emlékezet struktúrába való beillesztését.³² Viszont ezeknek a mozzanatoknak a kidolgozása túllépi a jelen írás kereteit, itt csupán utalni szerettem volna ezekre a lehetőségekre.

IRODALOMJEGYZÉK

- Boehm, G. (1992). *A kép hermeneutikájához*. In: Athenaeum.
 Lévinas, E. (1997). *Nyelv és közelség*. Jelenkor, Pécs.
 Merleau-Ponty, M. (1992). *A látható és a láthatatlan*. In: Athenaeum.
 Merleau-Ponty, M. (1994). *A szem és a lélek*. In: Enigma.
 Merleau-Ponty, M. (1997). *A közvetett nyelv és a csend hangjai*. In: *Kép-fenomén-valóság*, Kijarat, Bp.
 Valastyán T. (1999). *Hermész, Eurüdiké és Orpheusz*. In: Gond, 18-19. sz.
 Waldenfels, B. (1997). *A lét szétrobbanása*. In: *Kép-fenomén-valóság*, Kijarat, Bp.

³² Assmann a kollektív emlékezet kapcsán a múlt tudatáról beszél. Számunkra világos, hogy a múlt tudatát szükségképpen helyettesítenünk kell az "architektonikus múlttal". Ez a kollektív emlékezetet is átstrukturálja, új összefüggéseket bont ki.

A KERESZTÉNY HIT ÉS A FILOZÓFIA VISZONYA JUSZTINOSZ APOLÓGIÁJÁBAN

Szabó István

BBTE, Kolozsvár, Történelem-Filozófia Kar
Filozófia szak, IV. év

The Christian Belief system is a great asset in examining the Hellenistic Philosophy. It is able to bring together the philosophy as a whole and also expand upon the philosophies individual elements. Changing the meaning a new horizon of interpretation reveals itself, one in which the concept becomes shaded. As a result the genealogy of these concepts faces difficulties. By searching the apologetic writings of Justin, one can perceive the overlaps of the hellenistic and the christian philosophies. This prototypical „overlap” is represented by the analysis of the „logos” concept found in the apologetic writings of Justin.

A dolgozat címe hatalmasnak tűnteti fel a kutatás lehetséges területét, de én a keresztény hit és a filozófia viszonyának csak egy sajátos aspektusára szeretnék kitérni. Nem az általában vett vallásos hitről és a hozzá kapcsolódó vallásos érzületről van szó, hanem a Sophiára irányuló Logosznak a keresztény hittel való találkozásáról a II. század apológiáiban.

A keresztény vallás térhódításának sajátos jellemvonása a hitvédelem (apológia) és a hit halál általi megvallása. Mielőtt az apologia definíciójára kerülne a sor, a Krisztus utáni első két század történeti (politikai), illetve kulturális horizontját és előzményeit kell megvizsgálni, feltárni.

A „MÓDSZER”-RŐL

A kultúrtörténeti és kultúrfilozófiai kutatást a módszertani előfeltevések leszögezésének és tisztázásának kell megelőznie. Ebben az esetben indokolt a hermeneutikai szabályok figyelembe vétele, hiszen semmilyen korábbi korról (esetünkben: a Krisztus utáni első két századról) nem mondható érdemleges, ha ez a jelenlegi fogalmak visszavetítése révén történik. A mai szemlélet ráerőltetése során nem szólít meg ez a kor; az értelmezendő és az értelmező horizontjai nem találkoznak. Az első két század nyelvjátékát kell megtanulni, figyelembe véve azt, hogy ezt a kort nagyon nehezen lehet szóra bírni, már abból kiindulva is, hogy nincs egy egységes Nyelv (Logosz), amely által „magára” reflektálna.⁹¹ Ennek tudatosítása lényegében minden kutatás hiábavalóságát hirdeti. Ezt támasztja alá Steiger Kornél ama megfogalmazása is, miszerint nem az a gond,

hogy ennek a kornak nincsen specifikuma, hanem a mi filozófiatörténeti fogalomrendszerünknek a szerkezete olyan, hogy ezt a kort és jellemzőit nem képes lefedni.⁹² A kutatás során meg kell teremteni az elemzés, az értelmezés nyelvezetét és módszerét is.⁹³

A HELLENIZMUS ÉS A KERESZTÉNYSÉG KÖLCÖNVISZONYA

A hellenizmust politikai, kulturális és vallási jelenségeként definiálják. Mint politikai jelenség, Nagy Sándor uralkodásával és birodalmával kapcsolódik össze (336–323). Ebben az időszakban a görög szellem, a kultúra földrajzilag nagyobb területen elterjed, a görög nyelv pedig a birodalom kiterjedtsége révén „egyetemes”-sé válik. Ez a görög expanzió adja a hellenizmus ama másik vonását, melynek alapján kulturális jelenségeként vizsgálják. A hellenizmust vallási jelenségeként is értelmezik. Az oka az, hogy a Nagy Sándor kori birodalom kiterjedése egybeesett a földrajzilag akkor ismert világgal, vagyis a birodalom maga volt a Világ. A birodalom határa magának a világnak volt a határa.⁹⁴ A görög szellem

⁹² Vö. Steiger Kornél, *Utószó=Sztoikus etikai antológia*. Gondolat, Budapest, 1983, 476–518. De miért olyan a filozófiatörténeti fogalmaink rendszere, hogy nem képes lefedni e kor jellemzőit? A kérdés megválaszolásakor arra kell figyelni, hogy a már meglévő filozófiatörténeti fogalmak nem képesek genealógiájuknak a kezdetét értelmezni, vagyis a már rögzített jelentéssel bíró fogalmak nem tudnak mondani semmit arról az időszakról, amikor kialakulóban voltak.

⁹³ Itt nem arról van szó, hogy a korábbi kutatások/értelmezések nem relevánsak, hanem a választott tárgy megköveteli a rá jellemző módszert. Vagyis a téma adja, kéri a kutatás módszerét. (Hogy ez mennyiben lehetséges, ki fog derülni.)

⁹⁴ Vanyó László, *Az ökeresztény egyház irodalma I-II.*, Szent István Társulat, Budapest, 1997.

⁹¹ Egységes Nyelv (Logosz) alatt azt kell érteni, hogy ez a kor nem rendelkezik egy „metafizikai” nézőponttal, amely az igazság egyedüli birtokosának tudná magát. A görög Logosz már nem, és a keresztény Logosz még nem tudja ezt a szerepet felvállalni. Később erre is kitérek.

és kultúra egyetemessége egy egyetemes vallás igényét is támasztotta.⁹⁵

Fontos a görög polisz megváltozott szerepének a vizsgálata a hellenizmusban, amit egyben korábbi funkciói elvesztéseként értelmezhetünk. Kr.e. a III. századdal kezdődően a görög polisz elveszíti azt az organikus szerepét, amelyet még Platon és Arisztotelész műveiből ismerünk. Az emberi létnek már nem a közösség, nem a társas együttlét biztosítja az ontológiai feltételt.⁹⁶ A boldog élet megvalósításának „eszköze” marad a phronézisz, azonban a legfőbb jót, már nem az állam részeként (tagjaként) próbálják megvalósítani.

A cél az, hogy megfelelő receptjét adják a nyugodt/boldog életnek a városállam (polisz) biztosított struktúrák nélkül. A hellenisztikus filozófiák feladata a „nyugodt élet”, mint telosznak az elérése, és ebből a szempontból az epikureizmust, a szkepszist, és a sztoát a nyugodt, örömeiben gazdag életre tanító filozófiának nevezhetjük.⁹⁷ Az ítéletek felfüggesztésének vállalása, a közeleti feladatokról való menekvés és a testi/érzéki örömeinek a hajszolása, vagy a kozmikus rendet létrehozó és fenntartó Logoszra alapozott életvezetés azt tűzi ki célul, hogy a minden negatív hatástól mentes élet lehetőségét biztosítsák.

A kereszténység megjelenését a klasszikus görögség értékeinek az ártértekelődése is megelőzi. Az értékek színváltozását igazolja az a mód, ahogyan a művelt pogányság tiltakozott a kereszténység ellen. A tiltakozás valójában azt erősíti meg, hogy olyan világszemlélettel és értékekkel lépett fel a kereszténység, amelyek révén maga mögé tudta szorítani az „aktuális” értékrendet és világszemléletet. A vizsgálódás itt nem azt igyekszik bizonyítani, hogy a megjelenő kereszténység szemlélete jelentette a kiutat a görög értékválságból, hanem értelmezésünk szerint a kereszténység olyan átfogó szemléletet hirdetett, amely választ jelentett a kor kérdéseire.⁹⁸ A pogányok a kereszténység egyetemes jellegében látták a veszélyt, és ez válthatta ki a heves ellenállást. Az újonnan megjelent vallást nem csupán az üldöztetések megsemmisítő jellege veszélyeztette, hanem az „eszmei megkövezés”, mivel a mindenkor üldözöttek ideológiai háttérét biztosította.⁹⁹

A szektaként értelmezett kereszténység így álláspontjának megvédésére szorult, és egy olyan Logosszal kellett fellépnie, amely érthető az eszmei ellenfél számára is. A Logosz lényegének kifejezésére

használt eszköztárát a korabeli pogányság szellemiségéből merítette.

A keresztény hit védelme lehetetlennek bizonyult a filozófiai nyelvezet átvétele nélkül. Ezért egy vallás és a filozófia találkozásáról kell referálni, de oly módon, hogy pontosítani kell a filozófia akkori fogalmát és a valláshoz tartozó teológiát. Itt fogunk beszélni az isteni Logoszról¹⁰⁰ és a filozófiai Logoszról.

A juszminoszi apologia tárgyalása előtt a *philosophia* és a *theologia* fogalmainak most ismert *filozófia* és *teológia* fogalmakkal való összevetése szükséges. Somos Róbert szerint¹⁰¹ a vizsgálódás terminológiai nehézséget támaszt, mivel önkéntelenül a skolasztikus filozófia és teológia fogalmak vetődnek vissza a korai kereszténységre. A filozófia, mint „a teológia szolgálólánya” megközelítés nem hiteles, és a filozófia, illetve a teológia teljesen kifordított viszonyát posztulálja, amely idegen a görög filozófiától. A theoszról szóló logosz a filozófia szerves része, és nem hord magán semmilyen jellegzetességet, amely a keresztény teológiára jellemző. A *theologia graeca*¹⁰² a legfőbb isteni létezőről referál – legyen az a legfőbb Jó – platonista, arisztotelészi vagy más megközelítésben, és mellőzi a keresztény hierofániára jellemző személyes jelleget.¹⁰³ Személyességről van szó, mivel a kora keresztény teológiának a Szentháromság időtlenül fennálló relációt jelölő vizsgálódása és beállítódása krisztológiai.¹⁰⁴ Somos szerint a filozófia és a teológia közötti lényeges különbség abban jelölhető meg, hogy „...a hittudomány nem kíván részletesebben reflektálni kiindulópontjára, bár érvel a kinyilatkoztatás ténye mellett”¹⁰⁵.

A filozófia és a teológia „összekapcsolódásának” vannak formai és tartalmi követelményei. Formai követelmény lenne a módszeresség, problémaérzé-

¹⁰⁰ Logos mint gondolkodás és logos mint hangos beszéd, vagy logosz mint kinyilatkoztatás, mint Ige.

¹⁰¹ Somos Róbert, *Origenész és a görög filozófia*, Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, Pécs, 1995.

¹⁰² Vanyó László, *Theologia Graeca. A görög filozófia adaléka a keresztény teológiához*, Pázmány Péter Hittudományi Akadémia Kiadványai, Bp., 1992.

¹⁰³ Lényeges különbség a kereszténység és *theologia graeca* között az, hogy Demiurgosznak (a világ teremtője) nincsen semmilyen személyes vonása (nem atya, nem fiú), mivel ismert a görög filozófia Xenophanész visszanyúló antropomorf istenkép kritikája.

¹⁰⁴ A korai teológia csak a megtestesüléssel kapcsolatos kérdésekre figyel, és nem foglalkozik a Szentlélekkel. Jóval később válik a vita tárgyává a három isteni személy egyenlőségűsége.

¹⁰⁵ Somos i.m., 16. Somos tehát alapvető különbségként a teológia és filozófia között azt tünteti fel, hogy az utóbbi folyamatosan reflektál a kiindulópontjára, míg a teológia adottként veszi a kiindulópontját, és nem kérdez rá. A filozófiát diszkurzív gondolkodás jellemzi, a folyamat célja az igazság elérése, a teológia pedig a kinyilatkoztatás igazságát nem a gondolkodási folyamat eredményeként fogja fel, hanem folyamatosan visszalép hozzá és így próbálja kifejezni, a teológia az isteni kinyilatkoztatás racionális megalapozását jelenti. Ez a különbségtétel nem ennyire kifejtett a kora kereszténységben.

⁹⁵ Ez az igény majd formálisan a 325. évi nikaiai zsinat után Nagy Konstantinusz birodalmában valósul meg. Formálisan mivel különböző irányzatok (szekták) osztották a kereszténységet.

⁹⁶ Steiger Kornél, i.m. 513.

⁹⁷ Ez nem jelenti azt, hogy e három hellenisztikus filozófia csak etikára szűkítődné.

⁹⁸ Vö. I. lábjegyzet.

⁹⁹ Itt már érzékelhető, hogy nem lehet kivetközni a jelenben honos fogalmaknak a kutatott területre való a visszavetítéséből. Hiába való lenne a vizsgálódás?

kenység, a tartalmi pedig a görög/hellén gondolkodásmód fogalmainak az átvétele, mint az arché, logosz, prosopon, uszia, hūposztázisz, phūszisz stb.

JUSZTINOSZ AZ APOLOGÉTA – FILOZÓFUS, A KERESZTÉNY LOGOSZ ÚTTÖRŐJE

Néhány szó Jusztinosz életéről. Csúpan halálának ismerjük pontos dátumát: 165-ben fejezték le Rómában, ott, ahol az általa alapított iskolát vezette. Életrajzának fontos mozzanata, a különböző filozófiai iskolákkal való találkozása, azok tanainak a megismerése, illetve szembesülése a kereszténységgel és megkeresztelkedése. A *Párbeszéd a zsidó Trifonnal* című dialógus első nyolc fejezetében írja le, hogyan tanult a sztoikusnál, a peripatetikusnál, a pitagoreusnál és a platonikusnál. Megtérése sajátos környezetben történik: Efezusban, a tengerparton, ahová elmélkedni ment a platóni filozófiáról. Séta közben találkozik az „öreggel”, akivel érdekes párbeszédbe kezd. Az „öreggel” folytatott beszélgetés a platóni filozófia és a kinyilatkoztatás igazsága közötti különbségekre hívja fel a figyelmet. Jusztinosz az öreg minden kérdésére a platóni filozófia alapján válaszol. A IV. I. részben¹⁰⁶ Isten megismerésére tér át a párbeszéd, és a kérdés tárgyalása során kitűnik az a tény, hogy a platóni filozófiából merített válasz nem is válasz. Isten megismerhetőségéről folyik az eszmecsere és Jusztinosz vallja, hogy az Isten megismerése egy mentális képesség révén történik, amelyre az érzékszervi megismerés – a szem – nem képes. Erre teszi fel a következő kérdést az „öreg”: „De látta-e valaha is az Istent az emberi értelem, ha a Szentlélek nem készítette elő?”¹⁰⁷ A kérdés feltételezi azt, hogy az isteni létező megismerése nem lehetséges a visszaemlékezés, az anamnézis révén. A keresztény szemlélet az emberi értelemnek azt a képességét nem kérdőjelezi meg, ami által képes megismerni Istent, viszont az isteni önközlés teszi lehetővé a hozzá való felemelkedést. A Szentlélek – állítja Jusztinosz az „öreg” által – megnyilvánulása teszi lehetővé, hogy az emberi értelem bármit is tudjon Istentről.¹⁰⁸

Hogy valójában a zsidókkal szemben fogalmazza meg apológiáját, azt az is bizonyít(hat)ja, hogy Jusztinosz ismerte a zsidó vallással kapcsolatos gondolatokat, és ezekkel szemben képes volt apológiát is írni.

Életrajzi szempontból egy másik lényeges mozzanat, a Rómában működtetett iskola lenne, ennek a tevékenysége hitvédelmi szerepet is betölthetett, va-

gyis fennállása már cáfolatként szolgált a pogányok azon vádjára, hogy a keresztények tudatlanok.¹⁰⁹ Magyar nyelven a két Apológia és a *Párbeszéd a zsidó Trifonnal* c. írásai olvashatók. A továbbiakban a két Apológiára szorítkozva vizsgálom meg a Logosz fogalmát és annak keresztény értelmezését.

Apologétának nevezünk minden olyan korai egyházatyát, aki az első két században írásaival az újonnan megjelent vallást igyekszik megvédeni és elfogadtatni a pogány és zsidó közösséggel. Az írások hangvétele különbözik, vannak olyan apologetikai írások, amelyek indulattal telítettek, és elítélik a filozófiát és nem-keresztény kultúrát. Ugyanakkor vannak olyan hitvédő írások is, amelyekben a filozófiai fogalomtár alkalmazódik a hitvédelemre. Az utóbbiak közé tartozik Jusztinosz is, aki a görög és hellenisztikus filozófia elemeit használja fel hitvédő írásaiban.

Az apologia az első századokban egyet jelentett a vallás megalapozásával. Ez a tevékenység kifele irányult, nem volt szükséges a heterodox (eretnek) nézeteknek a cáfolata. A hitvédelmet a társadalmi konzervativizmus és a filozófiai szkepszis¹¹⁰ térhódítása is mozgásba hozta. A Chadwicki gondolat arra hívja fel a figyelmet, hogy a római társadalom „intoleráns”, olyan vallással (szektával) szemben, amely univerzális igénnyel lép fel és nem rendelkezik ősi hagyománnyal.¹¹¹ A szkeptikus hozzáállás pedig nem volt következetes, mivel inkább epokhét kellett volna gyakorolniuk, vagyis fel kellett volna függeszteniük mindenféle ítéletet a kereszténységgel kapcsolatosan.¹¹² Ez már több, mint amit korábban a kereszténység megjelenését megelőző időszakról megfogalmaztunk. A szkeptikus magatartásnak politikai vonatkozása is volt, mivel a keresztények nem azoknak az isteneknek áldoztak, amelyek a római birodalom intézményeit szentesítették, és nem is vallották azokat az erkölcsi törvényeket, melyek ezekhez kapcsolódtak.

Remélhető, hogy már átlátható a kor horizontja, amelyben az apologéták tevékenykedtek, és az eddigieket a továbbiakban a szövegolvasat révén is igazolni próbáljuk.

A két jusztinoszi apologia egymást kiegészítve számos olyan kérdésre nyújt megvilágítást, amelyek alkalmazhatók a filozófiai beszéd (Logosz) és vallásos beszéd (Logosz) találkozásának vizsgálatára. A

¹⁰⁶ Jusztinosz, *Párbeszéd a zsidó Trifonnal* = A II. századi görög apologéták, Sz.I.T., Budapest, 1984, 138.

¹⁰⁷ Jusztinosz i.m. 138.

¹⁰⁸ Itt már eltávolodtunk a dolgozat tárgyától, azonban fontos megállapítás a vallás és filozófia különbségére vonatkozóan. Az igazi tudás, nem az emberi megismerő képesség eredményeként érhető el, hanem szükséges az isteni Logosz (ige, értelem) beavatkozása is, majd később, az igazi filozófia fogalmának tárgyalásakor látható lesz ennek a gondolatnak a jelentősége.

¹⁰⁹ Lásd: Kelszosz *Igaz szó* c. keresztények ellen írt vitairatát. Őt tartják az elsőnek, aki „szisztematikusan” cáfolta a kereszténységet, és ugyancsak ő volt, aki felismerte azt is, hogy a kereszténység a római birodalmat képes gyökeresen megmozgatni és megváltoztatni. Kelszosz az *Igaz szó* című írásából fennmaradt töredékei a Világosság 1969/3. számában olvashatók Komoróczy Géza fordításában.

¹¹⁰ Henry Chadwick, *A korai egyház*, Osiris, Budapest, 1999.

¹¹¹ „Univerzális igény” és „ősi hagyomány hiánya”: a római társadalomnak a több isten hit jelentette az egyik alappillért és idegenkedtek minden újdonságtól, amely a megszokott állami – vallási berendezkedést veszélyeztette.

¹¹² Ez a gondolat is spekulatív és nehezen alátámasztható.

Logosz fogalom a görög filozófia alapvető fogalmai közé tartozik, és szövegkörnyezettől függően számos jelentéssel bír. A *Logosz* gondolkodást, kimondott szót, értelmi képességet, értelmi megalapozást, értelmet, meghatározást is jelent.¹¹³ Vizsgálódásunk szempontjából két jelentése fontos¹¹⁴: *kimondott szó/beszéd és gondolkodás/értelem*. E megkülönböztetéshez az a dolgozat gondolatmenetét illetően fontos megjegyzés járul, hogy a kimondott *Logosznak* a benső (belső) *Logosszal* kell harmóniában lennie.¹¹⁵ A *Logosz*, az a filozófiai fogalom, amely Jusztinosz apológiájában átértelmeződik és beemelődik a keresztény gondolkodásba, és hagyományt is teremt. Az apológia leghatásosabb módszere, hogy beemelik a keresztény nyelvezetbe a közkézen forgó gondolatokat és fogalmakat, amelyek a nem-keresztények számára is jelentéssel bírnak. A *Logosz* fogalom is ezek közé tartozott.

János evangéliumának prologusában, mint ismerjük, a következő áll: „Kezdetben volt az Ige, és az Ige Istennél volt, és Isten volt az Ige”¹¹⁶. Ez az első példája annak, hogy görög filozófiai fogalom a kinyilatkoztatás eseményét hivatott szolgálni. Jusztinosznál ennek a fogalomnak a használata több filozófiai irányzatot magába sűrít, és nehezebbé teszi az értelmezést. Apológiáiban következetesen platonikusnak vallja magát, ugyanakkor a sztoikusoktól is átvesz gondolatokat.

Valójában a filozófiát és vallást nem állítja szembe egymással – állítja Kendeffő Gábor¹¹⁷ – mivel az *Értelem/Logosz* megléte az emberek között arra enged következtetni, hogy egy közös gyökérből erednek. Kellett lennie egy ősbölcsletnek (filozófiának), amely széttöredezett,¹¹⁸ és kereszténység kapja meg a lehetőséget, hogy birtokosa legyen ennek a bölcsletnek, ahhoz hasonlóan, ahogyan a zsidókkal szemben a keresztények az újszövetség és a törvények címzettjei és felismerői.¹¹⁹

A XLIV. fejezet 10. szakaszában a következő áll: „Mindegyiküknél megmutatkoztak az igazság magvai, viszont nem értették meg azokat teljesen, mert hogy ők egymással is ellentétes dolgokat állítottak

tak”¹²⁰. A véleménykülönbség gátolta meg a korábbiakat, hogy felismerjék magukban az „eszmei csírák”¹²¹ jelenlétét. Mi az oka a véleménykülönbségnek? Az, hogy nem megfelelő tanítót és iskolát választottak, pontosabban nem az értelmükre hallgattak, hanem más szempontok vezérelték az iskolaválasztásban. Ez a véleménykülönbség – Jusztinosz szerint – a kereszténységet megelőző korra volt jellemző. Ennek a véleménykülönbségnek az igazi jellemvonása, ahogyan az emberek a szokást (nomoszt) az igazság elé helyezték. Ezzel a tettel az emberek megfosztották magukat az értelmes jelzőtől és esztelenekké váltak.¹²² Az esztelenné válás a *logosz*-csíráknak a semmibe vételét jelenti, és az embernek azon lehetőségét, hogy az Igazság birtokába jusson. Minden ember elvitatja magától az értelem képességét, ha a szokást, a tekintélyt helyezi az értelem elé. Jusztinosz azért kényszerül apológiák írására, mert a rómaiak és a nem-keresztények nem vesznek tudomást arról a *logoszról*, amely bizonyos csírák révén nekik is adatott.

Különböző filozófiai iskolák megjelenése is azzal magyarázható, hogy a tekintély és megszokás megelőzte az értelmi belátást, ezért szkeptikusan kell viszonyulni minden filozófiai iskolához. Mindenik iskola az Igazság ismerőjeként tünteti fel magát, azonban az igazi filozófia a kereszténység.¹²³ Vagyis a kereszténység az egyedüli, amely magához ragadja a primátust a többi iskolával szemben.

Az első lényeges motívum, amellyel Jusztinosz a kereszténységet, mint filozófiát megkülönbözteti a többiétől, a tekintélybeli különbség. Míg a filozófiai iskolák az alapítóik nevét veszik fel, és ennek a neve, illetve tanítása válik mérvadóvá, addig a kereszténység nem immanens tekintélyre alapoz. Az I. Apológia XV. részében megkülönbözteti a földi, római törvénykezést az isteni törvénykezéstől és büntetéstől. A megkülönböztetésnek ebben a kontextusban csak annyiban van jelentése, hogy az isteni mérlegelés az Értelem (*Logosz*) alapján történik, míg a földi nem mindig, mivel a démonok megszállhatják a bírót, és valakit elítélhetnek pusztán a neve miatt, mint a keresztényeket.¹²⁴

A kereszténységnek, mint egyetlen igazi filozófiának mégis kell hivatkoznia elődökre és mintaképekre. A korábbi nemzedékekből is voltak olyanok, akiket hasonló váddal illettek, mint a keresztényeket

¹¹³ Vö. Francis E. Petters, *Termenii filozofiei grecesti*, Humanitas, Bucuresti, 1997. Saját fordítás.

¹¹⁴ A dolgozat korábbi részeiből ez már kiderülhetett.

¹¹⁵ A sztoikus ismeretelmélet és nyelvelmélet lényeges gondolata ez, amikor is a kimondott szónak és az ennek feltételül szolgáló benső értelemnek párhuzamban kell állnia.

¹¹⁶ János evangéliuma, I. 1.

¹¹⁷ Kendeffő Gábor, *Az egyházatyák és a szkepticizmus*, Áron Kiadó, Budapest, 1999.

¹¹⁸ Párhuzamot lehet vonni a bábeli nyelvi zűrzavarral. Ha valóban létezett egy egységes nyelv, amely az istentől származott, akkor kellett lennie ezen a nyelven (*Logoszon*) művelt filozófiának is. Az egységes nyelv megszűntével az egységes ősbölcslet is megszűnt.

¹¹⁹ Jusztinosz i.m. XII. 1, 418. Az ősbölcslet a Kinyilatkoztatás során jelenhet meg az emberek között, és erre kimondottan a keresztények jogosultak.

¹²⁰ Jusztinosz, I. Apológia=A II. századi görög apológiák, Sz.I.T., Budapest, 1984. 98.

¹²¹ Görögül *logo(i)sz* szpermatiko(i)sz. Francis E. Peters jelentése: eszmei magvak. A sztoikusoknál az állati magvakkal párhuzamban állítva a *Logosz* magában hordja minden egyed specifikumát. Benne vannak az anyagban, és ők biztosítják a körforgást. A kozmosz fenntartói és az emberi (*Logosz*) lélek és a világlelek között nem jöhetne létre harmónia, ha a Kozmosz *Logoszára* hasonló értelmi magvak nem lennének elhintve az emberi lélekben.

¹²² Jusztinosz i.m. XII. 6, 71.

¹²³ Jusztinosz, *Párbeszéd a zsidó Trifonnal*. II. 1, 134.

¹²⁴ Jusztinosz, I. Apológia XV. 74–160.

– például Szókratész. Az istentelenség vádjával azt illették, aki az életet a Logosz szerint szervezte meg és rendezte be. A démonoktól megszálltakká váltak és esztelenségbe sülyedtek azok, akik ilyen vádatat fogalmazhattak meg Szókratész ellen is. Szókratész alakja paradigmátikus. A bürökpohár kiívása egyet jelentett a polisz törvényeinek az elfogadásával, annak ellenére, hogy a tanítványok a szöktetés lehetőségét fontolgatták. A keresztényeknek éppen az isteni törvényekkel szembeni feltétlen engedelmség nem engedi meg, hogy meg ne vallják a hitüket és ne vállalják a mártírhálált.

Szókratész morális szempontból előképe/példaképe Jusztinosznak; Platón is szellemi vezető, de nem morális szempontból, mint a mester. A platóni filozófiát Jusztinosz sztoikus elemekkel elegyítve ismerte meg. A legfőbb Jó, platóni ideája elveszíti transzcendenciáját, dinamikus lesz a hérakleitoszi tűz logosza révén, amely a sztoikusoknál újra visszahangra talál. A sztoikusoknál a Világélel egyben transzcendens és immanens, ugyanabban az időben összetartja a kozmoszt, és lehetővé teszi az emberi beszéd által ennek a kimondását.¹²⁵

A kozmoszt „összetartó” Logosz Jusztinosznál maga Isten lesz. A keresztény Isten egyszerre lesz Értelem és kimondott Szó. A krisztusi tevékenység a

kimondott szó, az Ige, melynek révén megismerhető az Atya és létrejött a teremtés. A Logoszként/Beszédként/Igéként értelmezett Fiúi szerep a keresztény vallásnak egy sajátos mozzanata hívja fel a figyelmet: egyszerre Értelem és Ige, és az Értelem nem létezhet anélkül, hogy ki ne legyen mondva. A kimondás mozzanata teszi lehetővé a szövetség megkötését és az új törvény átvállalását. Ez a kimondás rahneri megközelítésben „Isten önközlése”, amelyet teremtett létező nem tud befolyásolni.¹²⁶ Talán Jusztinosz éppen erre a lényegi jellegzetességére érzett rá, és erre alapozta az apológiáját.

Nem kaptunk választ arra a kérdésre, hogy Jusztinosz filozófiai elemeket emel át az apológiájába, vagy egymáshoz közelíti a filozófiát és keresztény vallást. Kézenfekvő válasznak az tűnik, hogy valójában a Logosz fogalomnak a „megkeresztelésével” a filozófiát eszközként használta fel arra a hitvédelemre. Ezt a viszonyt legjobban a következő idézettel lehet érzékeltetni: „...két különböző (szellemi örökséggel bíró) építész által más és más anyagból tervezett épület között állhatnak fönt, amikor is a későbbi akarva-akaratlanul megismétli a korábbi néhány jellemzővonását, anélkül hogy az őt létrehívó és jellemző stílushoz hűtlenné válna...”¹²⁷

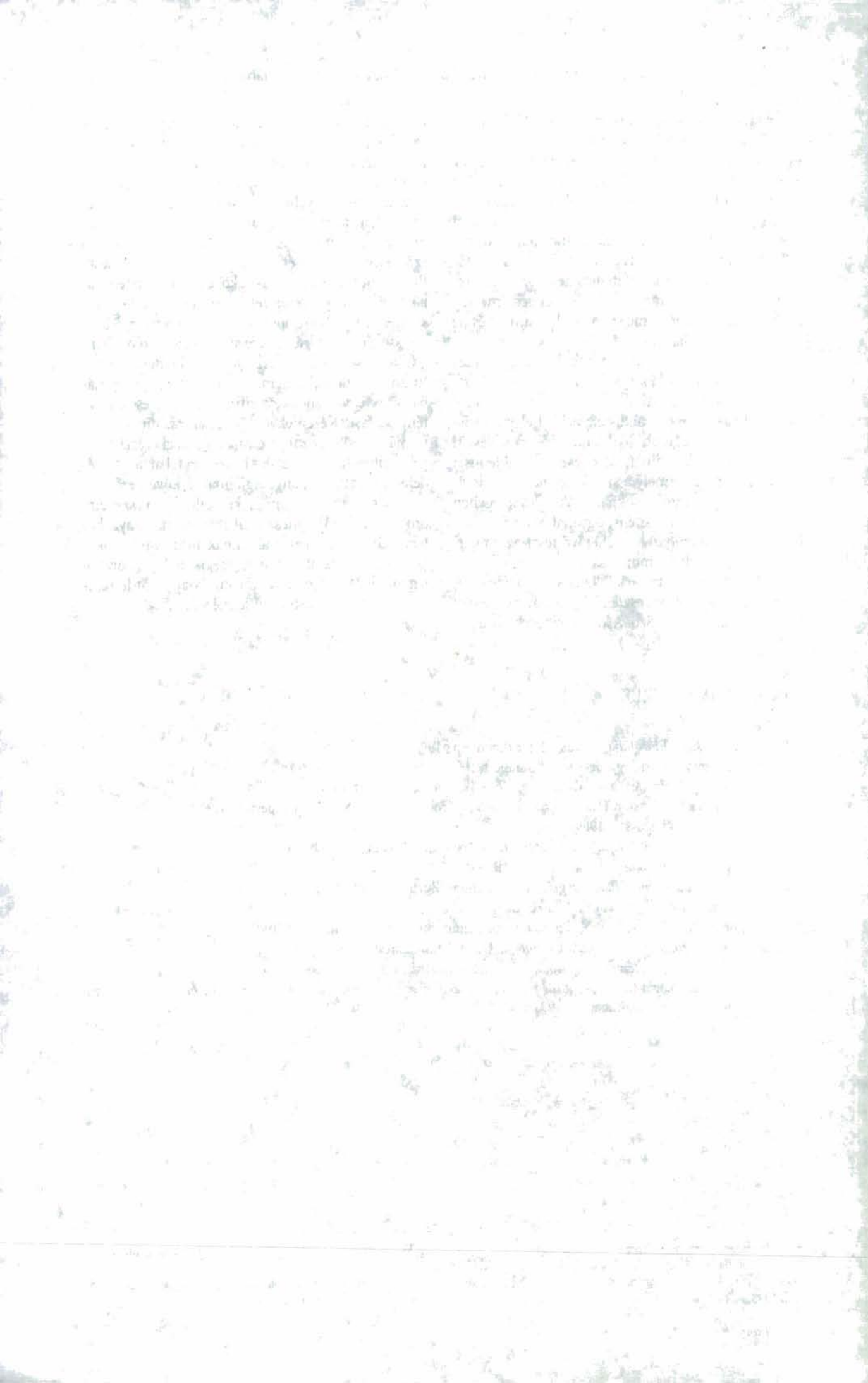
IRODALOMJEGYZÉK

- Barth, Paul, *A sztoa filozófiája*, Farkas I. Imre Kiadó, Bp., 1998.
 Chadwick, Henry, *A korai egyház*, Osiris, Budapest, 1999.
 Jusztinosz, I. Apológia=A II. századi görög apologéták. Sz.I.T., Budapest, 1984.
 Jusztinosz, Párbeszéd a zsidó Trifonnal.=A II. századi görög apologéták. Sz.I.T., Budapest, 1984.
 Kelszosz, *Igaz szó*, Világosság, 1969/3.
 Kendeffy Gábor, *Az egyházatyák és a szkeptizmus*, Áron Kiadó, Budapest, 1999.
 Lang, A. A., *A hellenisztikus filozófia*, Osiris, Budapest, 1998.
 Petters, Francis E., *Termeni filozófiei grecești*, Humanitas, București, 1997.
 Rahner, Karl, *Az ige hallgatója*, Gondolat, Budapest, 1991.
 Somos Róbert, *Origenész és a görög filozófia*, Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, Pécs, 1995.
 Steiger Kornél, *Utószó=Sztoikus etikai antológia*, Gondolat, Budapest, 1983.
 Vanyó László, *Az ókeresztény egyház irodalma I-II.*, Szent István Társulat, Budapest, 1997.
 Vanyó László, *Theologia Graeca. A görög filozófia adaléka a keresztény teológiához*, Pázmány Péter Hittudományi Akadémia Kiadványai, Budapest, 1992.

¹²⁵ Vö. Paul Barth, *A sztoa filozófiája*, Farkas I. Imre Kiadó, 1998. vagy A. A. Lang, *A hellenisztikus filozófia*, Osiris, Budapest, 1998.

¹²⁶ Vö. Karl Rahner, *Az Ige hallgatója*, Gondolat, Budapest, 1991.

¹²⁷ Paul Barth: *A sztoa filozófiája*, Farkas I. Imre Kiadó, 1998. 190.

A VALLÁS AUTONÓMIÁJA SCHLEIERMACHERNÉL

F.D.E. SCHLEIERMACHER: A VALLÁSROL – BESZÉDEK A VALLÁST MEGVETŐ MŰVELT KÖZÖNSÉGHEZ

Fordította és az utószót írta Gál Zoltán. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 171 oldal

Recenzió: Krémer Sándor

Szegedi Tudományegyetem, Filozófia Tanszék

Régi adósságot törlesztett az Osiris Kiadó Schleiermacher e művének lefordításával és közreadásával. A teológus-filozófus Schleiermacher a 19. századi protestáns teológia és vallásfilozófia koronázatlan királya volt. Egyetemi éveitől kezdve tudományos tevékenységének egyenrangú területeiként kezelte a teológiát, valamint a filozófiát, és legfőbb feladatának azt tartotta, hogy időtálló egységet teremtsen az eleven keresztény hit és az emancipálódott, csak önmagáért folyó tudományos kutatás között. Mindezt oly módon, hogy a hit ne akadályozza a tudást, a tudás pedig ne zárja ki a hitet. Schleiermacher realistább felfogást követel, mint Kant és Fichte idealista spekulációi, de ezt nem korlátozza a végesnek a maga elszigeteltségében való szemléletére, hanem minden egyest az egésszel és örökkel való egységében akar szemlélni. Ezen örök egésszel való azonosulás azonban nem a metafizika vagy az erkölcs, hanem a vallás terén megy végbe. Az *unio mystica* nem a tudáson vagy a cselekvésen alapul, hanem a teljes függőség átérzésén. A hívő magát teljességgel meghatározottnak érzi, és a lét minden véges formáját az istenségre vezeti vissza. Isten azonban sem a világgal azonosként, sem attól elválasztottként nem gondolható el. Soha nem létezhetett a világ nélkül, tehát a világ előtti létéről sem lehet beszélni. Istenről csak a világ ellentmondásos folyamataiból, dolgaiból szerezhetünk tudomást, ugyanis természetfeletti események, Isten közvetlen beavatkozásaként felfogható csodák nincsenek, mivel a dolgok Istentől való függése a természeti összefüggés általi meghatározottságukat jelenti. Az immanens, konkrét ellentétek az ideális és reális ellentétében összeegyeztethetők, amelynek relatív egysége a világ fogalmának tartalmát képezi. Isten eszméjében viszont minden ellentét nélkül tételeződik ideális és reális abszolút egysége.

A vallásról sokak szerint nem csupán a fiatal Schleiermacher kiemelkedő alkotása, hanem egyáltalán, a teológus-filozófus legfontosabb műve. Mivel érdemelte ki e megtisztelő figyelmet ez a könyv, amely először – név nélkül – 1799-ben¹²⁸ látott nap-

világot? Miért bizonyulhatott döntőnek a fiatal Heidegger filozófussá válásában is?¹²⁹ Minden bizonnyal azért válhatott Schleiermacher mindmáig legismertebb és legnagyobb hatású írásává, mert az emberi lét egyik, történelmileg meghatározó jelenségének, a vallásnak a lényegét törekszik megragadni szenvedélyes hittel és elkötelezettséggel.

A vallásról a felvilágosodás által előidézett, korabeli racionalizmus és szkepticizmus szelleme ellen, a romantika hatása alatt íródott. Egyértelműen a romantikus vallásfilozófia alapdokumentuma. A 18. század végén német területen is erőteljesen jelenlévő felvilágosodás teológiája ugyanis csak megérintette Schleiermachert, de soha nem vált igazán annak képviselőjévé. Hatott rá, amennyiben a felvilágosodás teológiájával összhangban, már tanuló évei alatt tagadta Krisztus istenségét és megváltó halálát, de ezt az álláspontját később csak átmenetnek tekintette egy mélyebb vallásosság felé. Sokkal erőteljesebben hatott rá a romantika, de ennek sem lett feltétel nélküli híve: mindig megőrizte egyéniségét. Schleiermacher a berlini romantikusokhoz tartozott, és éppen e társaság vezéralakja, legközelebbi barátja, Friedrich Schlegel ígértette meg vele huszonkilencedik születésnapján, hogy a nyilvánosság elé tárja gondolatait. Schleiermacher csakhamar gyors egymásutánban kiadta a *Redent* (1799) és a *Monologent* (1800). Személyisége és írásai ugyan természetszerűen mutatnak romantikus vonásokat, de egyéni jegyei mindig határozottak. „E forrongó korban – írja Szelényi Ödön monográfiájában –, melyet meglegyintett a francia forradalom individualisztikus radikalizmusa, Schleiermacher lett a nemes, tiszta erkölcsű individualizmus apostola. Erkölcsi világnézetének alap gondolata az, hogy ne magán kívül keresse az ember rendeltetése célját, hanem a maga belsejében kell megtalálnia lényének alaptörvényeit, és csak akkor, ha a maga énjét megragadta, képes másokat is megérteni. Ezen alapszik

ső kiadás alapul vétele, hiszen ez tekinthető a legeredetibb schleiermacheri álláspontnak.

¹²⁹ A *Világosságban* megjelenő tanulmányomban („A schleiermacheri *unio mystica* heideggeri interpretációja”) elemzem ezt a témakört.

¹²⁸ A második kiadás 1806-ban, a harmadik 1821-ben jelent meg. – A fordítás szempontjából teljességgel indokolható az el-

– szerinte – a szellemek közössége. Schleiermacher erkölcsi fensége, mely élete végéig bámulatra ragad, vallásos alapon nyugodott. És éppen e tekintetben, az erkölcsi komolyság és mély vallásos hajlam dolgában társai közül senki sem közelíti meg, még legközelebb állnak hozzá Wackenroder és Hardenberg (Novalis), de mindkettőnél túl erősen vegyült a vallásosság a művészi hangulattal. Schleiermacherből pedig éppen ez a vonás hiányzott majdnem teljesen. Nem volt művészlélek, nem bírt mélyebb művészi fogékonysággal, és azért meg volt tagadva tőle, hogy költői műveket hozzon létre. Csak a »rábírás művésze«, a szónoklat volt az a mező, ahol a benne rejlő korlátolt művészi hajlamot érvényesíthette. Egészében véve a romantika az esztétikai, Schleiermacher ellenben az erkölcsi lángeleme képét alkotja meg. De azért mégis félreismerhetetlen a romantika bélyege Schleiermacher szellemén is. Az idealisztikus szubjektivizmus a Schleiermacher-féle vallás erkölcsi felfogás és a német romantikus költészet közös alapja. A fantázia és a hangulat nála is nagy szerepet játszik, de »Schleiermachert erős erkölcsisége megóvta a ballépésektől, megóvta a fantázia túlkapásaitól. (...) Ebben tehát írónk romantikusnak bizonyul. (...) Romantikus a személyes és a teremtő, a zseniális elem hangsúlyozása is. És arra a módra is, ahogy ő a vallást felfogja és ecseteli, befolyással volt a romantikus szellem: bizonyos homályosság, határozatlanság, csillogás, színjátszás. Egészen romantikus ízű például ez a kitétel, a »a vallás virtuózai« (Reden). A döntő különbség közte és a többi romantikus között mégis az, hogy benne a vallásos elem elnyomja a többi; hogy mindaz, amit szelleme megragadott, vallássá változott benne. Különben pedig – mint mondtunk – egy alapon állanak: az individuális szubjektivizmus alapján.«¹³⁰

Nem tudományos könyvet tartunk a kezünkben. A *vallásról* nem teológusoknak szól, hanem a »vallás művelt megvetőinek«. Stílusát tekintve – olvashatjuk Redekernél – a könyv nem szentbeszéd, nem is filozófiai értekezés, hanem inkább tipikus irodalmi megnyilvánulás a romantika korának szellemében. Ez a mű olyan »vallomás«, melyet a társadalom irodalmilag és filozófiailag képzett rétegének szántak, és pontosan ezért nem a teológia terminológiáját használja, hanem a romantikus irodalomét. Schleiermacher szándékosan kerülte a teológiai prédikáció komolyságát, a teológia és a tipikus teológiai viták konceptuális nyelvezetét. A vallás művelt megvetőivel saját területükön akart szembeszállni.¹³¹

A mű öt beszédre tagolódik: I. Apológia; II. A vallás lényegéről; III. A vallásra való nevelésről; IV. A vallás társas természetéről, avagy az egyházzal és a papságról; V. A vallásokról. Mint látható, a vallás-

bölcsélet problémái szinte egytől-egyig szóba kerülnek.

I. APOLÓGIA

Az első beszéd öszinte hitvédelem. Annak indokolása, miért is e szokatlan vállalkozás, és miért éppen a vallást megvető művelt közönséghez szólnak e beszédek. Schleiermacher érvelése világos. Kettős választ ad mindkét felvetett problémára. A beszédek születésének oka egyrészt a vallás soha nem látott háttérbe szorulása, másrészt Schleiermacher isteni készítése ennek megváltoztatására. A hit nyilvánvalóan sohasem volt mindenki ügye, a vallásból mindig csak kevesen értettek valamit, de a 18. század végére, nem utolsósorban a felvilágosodás hatására, különleges helyzet állt elő. »Sikerült oly gazdaggá és oly sokoldalúvá tennetek a földi életet – írja Schleiermacher –, hogy többé nincs szükségetek az örökkévalóságra, s miután teremtettetek magatoknak egy univerzumot, nem gondoltok többé arra, aki benneteket teremtett« (7/53.).¹³² A szerzőt, mint a »vallás virtuózát« azonban természetének benső, ellenállhatatlan kényszere – egy isteni hívás, amely meghatározza helyzetét az univerzumban – arra készíti, hogy szólásra emelkedjen a vallás autonómiájának és az élet teljességét átható jellegének védelmében.

Kik a »vallás virtuói«? Erre a Kant utáni filozófiában elterjedt antropológiai megalapozás nyújt választ. Az »Isten egy változhatatlan törvény révén arra kötelezte magát, hogy nagy művét a végtelenségig megkettőzze; hogy minden meghatározott létezés csakis két, egymással ellentétes erőből olvasszon össze...« (9/55.). E két erő, a vonzó és a taszítás nemcsak a szervetlen és a szerves természetben működik, hanem a szellem is hasonló törvényt követ. »Minden emberi lélek két ellentétes ösztön produktuma. Az egyik az a törekvés, hogy magához vonjon, a saját életébe szőjön, s ahol csak lehetséges, legbensőbb lényegébe olvasszon mindent, ami csak körülveszi. A másik az a vágy, hogy saját belső enjét, belülről kifelé haladva, mindegyre kiterjessze, hogy mindent átítasson vele, mindenkiel közölje, és maga soha ki nem merüljön« (9/55–56.). E vágyak determinálta két pólus között vegyületük minden variációja fellelhető. A közepén állók harmonikus lelkében mindkét törekvés gyümölcsöző módon kapcsolódik össze, és pusztá jelenlétük bizonyosság arra, hogy Isten követi őket, akik »a korlátok közé szorított ember és a végtelen emberi között közvetítenek« (11/57–58.). Ők a vallás virtuói, a »Magasságos

¹³⁰ Szelényi Ödön, *Schleiermacher vallásfilozófiája*, Corvina, Békéscsaba, 1910, 14–16.

¹³¹ Vö. Martin Redeker, *Schleiermacher: Life and Thought*, transl. by John Wallhausser, Fortress Press, Philadelphia, 1973. 34–35. (A továbbiakban: Redeker.)

¹³² F. D. E. Schleiermacher, *A vallásról. Beszédek a vallást megvető művelt közönséghez*, Osiris, Budapest, 2000. (Über die Religion. Reden an die Gebildeten unter ihren Verächtern. In: F. D. E. Schleiermacher, *Theologische Schriften*, Union Verlag, Berlin, 1983.) – A továbbiakban az idézet után, zárójelben megadott első oldalszám a magyar fordításra, a második a német eredetire vonatkozik.

igazi papjai”, akik ugyanakkor képesek emberként szólni hallgatóságukhoz az emberiség szent misztériumairól.

Miért a művelt németeket választja hallgatóságának? Elsősorban azért, mert „különösen a művelt emberek élete van távol mindattól, aminek akár csak valami köze is volna a valláshoz” (7/53.). Másrészt – és itt nyilvánvaló a *captatio benevolentiae* szándéka – mind az empiriához tapadó büszke angolokból, mind az elmés könnyelműségű, frivol franciákból hiányzik a bölcs önmérséklet, valamint a csendes elmélkedés, amely képessé és méltóvá tehetné őket arra, hogy a szent és isteni dolgok iránti érzék kialakuljon bennük. „Tehát csak benneteket hívhatlak magamhoz, akik képesek vagytok az ember közönséges álláspontja fölé emelkedni, titeket, akik nem riadtok vissza az emberi lény bensejébe vezető fáradságos úttól, hogy cselekvésetek és gondolkodásotok alapját megtaláljátok” (16/63.).

Miután mindezt belátta, Schleiermacher nekifog a vallás lényegét illető analízis (a második beszéd) előkészítésének. Mivel a vallásról már egyáltalán nem szokás beszélni, semmi máshoz nem kapcsolhatja a hallgatóitól elvárt érdeklődést, mint a vallás iránti megvetésükhöz. De honnan indult ki tulajdonképpen ez a megvetés? Az egyediből, azaz a vallás különböző válfajaiból és szektáiból, avagy az egészből, azaz a vallás valamilyen fogalmából? Bármelyikből indultak is azonban ki hallgatói, valami tévedés vagy hiba csúszhatott vizsgálódásaikba (vö. 18/65.), mert mindkét következtetésük helytelen. Schleiermacher számára ugyanis egyformán elfogadhatatlan a vallás egyértelmű lényegének hiányát valló álláspont (vö. 18/64.), és az is, mely szerint a vallás egy örök lénytől való félelemmel, valamint egy másik, transzcendens világ állításával (vö. 17/63.) azonosítható. Minthogy Schleiermacher a katolikus teológia rendszerimádatával szemben az eleven vallási tapasztalat pietista híve, kizárólag az egyedit tekint az elemzés helyes kiindulópontjának. Egyúttal azonban tagadhatatlanul korának gyermeke, amennyiben minden szellemi megnyilvánulás belső lényegét az emberi természetben, „az ember valamely szükségszerű cselekvési módjában vagy ösztöneiben” (vö. 17/64.) látja megalapozottnak. Világosan értésünkre adja, hogy a vallás autonóm „szellemi fenomén” (17/64.), nem a jog vagy az erkölcs tartozéka; hogy „a vallás szükségképpen és magától ered minden jobb lélek bensejéből; hogy megvan a saját területe a lelkületen belül, ahol korlátlanul uralkodik; (...) méltó arra, hogy belső ereje által mozgassa a legnemesebbeket és legkitűnbőbbeket, és azok legbelső lényege szerint ismerjék: ez az, amit állítok, s amit bizonyítani szeretnék nektek, s most már a ti dolgokat eldönteni, vajon megéri-e a fáradságot, hogy meghallgassatok, mielőtt a vallás iránti megvetésetekben még inkább megerősödnetek” (24/71.).

II. A VALLÁS LÉNYEGÉRŐL

A mű gerincét adó és Heideggert is elsősorban befolyásoló második beszédében, Schleiermacher a vallás lényegét az univerzum sajátos szemléleteként (*Anschauung*), és a vele együtt járó teljes függőség átérzéseként (*Abhängigkeitsgefühl*) határozza meg. Elfogadva, hogy a metafizikának és a morálnak „ugyanaz a tárgya, mint a vallásnak, nevezetesen az univerzum és az ember hozzá való viszonya”, kihangsúlyozza, hogy „ezt a tárgyat a vallásnak valami egészen más módon kell kezelnie, az embernek az univerzumhoz való másféle viszonyát kell kifejeznie vagy feldolgoznia, más módszere és más célja kell legyen: mert az, ami tárgyat tekintve azonos a másikkal, csak ezáltal nyerhet különös természetet és sajátos létet” (26–27/73–74.). Schleiermacher így módon kimutatja az igazi vallás autonómiáját és önálló értékét minden egyéb tudatformával szemben. „A vallás lényege nem a gondolkodás és nem is a cselekvés, hanem a szemlélet és az érzés”¹³³ (31/78.). A praxis illetve a spekuláció nem egyéb – állítja Schleiermacher –, mint a végtelenre irányuló művészet, illetve tudomány, a végtelen iránti érzék (*Sinn*) és ízlés (*Geschmack*) pedig a vallásban ölt testet (vö. 32/79.).

A vallásnak tehát vissza kell adnia mindent a metafizikának és a morálnak. El kell fordulnia egyáltalán a világtól, ha a maga igazi lényegét akarja megélni. Az „univerzum szemlélete” (34/80.): ez Schleiermacher mondandójának sarkpontja. A vallás lényegének e meghatározása vezeti a rendszerrel való szembenálláshoz. A szemlélet ugyanis mindig valami egyedi, valami elkülönített, nem egyéb közvetlen észlelésnél, és nem is lehet más; ezeket összekötni és egy egészévé összeállítani ismét csak nem az érzék, hanem az elvont gondolkodás feladata (vö. 35/82.). A vallásban csak az egyedi igaz és szükségszerű – állítja Schleiermacher –, semmit sem lehet és nem szabad a másiktól igazolni. Mindenkinél meg lehet a maga elrendezése, meg lehet a maga rubrikái, ám az egyedi nem nyerhet és nem is veszíthet ezáltal, és aki a vallását és annak lényegét valóban ismeri, az minden látszólagos összefüggést mélyen alárendel az egyedinek, és a legparányibb egyedit sem fogja az általános kedvéért feláldozni. Éppen az egyedi eme önállósága miatt oly végtelen a szemlélet területe (vö. 36–37/83–84.). A szemléletek tehát nem foglalhatók rendszerbe. „A rendszermánia (*Systemsucht*) persze eltaszítja az idegent, legyen az bármennyire elgondolható és igaz, mert elrontja saját, jól illeszkedő sorait, és zavarhatja a csodálatos összefüggést, amennyiben helyet követel magának; ebben rejlik az ellentmondás alapja, ezért

¹³³ A szemlélet és az érzés schleiermacheri jelentéseinek kialakulásához lásd Weiss János, „A vallásfilozófiától a társadalomelméletig. Széjegyzetek Schleiermacher fiatalkori koncepciójához” című tanulmányát. (In: Weiss János, *Mi a romantika?* Jelenkor, Pécs, 2000.)

kényszerül a rendszermánia küzdelemre, és az idegen elemek üldözésére; mert amennyiben az egyedi ismét valami egyedire és végesre vonatkozik, úgy természetesen az egyik pusztá jelenlétével zavarhatja a másikat; a végtelenben azonban minden véges zavartalanul áll egymás mellett, minden egy és igaz. S ez a rendszermánia a szisztematikuskok műve” (38/85.).

De minden egyes szemlélet természete szerint kapcsolódik bizonyos érzésekhez, és a vallásban – Schleiermacher szerint – szemlélet és érzés között viszonylag kötött viszony áll fenn, amennyiben az előbbi sohasem hatalmasodik el annyira, hogy az utóbbi csaknem kihunyjon. A „vallásos érzéseknek szent muzsika gyanánt kísérniük kell az ember minden cselekedetét; az embernek mindent vallásosan kell tennie, de semmit sem szabad vallásosságból tennie” (40/87.). Azonban szükségszerű reflexió választja el egymástól a szemléletet és az érzést, mivel olyasmiről, ami a tudathoz tartozik (szemlélet), nem beszélhetünk anélkül, hogy át ne hatolnánk a tudat közegén. Ugyanakkor egyik sincs a másik nélkül, „mindkettő csak akkor és azért valami, amikor és amennyiben eredetileg egyik és elválaszthatatlanok” (42–43/90.). *Mikor és mennyiben létezik ez az eredeti egység?* Az „első, titokzatos pillanatban” (geheimnisvoller Augenblick), amelyben „az érzék és tárgya egymásba folynak és egyik”, tehát még nem vált külön szubjektum és objektum; a pillanatban, „amely minden érzéki észlelésnél jelen van, még mielőtt a szemlélet és az érzés különválna” (43/90.). Ezt a mindenkinél meglévő reflexió, azaz tudat előtti pillanatot kellene megragadni, és „a lelkiület (Gemüt) magasabb, isteni-vallásos tevékenységében is újból felismernetek” (43/90.). *Mikor következik ez be?* Ha az egységnek ebben a „minden érzéki észlelésnél”, azaz minden tapasztalatban jelen lévő pillanatában megjeljük az univerzumra vonatkozó és ugyancsak mindenkinél jelenlévő teljes függőség érzését, akkor – Schleiermacher szerint – azonnossá váltunk az univerzummal, akkor megszületett saját, originális vallási élményünk, ami nélkül nincs igazi vallás. „Ekkor születik meg minden, ami a vallásban él” (43/91.). Ezen egyesülés nélkül, csak „emlékezet és utánzat, de nem vallás az, amivel rendelkeztek” (44/91.). Fel kell tehát tárni – ahogy később a fiatal Heidegger fogalmaz ide vonatkozó feljegyzésében – „a tudatnak (vagy érzésnek) egy eredeti élet- és teljesítményterületét, amelyben egyedül a vallás, mint meghatározott élményforma valósítja meg magát”.¹³⁴

Ez az *unio mystica* pillanata, amit Schleiermacher, saját bevallása szerint először Gnadenfreiben élt át, tizennégy évesen¹³⁵, és amit itt a következőképpen ír le: „Gyorsan illó és áttetsző ez a pillanat, mint az első illat, melyet a harmat lehel a

nyíló virágra, szegyenlős és gyengéd, mint a szűzi csók, szent és termékeny, mint a jegyesek ölelése; pontosabban nem is *olyan*, hanem mindez *ő maga*. Egy jelenség, egy esemény gyorsan és varázslatosan az univerzum képmásává fejlődik. S ahogyan ez a szeretett és mindig vágyott forma kialakul, úgy repül hozzá a lelkem, s nem valamely árnyként ölelem át, hanem mint a szent lényt magát. Ilyenkor a végtelen világ kebelén nyugszom: ebben a pillanatban én vagyok a végtelen világ lelke, mert annak minden erejét és végtelen életét sajátomnak érzem, ebben a pillanatban a végtelen világ az én testem, mert izma- it és tagjait sajátjaimként érzem, s legbensőbb idegszájai éppúgy az én gondolatom és indulatom szerint mozognak, mint a sajátjaim. Elég a legcsekélyebb megrázkódtatás, s ez a szent ölelés máris semmivé lesz, s csak ekkor jelenik meg előttem a szemlélet mint elkülönített forma” (43/90.).

De mit ért Schleiermacher *univerzumon*? Nyilvánvalóan nem Istent, hiszen ezt a lehetőséget maga veti el a második beszéd végén. De nem alkalmazhatta a *természetfelettség* tradicionális eszméjét sem, hiszen a természettudományok fejlődése és az ész kanti kritikája ezt lehetetlenné tette. A szupernaturalizmus – mint Redeker írja – megkísérelt mintegy a természet mögötti birodalmat biztosítani Isten és az ő aktivitása számára. Ez az elgondolás azonban komoly nehézségekhez vezetett a keresztény teológiát. Isten tevékenységét és kinyilatkozását ugyanis csak csodaként, a természeti törvények megsértéseként lehetett ily módon felfogni, amire nem alkalmazhatók a természettudományok fogalmai. Ez természetszerűen az eszmék ütközéséhez vezetett. Egyre több ember találta lehetetlennek, hogy elutasítsa a fizikát Istenbe vetett hite érdekében. A kinyilatkoztatást és a csodát már nem lehetett belőgni egy, a természettudományok által még fel nem fedezett birodalomba. Ha Isten a világ ura, akkor ez a szféra, amit a természettudományok is tanulmányoznak, az ő kormányzása és irányítása alá kell hogy essen. De hogyan tapasztalhatjuk Isten eleven realitását a tudományos birodalom kauzális mechanizmusán belül? Isten tradicionális szupernaturalista elképzelése ezt lehetetlenné tette. Istennek különböznie kell ettől az oksági világtól, tehát új értelmezést kellett keresni számára.

A kritikai transzcendentálfilozófia alapján sem lehetett azonban Isten az emberi tudás tárgya, mivel az emberi tudás az érzékiség apriori szemléleti formáihoz és az értelem apriori kategóriáihoz, azaz a véges világhoz kötött. A naturalista panteizmus megoldása, amely Istent azonosítja a természettel, szintén lehetetlennek bizonyult, mert kétségtelenül az Istenbe vetett mindenféle hit végéhez, ateizmus-hoz vezetett. Ennélfogva az idealista filozófia nem a tapasztalatilag határtalan birodalmában kereste Istent, hanem a végső birodalmát, vagyis az olyan végtelent kereste, amely már hozzáférhetetlen a tapasztalatra épülő tudás számára. Néhányan ezért

¹³⁴ GA 60. 321.

¹³⁵ Vö. Redeker 9.

úgy gondolták, hogy Isten lényege mint *idea*, azaz mint *eszme* jellemezhető, ami a filozófiai spekuláció intellektuális intuíciójában abszolútumként, totalitásként, végső egységként reprezentálódik.¹³⁶

Az egyik legradikálisabb megoldás Fichte *abszolút énje*. Schleiermacher azonban elutasította ezt a lehetőséget is. A *vallásról* második beszédében: „S vajon mi lesz majd a spekuláció győzelmével, a lekerékített és beteljesedett idealizmussal, ha a vallás nem ellensúlyozza, és nem sejtet meg vele egy magasabb realizmust annál, amelyet az oly merészen és oly joggal alárendelt magának? Az idealizmus megsemmisíti az univerzumot, mivel azt a látszatot kelti, hogy ő hozza létre, pusztá allegóriává, saját korlátoltságunk hitvány árnyképévé alacsonyítja le” (33/80.).

Schleiermacher Isten vallásra alapozott bizonyosságát törekedett elérni, és nem az idealista spekuláció öngazolását. Egy „magasabb realizmust” akart találni, amely meghaladhatja a szupernaturalizmus, a naturalista panteizmus, valamint az abszolútum idealista eszméje közötti konfliktust. Természetesen már az Schleiermacher e megfontolásai ellen szól, hogy interpretálnunk kell gondolatmenetét. A gondolatilag megragadhatatlant igyekszünk tehát megfogalmazni. Azt állítjuk – folytatja Redeker –, hogy az *univerzum* fogalmát tudatosan a *végtelen lét* értelmében használta. Ezzel egyrészt elkerülte a fenti gondolati zsákutcákat, másrészt mégis biztosítva látta a vallás autonómiáját. Istent úgy említette, mint végső erőt, amely nem pusztán a természetfeletti birodalmában aktív, de áthatja a realitás egészét. Ennek érdekében nem természetfeletti csodaként írta le a kinyilatkoztatás folyamatát, hanem e végtelennek a végesben való önmegjelenéseként, ami maga a misztérium. Ez az isteni végtelen számára az *Egy és a Minden* (vö. 70/118.). Világossá tette, hogy az *Egy és a Minden* nem azonos az anyagi világgal, hanem formáló elvként veszi azt körül. De a végtelen az emberi történelemmel és az emberi élet értékeivel sem azonosítandó. Az isteni végtelen pontosan azért az *Egy és a Minden*, mert nem tartalmaz semmilyen véges ellentétet, és épp ezért végtelenül magasabb rendű a végeshez, határolthoz, ellentéteshez képest. A döntő az, hogy e végtelen totalitás realitása szerinte se a filozófiai spekuláció számára nem férhető hozzá, se morális posztulátumként nem gondolható el, mint Kantnál. Az *univerzum* megte-remti saját csodáit. „Az univerzum szüntelenül tevékenykedik, s minden pillanatban megnyilvánul számunkra.” (34/81.) Az embert magával ragadhatja e kinyilatkoztatás az *unio mystica*-ban, de már a sajátos szemlélet és érzés sem az ember aktivitása, hanem az isteni végtelen működése a végesben.¹³⁷

E felfogás igen közelinek tűnik Schelling, illetve Spinoza nézeteihez. Schleiermacher azonban nem

azonosult egyikkel sem. Schleiermacher univerzuma ugyanis egyrészt aktív, szemben a természet és a szellem azonosságaként elgondolt schellingi léttel. Másrészt, amíg a spekulatív filozófus *intellektuális szemlélete* megismerést tartalmaz, addig a schleiermacheri *szemléletben* nincs megismerés. Spinozához való korabeli viszonyáról pedig azt mondhatjuk, hogy Schleiermacher „panteista”, de csak annyiban, amennyiben tagadja az Isten személyes létezését. Ugyanakkor nyilvánvalóan eltér Spinozától, mivel egyrészt kifejezetten hangsúlyozza, hogy Isten nem azonos a világgal: „Isten nem minden (...), az univerzum sokkal több nála” (73/120.). Másrészt a már említett aktivitás „attribútumával” elhatárolja magát Spinoza *deus sive natura* gondolatától is, mely szerint a természettel azonos Istent pusztán a kauzalitás jellemzi.

De mind e sajátos szemléletre, mind a függőség teljes átérzésére csak akkor lehetünk képesek, ha már ráébredtünk ember-voltunkra (*Menschheit*). „Annak a számára, aki egyedül van, hiába van jelen minden; mert a világ szemléléséhez és ahhoz, hogy az embernek vallása legyen, az embernek először az ember-voltot kell megtalálnia.” (50–51/98.) De nem elég az ember-voltot pusztá léteben szemlélni, hanem létének folyamatában is vizsgálni kell, mert belső változásai révén ez is tökéletesebb és magasabb formákat vesz fel. Ez a folyamat pedig maga a történelem, ami ily módon maga is az isteni végtelen, az univerzum megnyilvánulása, aktivitása a véges ember-voltban. „A szó legeredetibb értelmében vett történelem a vallás legmagasabb rendű tárgya; vele kezdődik, és vele fejeződik be. (...) Ezért a történelem területén találjuk a vallás legszebb és legmagasztosabb szemléletét.” (56/104.)

A vallás azonban nemcsak autonóm jelenség, hanem Schleiermacher felfogásában egyedül ez szolgál univerzalitással az embernek. Mind erkölcsi, mind filozófiai, mind művészi megnyilvánulásaink valamilyen végesre irányulnak, és ily módon egyoldalúvá tesznek. Kizárólag a vallásban szólal meg a végtelen. Mire fordítsuk hát erőnket, ami erkölcsi, filozófiai, művészi alakító törekvésünk után fennmaradt? „Ne arra, hogy újból valami mást akarjunk formálni, s ismét valami végesre pocskoljuk, hanem arra, hogy meghatározott tevékenység nélkül engedjük magunkat a végtelen által megérinteni, hogy hasson ránk, és hogy a vallásos érzések minden fajtája kifejtse a végelessel szembeni hatását” (63/111.).

Ugyanakkor bőven lehet vallásos az ember anélkül, hogy hinne a csodákban, sugallatokban, kinyilatkoztatásokban és természetfölötti sejtésekben. Sőt, a halhatatlanság és az istenség eszméjébe vetett hit sem szükséges a vallásossághoz! Számomra – írja Schleiermacher – „az istenség nem lehet semmi egyéb, mint egyedi vallásos szemléletmód, melytől, miként az összes többitől is, a többiek függetlenek, és hogy az én álláspontomról, előttek is ismert fo-

¹³⁶ Vö. Redeker 37–38.

¹³⁷ Vö. Redeker 38–39.

galmaim szerint, az »isten nélkül nincs vallás« tétel egyáltalán nem állja meg a helyét, és a halhatatlansággal kapcsolatban is leplezetlenül el akarom mondani nektek a véleményemet” (68/116.).

A különböző istenfelfogások egytől-egyig túlzottan antropomorfnak, vagy más nézeteinkkel kifejezetten ellentétesnek minősülnek. Mivel itt ismét felszínre törnek az isteneszmével kapcsolatos, már említett problémák, Schleiermacher következetesen ragaszkodik álláspontjához. Véleménye szerint, ha valaki képes meghallani az univerzum hívó szavát, átérezni az univerzumból való, és látenssen mindenkinél adott teljes függőséget, akkor már vallásos. Mindez az univerzum szemléletében valósul meg. „Vallásosnak lenni annyi, mint az univerzumot szemlélni, és vallások értéke szemléletek mikéntjén alapul, és azon az elven, amelyet az univerzum tetteiben fedeztetek fel. Nos, ha már nem tagadhatjátok, hogy az istenről alkotott eszmék az univerzum szemléletének a függvénye, akkor azt is el kell ismernetek, hogy bizony lehetséges, hogy egy isten nélküli vallás jobb lehet, mint egy istenes” (69/117.).

Ami pedig a halhatatlanság utáni vágyat és elképzelésének módját illeti – folytatja Schleiermacher –, az teljességgel vallástalan, és egyenesen ellentmond a vallás szellemének. „Emlékezzetek, hogyan törekszik bennünk minden arra, hogy személyiségünk élesen határolt körvonalait kitágítsuk, s fokozatosan elveszítsük a végtelenben, hogy az univerzum szemlélése során szeretnénk annyira egyek lenni vele, amennyire ez csak lehetséges” (72/119.). Ehelyett inkább arra kell törekedniük a vallásos embereknek, hogy már itt a földön megsemmisítsék személyiségüket, és így az egyben és mindenségben éljenek. Az univerzum Krisztus által „mondja nekik”: „Aki meg akarja tartani az ő életét, elveszíti azt; aki pedig elveszíti az ő életét én értem, megtalálja azt” (vö. 72/120.). „Egyé lenni a végesben a végtelennel, és örökkévalónak lenni a pillanatban, ez a vallás halhatatlansága” (73/120.) – fogalmazza meg Schleiermacher saját konklúzióját.

III. A VALLÁSRA NEVELÉSRŐL

Schleiermacher tézise itt is teljességgel egyértelmű: a vallás nem tanítható, csak a körülmények hozhatók létre, melyek felebresztik a lélekben, tehát mindenkinek magának kell megtapasztalnia az istenélményt, ahogy ő maga is átélte azt már gyermekkorában.¹³⁸ „Mindannak, ami az ember igazi életéhez tartozik, és ami őt állandóan ösztönzi és hajtja, az univerzum szervezetének bensejéből kell kinőnie. És a vallás ilyen; a lelkületben, ahol lakozik, szüntelenül hatékony és eleven, mindent a maga tárgyává tesz, és minden gondolkodást és cselekvést mennyei fantáziája körébe von. Mindaz, ami – mi-

ként a vallás is – folytonos az emberi lelkületben, messze kívül esik az oktatás és a tanítás területén. Ezért mindenki számára, aki így látja a vallást, a taníthatósága nem egyéb izléstelen és üres fecsegésnél” (76/123–124.). Mi az oka a vallás taníthatatlanságának? Schleiermacher válasza a vallás lényegének meghatározásából következik. Megfelelően szemlélni és érezni nem taníthatunk meg senkit, és „ha a beszélgetőtársak nem osztóznak velünk a szemléleteinkben és az érzéseinkben, akkor nem értik, amit szavaink mondanak, és tetteink kifejezni akarnak” (77/124.).

Persze van ebben a viszonyban valami a mester-tanítvány viszonyból is, de ezt többnyire teljesen félreértik. A „tanítványok nem azért tanítványok, mert a mester tanítvánnyá tette őket; hanem a mester azért a mesterük, mert ők választották őt mesterüké. Aki saját vallásának a megnyilvánulásai révén vallását másokban is felebreszti, annak többé már nem áll hatalmában őket szilárdan magához kötni: mihelyt életre kel, az ő vallásuk is szabad, és a saját útját járja” (77/124–125.). Tévedés lenne tehát azt hinni, hogy tevéleges alakítói lehetünk akár saját vallásosságunknak, akár másokénak. Az univerzum ugyanis – Schleiermacher szerint – saját maga teremti szemlélőit és csodálói, és így „minden és mindenki mindenben az univerzum műve, és a vallás csak így szemlélheti az embert” (78/125.). Schleiermacher azt akarja megvilágítani hallgatóinak, hogy miért éppen olyanok, amilyenek, és miért nem másmilyenek; azt akarja, hogy tudatára ébredjenek: létük és működésük révén ők is az univerzum eszközei.

De mindenkiben eleve adott a vallási hajlam? Schleiermacher szerint igen. „A vallás iránti hajlam éppúgy veleszületett képessége az embernek, mint egyéb természetes adottságai, s hacsak erőszakosan el nem nyomják a vallási érzést, hacsak nem torlaszolnak el minden közösséget az univerzum és az ember között – márpedig bevallottam ez a vallás két eleme –, akkor ez a hajlam, a maga sajátos módján, óhatatlanul ki is fejlődik mindenkiben” (78–79/126.). Az ember-volt kialakulása – mint láttuk a második beszédben – természetes előfeltétel ugyan, de nem a vallási hajlamra, hanem csak e hajlam kibontakozására nézve. A napról-napra fokozódó, legjelentősebb akadály azonban a „megértés dühe”, amit Max Horkheimer a 20. században majd túlhajtott instrumentális racionalizmusként bélyegez meg. Ez nyom el már csírájában minden vallásos érzéket. Nem a kételkedők és a gúnyolódók, sőt nem is az erkölcstelenek, hanem az értelmes és gyakorlatias emberek ártanak tehát a legtöbbet a vallásnak, akik már igen korán elsorvasztják a gyermekek sóvárgását a természetfeletti után, és szisztematikusan irtják a meditációra, a szemlélődésre való hajlamot, mivel mindezt kizárólag a józan polgári élet korlátai közé szorítják.

¹³⁸ Vö. Redeker 9.

Ugyanakkor akadnak jelenségek, amelyek elősegíthetik a vallás megerősödését. A szemlélet és az érzék mint önszemlélet, világszemlélet és művészi érzék manifesztálódnak, és mindháromtól vezet út a valláshoz. Minthogy „a nagy és fenséges műalkotások látványa inkább előidézi ezt a csodát” (90/138.), az univerzum iránti érzék kibontakozását, mint bármi más, vallásnak és művészetnek ismét egymásra kellene találnia, hiszen „úgy állnak most egymás mellett, mint rokon lelkek, akik számára, jóllehet sejtenek valamit belőle, belső rokonságuk mégis ismeretlen” (91/139.). Schleiermacher meggyőződése, hogy éppen hallgatói, a művelt németek tesznek – akaratlanul bár – a legtöbbet vallás és művészet egyesítéséért „egy hitvesi ágyban”, ami az egyedüli lehetőség, mely beteljesedést hozhat a vallásnak. „A ti munkálkodásotok hozza ezt az eseményt, és én a vallás – jóllehet nem szándékos – megmentőiként és védelmezőiként ünnepelek titeket” (92/139–140.).

IV. A VALLÁS TÁRSAS TERMÉSZETÉRŐL, AVAGY AZ EGYHÁZRÓL ÉS A PAPSÁGRÓL

A fennálló egyházat Schleiermacher még inkább támadja, mint a vallást. Nézete szerint ugyanis minden megvetés, elmarasztaló ítélet oka, hogy hallgatói éppúgy nem ismerik az igazi egyházat, ahogy az igazi vallásról, a vallás lényegéről sem volt helyes fogalmuk.

Milyen gondolatmenettel támasztja alá Schleiermacher új szemléletét? „Ha már egyszer létezik a vallás, akkor szükségképpen társas jellegűnek is kell lennie. Nemcsak az ember társas természetű, hanem a vallás is kifejezetten ilyen” (96/143.) – fogalmazza meg álláspontjának lényegét. A vallás tehát önmagában társas, azaz interszubjektív természetű, amit Schleiermacher ismételtelen mind antropológiailag, mind kozmológiailag megalapoz, hasonlóan a vallás lényegéhez. Az emberek közötti folyamatos gyakorlati és intellektuális érintkezés oka az a szükségszerű közlési vágy, ami belülről mozgat minden individuumot. Minél erősebb késztetés befolyásol valakit, annál határozottabban érvényesül az az ösztön is, hogy legitimálja magát saját maga és mások előtt, igazolja cselekedeteinek emberi mivoltát. Miként tarthatná tehát magában éppen „az univerzum hatásait, melyek a legjelentősebbként és legellenállhatatlanabbként jelennek meg előtte?” (97/144.) A vallásos ember természeténél fogva kényszerül beszélni hitéről, és ugyanez a természet teremt neki hallgatóságot is. Ahol azonban öröm és mosolygás is lakozik, és ahol maga a komolyság könnyedén társul a tréfával és a derűvel, ott nem lehet tere annak, amit örökké szent, féltő alázat és hódolat kell hogy körülvegyen. A „vallásos közlésnek emelkedettebb nyelvezetre van szüksége, és ennek nyomán másféle közösségnek kell kialakulnia, olyannak, amelyet neki magának szentelnek” (98/145.). A vallás igazi megnyilvánulásait ily mó-

don – „hangzik” a tradicionálistól eltérő, meglepő álláspont – „nem a könyvekben kell keresni, miként más fogalmakat és ismereteket” (97/144.), hanem a beszédben, de a mindennapitól eltérő, emelkedett beszédben. Vallásos érzéseinket ugyanis Schleiermacher felfogásában lehetetlen „másokkal más módon közölni, mint szónoki stílusban, a nyelv mesterfogásaival bíbelődve, mindazon művészeteket az ügy szolgálatába állítva, amelyek a gyorsan elhaló és fűrgő szónoklat segítségére lehetnek” (98/145.).

A kozmológiai dimenzió tekintetében pedig arra az alapvető összefüggésre utal Schleiermacher, miszerint a vallás iránti érzék nem teljesedik ki azonnal, amikor a hívő megérzi saját korlátait és a vallás végtelenségét. Az „ember tudatában van, hogy csak nagyon kis részét foghatja át a vallásnak, s amit nem érhet el közvetlenül, azt megpróbálja legalább valami idegen médium segítségével érzékelni. Ezért érdekli a vallásos embert a vallás minden megnyilvánulása, és mintegy a saját kiegészítését keresve, ezért figyel minden olyan hangra, melyet a vallás sajátjaként ismer fel” (97/144.).

A fennálló egyházzal szembenálló, antropológiailag és kozmológiailag szükségszerű interszubjektivitásra épülő igazi egyház ennél fogva kizárólag a már vallásos emberek hitelményének, hiteletének megosztását, elmélyítését szolgáló közösség. „Isten városának bőségben dúskáló életét” (98/145.) olyanképpen festi elénk Schleiermacher, melynek főbb színeit minden földi rang megsemmisítése, a szellem szabadsága és a kölcsönös közlés-befogadás adják, keretét pedig a szent érzésének mindannyiukat átható misztikus köteleke szolgáltatja. E papok és laikusok különbségét sem ismerő „tökéletes köztársaság” közvetlen mintája minden bizonnyal az a herrnhuti pietista közösség, ahol az ifjú Schleiermacher vallásos lelkülete formálódott, és amelyet W. Dilthey is hosszasan ecsetel *Leben Schleiermachers* című monográfiájában.¹³⁹ A „szív vallásának” e közösségét, a németországi Herrnhut falucskában megalapító Nikolaus Ludwig Zinzendorf gróf, a pietista mozgalmat elindító Philip Jacob Spener, valamint Luther közvetítésével azonban egészen Szt. Ágostonig (*De civitate Dei*) nyúlnak vissza e megmerevedett katolicizmussal szembeállított eleven vallásosság gyökerei.

„Mikor és hol várható az igazi egyház létrejötte? Mit tehetünk megszületéséért?” Ilyen és hasonló kérdések merülhetnek fel a hívőkben. Schleiermacher azonban rögtön biztosítja „hallgatóságát”, hogy nem arról az egyházzal beszél, amelynek lennie kell, „hanem arról, amely valóban létezik, hacsak nem akarjátok tagadni, hogy már ténylegesen létezik az, amit csak a tér korlátozottsága miatt nem pillanthatnak meg a durvább tekintetek. Az

¹³⁹ Vö.: W. Dilthey, *Leben Schleiermachers*. In: *Gesammelte Schriften* Bd. XIII. 13–28.

igazi egyház valójában mindig is ilyen volt, és ilyen most is, s ha ti nem így látjátok, ez tulajdonképpen a ti hibátok, és egy meglehetősen nyilvánvaló félreértés" (103/150.). A fennálló egyházat mégsem kellene lerombolni, mert „ha az igazi egyház mindig csak azok számára áll nyitva, akiknek már van vallásuk, akkor mégiscsak kell valami kapcsolódási lehetőség azokkal, akik még csak keresik a vallást" (107/155.). Persze ennek az intézménynek teljesen át kellene alakulnia, hogy közvetítő szerepét méltó módon tölthesse be. Minimális előfeltételként szabható, hogy legalább vezetői és papjai a vallás virtuózai, vagyis az igazi egyház tagjai közül kerüljenek ki, és ne keverjék össze a vallási és állami feladatokat, szempontokat. Az igazi egyház elfajzásának oka ugyanis az állam, mely politikai intézménnyé teszi a fennálló egyházat, és így rövest alkalmatlanná is vallási funkcióinak ellátására. „Félre tehát az egyház és az állam közötti ilyen kapcsolattal!" (119/167.) – fogalmazza meg Schleiermacher az állam és az egyház szétválasztásának gondolatát 1799-ben. 1789 nyilvánvaló befolyására gondolva ne feledjük azonban, hogy ő nem politikai, hanem éppen a másik oldalról, vallási szempontok alapján követeli ezt.

V. A VALLÁSOKRÓL

Beszédei katedrálisának záróköveként Schleiermacher a szubsztanciális vallási lényeg és a történeti megjelenési formák szükségszerű összefüggését fejti ki. „El akarok vezetni benneteket a megtestesült Istenhez; úgy akarom megmutatni nektek a vallást, ahogyan az a maga végtelenségében megnyilvánította magát, és ahogyan, gyakorta silány formában, az embernek megjelent: a vallásokban fedezhetitek fel a vallást" (127/175.). Schleiermacher felfogásában tehát a vallás lényege egy, végtelen és oszthatatlan egész, ami azonban az egyedi, meghatározott formák végtelen sokaságában jelenik meg. Utóbbiak a természetes vallással szembeállított pozitív vallások, melyek mindenkor az egyetlen igazi egyházhoz tartoznak, és ily módon „a vallások sokasága és az egyházak sokasága két egészen különböző dolog" (129/177.). A pozitív vallások végtelenségéből nem következik az igazi egyház sokasága.

Miért tételezi fel Schleiermacher, hogy a vallás nem adható meg másként, mint jól meghatározott formák, azaz a pozitív vallások végtelen tömegében? Miért kell minden pozitív vallásnak az egyetlen igaz egyházhoz tartoznia? Miért állítja szembe a természetes vallást a pozitív vallásokkal? Válaszai logikusan következnek koncepciójából.

A „vallást senki sem birtokolhatja egészen; az ember ugyanis véges, a vallás pedig végtelen" (128/176.). Ráadásul az univerzum, „a végtelen minden szemlélete teljességgel önmagáért van, nem függ semmilyen más szemlélettől, és semmilyen más szemlélet nem is következik szükségképpen belőle" (132–133/181.). Ily módon a vallás nem létez-

het másként, csak e szemléleteket alkotó, eltérő nézetek összességéeként, ami pedig nem lehetséges másként, „mint különböző formák végtelen sokaságában" (133/181.).

Minden pozitív vallásban található egy közös mozzanat, és ez az oka, hogy az igazi egyházhoz tartoznak. Ez pedig nem más, mint a vallás lényegének, az univerzum szemléletének valamilyen konkrét megnyilvánulása, amit Schleiermacher az adott pozitív vallás alapszemléletének (Grundanschauung) tekint, és ez nem azonosítható a vallást alkotó nézetek összességével. A „vallás individuum", vagyis a pozitív vallás, „nem hozható létre másként, csak azáltal, hogy az univerzum valamely egyedi szemléletét, tiszta önkényből – hiszen ez másként nem történhet, mert bármelyikünk egyformán igényt tarthat rá – az egész vallás központjává tesszük, és a vallásban mindent erre vonatkoztatunk" (138/186.).

A hallgatósága által előnyben részesített természetes vallásból pedig éppen ez a középpont, ez a mag hiányzik. A természetes vallás képviselői ugyanis „nem valamely élő szemléletből indulnak ki, és (...) nincs szilárd középpontjuk, mert egyáltalán semmit sem tudnak arról, hogy honnan kellene az embert sajátos módon megragadni" (145/194.). A vallás individuumai, egyedi, meghatározott formái ezért csak a pozitív vallások lehetnek.

Schleiermacher ezután közelebről szemügyre veszi az európai szemszögből jelentősebb pozitív vallásokat: a judaizmust és a kereszténységet. A judaizmus alapszemléleteként „az általános és közvetlen megtorlás eszméjét" (152/201.) jelöli meg. Különös ismertetőjelekként pedig a jóslás adományát. A kereszténység leginkább megkülönböztető jellemzője, hogy tulajdonképpeni alapszemléletében „leginkább az univerzumot szemléli a vallásban és a vallás történetében, hogy magát a vallást dolgozza fel a vallás anyagaként, s ezáltal maga mintegy annak a magasabb potenciája" (155/204.). Továbbá pontosan azért, mert előfeltételezi, hogy a vallástalan elv mindenütt jelen van és hat, a kereszténység velejéig polemikus. Az igazi keresztények számára mindenkor az univerzumból való távolság volt a legfőbb dolog, aminek leküzdése közvetítőt igényelt. Schleiermacher szerint Krisztusban vált tudatossá a közvetítés szükségessége, és amikor ezt felfogta, akkor magában látott ilyen közvetítőt. „Igazán isteni az a világosság, melyhez a nagy eszme – melyet elmondandó közénk jött, az tudniillik, hogy minden végesnek valami magasabb közvetítőre van szüksége, hogy az istenivel kapcsolatba kerüljön – lelkében eljutott" (158/208.). Ily módon az is lehetetlen, hogy maga a közvetítő, aki nem szorulhat újra közvetítésre, valami pusztán véges legyen: „mindkettőhöz oda kell tartoznia, éppúgy és éppen abban az értelemben kell részesednie az isteni természetből, ahogyan a véges természetből részes" (159/208.).

De Krisztus azt sohasem állította, hogy „ő lenne az egyetlen közvetítő. (...) Krisztus sohasem mond-

ta, hogy az általa közölt szemléletek és érzések a teljes terjedelmét jelentik annak a vallásnak, amelynek az ő alapszemléletéből kell kiindulnia; hanem mindig rámutatott az ő utána eljövendő igazságra" (160/209–210.). Schleiermacher ebben a szellemben jelenti ki, hogy a vallásban a kereszténység számára még nagy területek feldolgozatlanok, hiszen alapszemlélete, mint minden pozitív vallásnak, „magánvalóan örök” (161/211.). Ez viszont nem jelenti történeti alakjainak változatlanóságát. A „vallások vallása” (163/212.) rengeteg átalakuláson ment és megy még keresztül, de uniformitást nem követel, mert ennél semmi sem lenne ellentétesebb a kereszténység – schleiermacheri – fogalmával.

*

Már recenzióm jellegéből is sejthető, hogy véleményem szerint, a fordítást illetően komolyabb ki-

fogás nem merülhet fel. Jól érthető, ugyanakkor Schleiermacher szenvedélyességét kiválóan visszaadó, magyarul is gördülékeny fordítás született. A stílus kiegyenlítetttsége, valamint a terminus technicusok szerencsés megválasztása (*Anschauung*: szemlélet; *Gefühl*: érzés; *Gemüt*: lelkület; *Sinn*: érzék; *Frömmigkeit*: jámborság; a *Menschheit* mint ember-volt első pillantásra kissé erőltetettnek tűnik, de hamar ráébredhetünk, hogy mennyivel jobb a lehetséges alternatíváknál: emberség, emberség!) és következetes végigvitele egységes fordítói és/vagy kontrollfordítói koncepciót sugall. Schleiermacher szövegét tehát színvonalas fordításban veheti kézbe a magyar közönség. Az utószó azonban minden bizonnyal több segítséget is nyújthatott volna az olvasónak. E célt szem előtt tartva törekedtem hozzájárulni a Schleiermacherrel szemben fennálló adósságunk törlesztéséhez.

AMERICAN MEDICAL ASSOCIATION
PUBLISHED WEEKLY
CHICAGO, ILL., U.S.A.

VOLUME 10, NUMBER 1, JANUARY 1917

CONTENTS

ORIGINAL ARTICLES

THE TREATMENT OF TUBERCULOSIS

BY DR. J. H. HARRIS

THE TREATMENT OF TUBERCULOSIS

BY DR. J. H. HARRIS

THE TREATMENT OF TUBERCULOSIS

BY DR. J. H. HARRIS

THE TREATMENT OF TUBERCULOSIS

BY DR. J. H. HARRIS

THE TREATMENT OF TUBERCULOSIS

BY DR. J. H. HARRIS

THE TREATMENT OF TUBERCULOSIS

BY DR. J. H. HARRIS

THE TREATMENT OF TUBERCULOSIS

BY DR. J. H. HARRIS

THE TREATMENT OF TUBERCULOSIS

BY DR. J. H. HARRIS

THE TREATMENT OF TUBERCULOSIS

BY DR. J. H. HARRIS

THE TREATMENT OF TUBERCULOSIS

BY DR. J. H. HARRIS

THE TREATMENT OF TUBERCULOSIS

BY DR. J. H. HARRIS

THE TREATMENT OF TUBERCULOSIS

BY DR. J. H. HARRIS

THE TREATMENT OF TUBERCULOSIS

BY DR. J. H. HARRIS

ROBERT MUSIL ESSZÉI

Robert Musil válogatott művei, Esszék

Kalligram Könyvkiadó. Pozsony, 2000

válogatta: Földényi F. László

fordította: Bán Zoltán András, Györffy Miklós, Hámosi Ágnes, Tandori Dezső
a fordítást az eredetivel egybevetette: Földényi F. László, Rácz Péter, Zalán Péter
a jegyzeteket összeállította és a kötetet szerkesztette: Schulz Katalin

Recenzió: Csősz Róbert

Szegedi Tudományegyetem, Filozófia Tanszék, IV. év

Minden (jó) műfordítás alapvetően kettős funkciót tölt be. Egyfelől, már meglévő intellektuális igényt elégít ki, amennyiben olyan szövegeket és gondolatokat tesz közvetlenül is hozzáférhetővé, amelyek eddig a széles közönség elől el voltak zárva. A fordítás ezen közvetlen hatása leglátványosabban talán a Bibliafordítások példáján keresztül szemlélíthető.

Másfelől azonban, az első funkcióval szorosan összekapcsolódva, minden fordítás teret nyit a gondolkodás számára. Pontosabban fogalmazva, igényt támaszt új, eddig még át nem élt szellemi kalandok és párviadatok átélésére illetve megvívására – hiszen új ellenfeleket és mestereket teremt. A fordítás ezen szerepének szemléltetésére szolgáló példák sora kimeríthetetlen, ám bőven elegendő ha csupán két alapesetet említek. A példákban a német kultúra fejlődését döntően meghatározó fordításokról és fordulatokról lesz szó. A huszadik századi filozófiai gondolkodás egyik legjelentősebb fordulatát valószínűleg a Didericks kiadó azon ötletéhez köthetjük, hogy a hazájában meglehetősen távolságtartással kezelt Kierkegaard műveit talán érdemes lenne németül megjelentetni. Kierkegaard hatása a német – és a németen keresztül az egész európai – filozófiai gondolkodásra mára már felmérhetetlen és ezen 1909-ben megkezdett német nyelvű kiadások nélkül Kierkegaard neve minden valószínűség szerint ma (még talán Dániában is) csupán kevesek számára lenne ismert. A másik példa talán még beszédesebb. A huszadik század első néhány évtizedének német misztikus-renaisszánsza ugyanis szintén egy fordításnak, nevezetesen Hermann Büttner 1903-ban induló Meister Eckehart fordításának köszönhetette indíttatását. Ebben az esetben azonban mégcsak nem is „igazi” fordításról volt szó, hanem „csupán” (ó-fel)németről (modern) németre való átültetésről és stilizálásról. Az eckeharti szövegek németiségének a huszadi századi olvasótól való távolsága azonban a büttneri fordítás megjelenéséig lehetetlenné tette a misztikus tradíció szerves beépülését a modern német szellemi horizontba.

A Kalligram kiadó által elindított magyar nyelvű Robert Musil válogatott művei sorozat – amint az *A tulajdonságok nélküli ember* esetében már régebben beigazolódott – vélhetően a műfordítással kapcsolatban említett mindkét funkciónak eleget tesz, bár a kötetek hatása várhatóan nem okoz majd olyannyira földcsuszamlásszerű változásokat a magyar szellemi életben, mint amelyekről a fenti példák esetében szó volt.

Hadd éljek most egy hasonlattal. A fordítás csap egy hordón, amelyen keresztül áramlik kifelé valamiféle, finom vagy kevésbé finom, esetleg elviselhetetlenül orrfacsaró nedű. A hordók lennének a művek, a folyadék a gondolati tartalmat jelölne, amely csak a csapon, azaz a műfordításon keresztül távozhat. (A műveket eredetiben olvasók külön kategória, ők mintegy felülről, az eredetiből merítenek, s talán ez az oka, hogy kissé jobban meg is részegednek a kortyolgatástól.) A cél az, hogy minél több hordóból minél több folyadékot juttassunk át egy hatalmas, közös edénybe, ez lenne a közös kulturális háttér. A fordítók a hasonlaton belül maradva a fordítás révén egy-egy, még érintetlen hordót vernek csapra. Ha belekóstolunk egy hordó tartalmába, és ízlik, akkor kedvünk támad más, de ugyanazon név alatt jelzett hordókba is belekóstolni. A Robert Musil nevéhez kapcsolható hordók közül eddig csupán egy nagyobb és néhány kisebb úrtartalmú volt megnyitva, (*A tulajdonságok nélküli ember* illetve a *Törless iskolaévei* néhány novella), ám mivel szemlátomást sokaknak ízlett tartalmuk, már régen esedékes volt a még érintetlen tartályok megcsapolása. A hordók csapra verésében egyébként is élenjáró pozsonyi Kalligram kiadó láthatólag úgy döntött, hogy a Musil feliratú hordók nagy részét (esetleg mindet?) csapraveri, s tartalmukat hozzáönti a nagy közöshöz. Ezen munkálatok részeként jelent meg 2000-ben két Musil-kötet, a *Próza, dráma* és az *Esszék*, amelyek minden igényt kielégítő tipográfiai kivitelezésükkel szinte vonzzák a könyvbarátok szeméit.

Az esszékötet megjelentetése már régóta esedékes volt, s megjelenésének vélhetően számos pozitív hozadéka lesz. Mindenekelőtt egy mérhetetlenül ironikus, „bántóan intellektuális”¹⁴⁰ szerző fanyar humorú, kora sznobizmusát megvető és kigúnyoló írásaival ismerkedhet meg a magyar közönség. Külön érdekessége a musili pozíciónak, hogy mintegy félig kívülállóként (Musil szerint kirekesztettként), félig azonban már életében, mint az irodalmi kánon része szemlélte - pontosabban kritizálta - saját korát. A kötetben megjelent írások majd mindegyikéből érezhető, hogy az elhatárolódással, a kritikával párhuzamosan Musil mennyire követte az éppen aktuális eseményeket és mennyire világosan átlátta saját kora problémáit. A kötet írásainak jelentős részét tehát a hihetetlenül éles szemű és néha már-már brutálisnak tűnő kritikák teszik ki, amelyek azonban messze nem önkényes és koncepciótlan vagdalkozások, hanem mindig meghatározott szempontok alapján megszerkesztett kultúr- és társadalomkritikai írások. A szerző egyik fontos kifejezése és a musili kritika esszenciája a szimptóma, a tünet fogalma. Musil kezében - amint erről a magyar nyelvű kötet alapján is meggyőződhetünk - minden társadalmi rezdülés, a színházi premierektől a női divaton keresztül a teniszezésig, messze túlmutat önmagán és általános filozófiai vagy társadalmi jelentést kap. Minden társadalmi jelenség, társadalmi termék egyfajta általánosság megjelenésének szimptómájává válik. Az eszmei változásokat (a legtorzabbakat is) - mint a társadalmi produktumok egyik sajátos formáját - Musil szintén mint értelmezésre és magyarázatra szoruló szimptomatikus tüneteket és nem pedig mint negligálandó tévedéseket értelmezi¹⁴¹. Musil kritikai tárgyú írásai mindig a felszín kigúnyolt és megvetett jelenségei mögötti okokra kérdeznak rá, a színjátás esetében valahogy így: „miért szerepelnek színészeink, ha mégis újabb keletű darabokban lépnek fel, a legszívesebben akkor is Hans Müller, Anton Wildgans, Sundermann vagy közepes franciák műveiben?”¹⁴² A musili kritikák célja nem a konkrét válaszok és tudományos igényű elemzések kidolgozása, hanem a szimptómák, a tünetek felmutatása, a színházi kritikák esetében például „már az is teljesen elegendő lenne, ha ezekben a kritikákban egyáltalán végre a színház valódi problematikáját felismernénk.”¹⁴³

Az esszék magyar nyelvű megjelentetésével remélhetőleg átértékelődik az eddigi, kissé leegyszerű-

sító értékelés is, miszerint a szerző életműve csupán korrajzból, a széthulló Monarchia, a közismert és közkedvelt musili Kákánia társadalmának pontos leírásából (azaz a Tulajdonságok nélküli ember első két kötetéből) áll, s a történeti-szociológiai aspektus mellett várhatóan az irodalmi-irodalomelméleti, sőt filozófiai szempontok is előtérbe kerülnek. A kötet írásait kronologikus rendben végigkövetve ugyanis egy rendkívül következetes és koherens gondolkodói fejlődést fedezhetünk fel, amely alapvetően néhány központi kérdéscsoport és fogalom(pár)¹⁴⁴ köré építkezik. Azt hiszem nem túlzás az sem, hogy Musil számos teoretikus (irodalomelméleti) kérdésben korát jóval megelőzte, hiszen például az *Irodalmár és irodalom* című 1931-ben írott esszéjében egyértelműen a recepcióesztétikához és az intertextualitáshoz¹⁴⁵ kapcsolódó problémákat vet fel és tárgyal érdemben.

Mivel fordításról van szó, bár nyilván unalmasan hangozhat, néhány szó erejéig ki szeretnék térni a fordítás/fordíthatóság kérdéseire. A prózai és drámai művek fordíthatóságával - ez ügyben meglehetősen szkeptikus lévén - nem kívánok részletesen foglalkozni, hiszen irodalmi szövegek alapos elemzésnek úgyszólván kizárólag eredeti nyelven vethetők alá, a prózakötet fordításai pedig mind tartalmilag mind stilisztikailag messze a megfelelnek az hétköznapi olvasói igényeknek. Különösen problémás bármilyen szépirodalmi szöveg fordítása Musil esetében, hiszen ő saját szándéka szerint is magát a (német) nyelvet kívánta művészete középpontjába állítani¹⁴⁶, s ezzel a fordíthatóság lehetősége végleg minimálisra szűkül. A prózakötet fordításait elvégző nevek azt hiszem magukért beszélnek, s összességében tekint-

¹⁴⁴ A musili gondolkodásmód egyik alapvető és meghatározó mozzanata a fogalompárokkal való operálás. Ezen módszertani megoldás mögött lényegi, ha tetszik filozófiai, okok rejlenek, amennyiben a szerző így próbálja meg a fogalmi szilárdság és merevség problémáját feloldani (lásd még később). A legjellemzőbb fogalompárok: ratioid - nem-ratioid, anlizis-szintézis, fogalom-idea, szilárd-élő stb.

¹⁴⁵ Csak ízelítőül: „... az egész szépirodalom az idézetek olyasfajta tavához hasonlatos, amelyben az áramlatok nem csupán láthatóan folytatódhatnak, hanem alá is süllyednek a mélybe, hogy aztán a felszínre bukkanjának megint. [...] még a legfüggetlenebb író sem teremt semmit, amiről ne lehetne kimutatni, hogy csaknem maradéktalanul azoktól a formai és tartalmi tradícióktól függ, amelyeket magába olvasztott; másrészt mégis úgy tűnik, mindez semmit sem von le eredetiségéből és személyes jelentőségéből ...”, (Robert Musil: *Esszék*, 220.o.) írta Musil évtizedekkel a modern irodalomelméleti iskolák kialakulása előtt. A Musil-Broch plágiumvita értékelése kapcsán az intertextualitás kérdése szintén előkerül, lásd például: D. Goldschnigg: Robert Musil und Hermann Broch als Essayisten. in: G. Brokoph-Mauch (Hrsg.): *Essayismus und Ironie*, Thübingen, Francke, 1992.

¹⁴⁶ A musili konjunktívhasználat például messze túlmutat az egyszerű feltételes mód által hordozott jelentésen. A konjunktív használatához lásd: A. Schöne: *Zum Gebrauch des Konjunktivs bei Robert Musil*, in: J. Schillemeit (Hrsg.): *Interpretationen*, Bd. 3., 290-318.

¹⁴⁰ Nyíri Kristóf használja ezt a találó kifejezést a Musil és Wittgenstein című tanulmányában, *Magyar Filozófiai Szemle* 20., 1976/4, 651-661.o.

¹⁴¹ Ezen az alapon nyílik lehetőség a musili gondolkodásmód és a frankfurti kritikai iskola gondolatainak összekapcsolására. Lásd M. Meister: Robert Musil als früher Kritiker der Kulturindustrie, in: *Musil-Forum* 6 (1980) (157-170)

¹⁴² Robert Musil: *Esszék*, Kalligram, 2000, (továbbiakban, Robert Musil: *Esszék*) 138-139.o.

¹⁴³ Robert Musil: *Esszék*, 139.o.

ve és a lehetőségekhez képest a fordítások nem okoznak csalódást.

Az esszék esetében alkalmazott fordítói megoldások azonban, véleményem szerint legalábbis, nem minden esetben felelnek meg, az elvárásoknak illetőleg a fordítási lehetőségeknek. Egyrészt, ahol egyértelmű és lényeges szójátékokkal vagy több jelentés egymásra csúsztatásával élt a szerző, ott azt (legalább a fontosabb esetekben) valahogyan a magyar olvasó számára is hozzáférhetővé kellett volna (kelene) tenni. Talán legjellemzőbb példaként *A tehetetlen Európa, avagy Utazás a századból az ezredbe* című esszé említhető, amelynek német címe *Das hilflose Europa oder Reise vom Hundersten ins Tausendste*. Maga a német kifejezés szó szerinti fordításban valóban a fentieket jelentené, ám a cím második fele egy germanizmus, amely nagyjából azt jelenti, hogy elkalandozik a tárgytól, hetet havat összehord¹⁴⁷. Ezen második, az esszé témájával szemben distanciát teremtő jelentés fényében világosabbá válnának Musil közvetlen a cím után következő sorai¹⁴⁸, hiszen ekkor a világtörténelem sprengleri felfogásával szembeni musili szkepszt is láthatnánk a címben, amely szerint az európai tudat az egész világtörténelmi mező átfogására még nem képes, „szellemiségünk egyelőre még nincs felkészülve rá, hogy ezen változasson. A történelem [...] lejáratott segédeszköz”¹⁴⁹. Magyarul nyilvánvalóan visszaadhatatlan szójátékról van szó, ám mivel esszében és nem novellában vagy prózában szerepel, ezért legalább egy lábjegyzetet mindenképpen megért volna az olvasó tájékoztatása, hiszen ezek a kis finomságok rengeteget tehetnek hozzá a szöveg tartalmához és élvezeti értékéhez. Erre annál is inkább szükség lenne, mivel – s ez lenne a második megjegyzésem – Musil az esszék során kifejezetten törekedett a konzekvens kifejezés-használatra, lévén, az esszé „birtokolja a tudomány formáját és módszerét”¹⁵⁰, vagyis terminusokkal dolgozik (lásd később). Így az olyan hétköznapi szavak, mint például az önzés (Ichsucht) is következetesen fordítandók, amennyiben meghatározott és állandó jelentéssel látta el őket a szerző. Végeredményben az esszék legpontosabban talán a filozófiai szövegekhez hasonlatosan, a gyakran előforduló kifejezések pedig terminusokként lennének fordíthatók, kérdéses

esetben az eredeti német kifejezés feltüntetésével (amint erre történt is kísérlet a kötetben).

Sajnos bekerült a kötetbe néhány olyan fordítás is, amelyek esetében egyértelműen kitűnik, hogy a fordító(k)nak nem sikerült a szöveg által közvetítendő gondolati tartalmat teljes mértékben elsajátítani. Ez főleg azokban az esetekben jelentett problémát, ahol a fordítónak ki kellett vagy ki kellett volna lépni a begyakorolt fordítási megoldások biztonságos terepéről, és a szöveg vagy a problémakomplexum egészének értelmezésén keresztül kellett volna egy kérdéses szituációt megoldani. Csupán a két leglátványosabb (és ha tetszik szimptomatikus) fordítói melléfogást szeretném kiemelni. Az első a *Vázlat a költői megismerésről* című alapvető fontosságú szövegben fordul elő. A szöveg Musil szándékai szerint két világmegismerési módszer (ratioid - nem-ratioid, lásd később) vázlatos elemzését nyújtja, amely esetben az egyik (ratioid) módszert a szerző a szilárdság fogalmával (Begriff des Festen) jellemzi. Ez a fogalmi szilárdság a Musil által később szintén terminusként használt „lebendige Gedanken”-nel párban, pontosabban azzal ellentétben nyeri el teljes jelentéstartalmát. Az élő, állandóan változó és ezért helyes definíció áll ugyanis itt szemben a szilárd, statikus ezért már eleve elhibázott tudományos fogalommal. A fordítónak talán nem lett volna haszontalan kissé több időt szánni a szövegre a „Fest” szó fordításakor, nem pedig megelégedni az egyrészt semmitmondó, másrészt pedig teljesen elhibázott „bizonyos” illetve „bizonyosság” szavak rendszeres alkalmazásával. Szintén sajnálatosan pongyolára sikerült *Az esszéről* című rövid kis fragmentum fordítása, amely szintén túlságosan fontos szöveg például ahhoz, hogy fordítói megoldásként a német eredeti *metaphysisch* jelzője magyarul *metapszichikaiként* elfogadható legyen¹⁵¹. Hihetetlen tévedés! Ezzel a megmagyarázhatatlan szócserevel a szöveg központi mondanivalója válik teljesen értelmetlenné vagy, s ez még rosszabb, félreérthetővé. Arról nem is beszélve, hogy az eredetileg ugyanezen oldal közepén lévő szakaszhoz tartozó nomotetikus történetfilozófusok – Schleiermacher, Schelling, Hegel, Lasalle – valamilyen rejtélyes oknál fogva teljesen idegen helyen, jelen kiadásban a lap legalján kerülnek felsorolásra.) A legsajnálatosabb azonban mégis csak az, hogy az általam említett két példán kívül számos szöveg válik zavarossá és ködössé a fordítási hiányosságok révén. Amennyiben a kiadó újabb kiadást tervez, kikerülhetetlen a szövegek ismételt, és a mostaninál alaposabb ellenőrzése és az első kiadásban elkövetett fordítói hibák korrigálása.

Végezetül megpróbálom meghatározni, hogy mit is jelentett Musil számára a magyar nyelvű kötet

¹⁴⁷ A tulajdonságok nélküli emberben Musil szintén él ezzel a kifejezéssel, saját kora jellemzésekor: „Es war das ... die bekannte Zusammenhänglosigkeit der Einfälle und ihre Ausbreitung ohne Mittelpunkt, die für die Gegenwart kennzeichnend ist und deren merkwürdige Arithmetik ausmacht, die vom Hundersten ins Tausendste kommt, ohne eine Einheit zu haben.” Itt a fordító (szintén Tandori Dezső) az idioma jelentéstartományára utaló „tárgytól elkalandozó” kifejezést használta.

¹⁴⁸ „nem csupán arról vagyok meggyőződve, hogy amit mondok, téves, de arról is, hogy amit ellen vetnek szintén. Mégis el kell kezdeni erről a beszédet ...” Robert Musil: Esszék, 116.o.

¹⁴⁹ Robert Musil: Esszék, 135.o.

¹⁵⁰ Robert Musil: Esszék, 319.o.

¹⁵¹ Robert Musil: Esszék, 321.o.

címével választott esszé kifejezés¹⁵², hiszen jelen esetben a mindennapi használatlól lényegesen eltérő, a szerző gondolkodásának alapjaiba bepillantást engedő fogalomról van szó¹⁵³. Az esszé kérdéskörét maga Musil több, kisebb-nagyobb írásában is érinti (jelen kötetben például a *Vázlat a költői megismerésről*, *Irodalmár és irodalom*, *Az esszéről*), a regényben pedig többek között egy központi fejezet *A föld is, jelesül azonban Ulrich, hódol az esszéizmusnak* is foglalkozik a kérdéssel.

Az esszé problémája Robert Musil esetében alapvetően egyfajta ismeretelméleti alapokra épülő módszerproblémát jelent és az esszé fogalma már a szerző korai írásaiban is döntő szerepet játszik. Musil 1908-ban filozófiából doktorált, s arról, hogy miféle ismeretelméleti problémák állították gondolkodása előterébe az esszé fogalmát, már doktori disszertációjából képet kaphatunk. A disszertáció témájául a Musil Ernst Mach elemtanának funkcionális és ökonomiai szempontú értelmezését választotta, s az interpretáció fő vonala mentén már ekkor kijelölhetőek a később is érvényes gondolkodási irányok. Musil a machi életmű középpontjába a természeti törvény, a kauzalitás és a szükségszerűség fogalmainak átértelmezését állítja¹⁵⁴, amely végső soron a filozófia szubsztanciafogalmának megkérdőjelezéséhez vezet. Az említett fogalmak Mach szerint (Hume érveléséhez hasonló okokból) csak absztrakcióként érvényesek, s ezek nem a megismert természetet írják le, hanem csupán funkcionális és ökonomiai szerepük van. Anélkül, hogy a disszertáció részletes elemzésére sort kerítenék, kiemelek két fontos és az esszé problémájához szorosan kapcsolódó momentumot. Egyrészt, a természettudományok nem az érzetektől független természeti dolgokról, hanem csupán az egyén által teremtet funkcionális viszonyokról tehetnének értelmes kijelentéseket, s Musil ezzel a természettudományok legitimitációját vonja kétségbe. A természettudományok feladata nem a természeti világ leírása, „valós céljuk (mármint a tudományoké) a funkcionális vonatkozások megállapítása”¹⁵⁵. Másrészt pedig, az előző gondolattal összefüggésben, érdemes megjegyezni,

hogy Musil gondolkodásmódját a későbbiekben is meghatározta egyfajta pszichológiai-fenomenológiai¹⁵⁶ megközelítésmód, amennyiben fogalmaink nem a természetre, hanem a természetből nyert érzeteinkre és azok viszonyára vonatkoznak.

Ez tehát leegyszerűsítve az a filozófiai alap, amelyre a musili esszéfogalom épül. Az író közvetlenül az esszével kapcsolatos gondolatainak kialakításában is főként filozófusok, vagy a filozófia és az irodalom határán mozgó alkotók játszottak fő szerepet. Csak néhány név, a teljesség igénye nélkül: Montaigne, Nietzsche, Ralph W. Emerson, Novalis, Maeterlinck, Kassner. Musil azonban nem csupán átveszi, hanem következetesen továbbgondolja ezen szellemi elődök esszével kapcsolatos eszmefuttatásait. Musilnál az esszé, ugyanis nem műfaji meghatározást (Gattungsform), hanem módszerproblémát jelent, méghozzá az úgynevezett racioid¹⁵⁷ terület (tudomány fennhatóságának területe) módszereinek alkalmazását a nem-racioid területen (a morál illetőleg a művészet területén). Ám fontos rögzíteni, hogy Musil nem két világról beszél, a racioid–nem-racioid elkülönítés pusztán tudati-fenomenális; „nem létezik egy racionális világ és ráadásképpen egy irracionális is, csak egy világ van, amely mindkettőt magába foglalja”¹⁵⁸. Mindkét tudati viszonyulásnak megvan a maga hibája, amely a elégtelenné teszi megfelelő megismerésre. A ratioid, a tudományos megismerés rendszerének és legtisztább megjelenésmódjának, a matematikának „a legmélyebb alapjai logikailag bizonytalanok”¹⁵⁹, a fizika törvényei csak megközelítőleg érvényesülnek, és a csillagok egy olyan koordináta-rendszerben mozognak amelynek nincs saját helye”¹⁶⁰. Amint azt Musil már a Mach-disszertációban megállapította a tudományos tételek legitimitása nem tisztázott. A nem-

¹⁵⁶ Bár maga Musil a gondolkodásmódja jellemzésére használt „fenomenológiai” jelző ellen mindig határozottan tiltakozott, ám abban mégis világosan kimutathatók fenomenológiai alapmomentumok. Musil fenomenológiai interpretációjához lásd: H.Cellbrot: Die Bewegung des Sinnes, Musil Studien, Bd.17, München, 1988.

¹⁵⁷ Musil a „csúf fogalom” (Esszék, 63.o.), a racioid – nicht-racioid fogalom párt használatát külön indokolja is egyik esszéjében, s bár sajnos a kötet fordításaiban az ékezet nem jelenik meg, ezen szövegben mégis az ékezetes változatot használom. A kifejezés értelmezéséhez: „Musil charakterisiert das Ratio umlagernde Gebiet als das Ratioide, das keineswegs mit dem Rationalen oder Bewussten zusammenfällt. Das Suffix „-oid” verweist sprachlich auf „Ähnlichkeit”, bedeutet aber nicht „Identität”, M. Luserke, Robert Musil, Metzler Verlag, Stuttgart-Weimar, 1994., 70.o.

¹⁵⁸ Robert Musil: Esszék, 239.o.

¹⁵⁹ A matematika alapjainak bizonytalanságát Musil legvilágosabban talán 1913-as esszéjében, A matematikus emberben fogalmazta meg (Robert Musil: Esszék, 40-44.o.). A matematika, és így a természettudományok legitimitásának problémája már Musil első regényében, a Törlessben is központi szerepet játszik; ennek egyik megjelenése híres „négyzetgyök mínusz egy” kérdése.

¹⁶⁰ Robert Musil: Esszék, 63.o.

¹⁵² Amint látni fogjuk, a musili esszéfogalom sokkal pontosabb és szigorúbb minthogy a kötet minden írása besorolható lenne az Esszék cím alá. A fordítás alapjául használt kötet teljes címét (Aphorismen. Autobiographisches. Essays und Reden.) éppen ezen okból kifolyólag vélhetően érdemes lett volna a magyar kötet számára is megtartani.

¹⁵³ Az esszé fogalmát Musil legalább négy-ötfele értelemben használja, amelyek korrekt meghatározása és elkülönítése meglehetősen bonyolult feladat. Lásd: P. Beard tanulmányát, in: G. Brokoph-Mauch: Essayismus und Ironie, Thübingen, Francke, 1992.

¹⁵⁴ „Nem minden eddigi tisztázatlan kérdés megoldásáról van szó, hanem arról, hogy Mach egyfajta ismeretelméleti fordulatot kísérel meg” Robert Musil: Beitrag zur Beurteilung der Lehren Machs, Reinbek bei Hamburg, Rowolth, 1980, 114.o. (A Mach-disszertációból vett idézeteket, nem lévén magyar nyelvű kidás, saját fordításomban közlöm.)

¹⁵⁵ U.o. 16.o.

racioid területen viszont „már eleve nincs vége az ismeretleneknek, az egyenleteknek a megoldási lehetőségeknek”¹⁶¹. Ez a terület a költő hazája, a korlátlan teremtés világa, ahol a feladat, „új és új megoldásokat, összefüggéseket, konstellációkat, változatokat fedezni fel, [...] *felfedezni* a belső embert”¹⁶². A racioid megismerés élményeit azonban „szinte csak az érzéklet szintjén lehet megragadni, és ez igen gyorsan el is vész”¹⁶³ - ezen a területen semmiféle kiépített gondolati rendszer nem jöhet létre. Önmagában mind a ratioid mind a nem-ratioid viszonyulásmód elhibázza a lényegét, hiszen a tudomány végeredményben téves megállapításokat produkál, a művészet pedig túlságosan képlekeny formában képes csak bármiféle megállapításra¹⁶⁴.

Ezt a problémát hivatott a musili esszé, mint módszer megoldani. Az esszé „az elérhető legnagyobb szigorúság egy olyan területen, ahol az ember éppenséggel nem tud pontosan dolgozni”¹⁶⁵. Az esszé se nem a tudomány elérékenyült és gyámoltalan kistestvére, „nem tudomány házipapucsban”¹⁶⁶, de nem is az irodalom egyfajta fantáziaszegénységből kifejlődött korcs válfaja. Az esszé „birtokolja a tudomány formáját és módszerét. A művészettől az anyagot. [...] Az esszé rendet próbál teremteni. Nem teremt alakokat, hanem gondolati kapcsolatokat, vagyis valami logikusát, és a tényekből indul ki, miként a természettudomány”¹⁶⁷. A természettudománnyal szemben az esszé mégsem totális és szilárd fogalmi alapon nyugvó (és ezáltal téves) megoldást keres, hanem egyedi, „élő” (és érvényes) válaszokat ad. „Úgy vélem, írja egyik levelében Musil, hogy valaki cáfolhat valamit, anélkül, hogy azt lebecsülné, [...] és abban is hiszek, hogy több véleménynek is jogosnak kell lennie egyszerre; ez a jogosság, az igazsághoz és a szubjektumhoz való sajátos viszonyában, az esszé főproblémája.”¹⁶⁸ Az esszé ezen nem-kizárólagosságra törekvő válaszok révén - a nem-ratioid terület feltárásával - azzal az igénnyel léphet fel, hogy „átformálja az embert”¹⁶⁹, amennyiben a szigorú, statikus és áttörhetetlen fogalmi rend helyett az állandóan változó, élő és a mindenkor emberi szituációhoz igazodó igazság(ok)at és érték(ek)et preferálja. Az esszé fogalma így erőteljes etikai felhangot is kap. Az esszé az a

módszerprobléma esetében, ami a „lehetőségérzék” a szemlélet esetében vagy a tulajdonságok nélküli ember típusa az ember esetében, nevezetesen az állandó lehetőség, a tiszta potencialitás vagyis maga a szabadság, az állandó és megszakítatlan kísérlet.

Mindezekből nyilvánvaló, hogy mindaz, amit Musil az esszé fogalmán ért, nem szorítható be az átlagos esszé által kínált kifejezési lehetőségek közé, sőt az is kérdéses, hogy pusztán a nyelvi kifejezőeszközök segítségével megjeleníthető-e pontosan az, ami e fogalom mögött meghúzódik. Ezzel leginkább maga Musil volt tisztában, így nem véletlen, hogy az esszé nem mint önálló műforma nyeri el végső formáját, hanem a költészet, pontosabban *A tulajdonságok nélküli ember*, a főmű, a regény részeként, „mely minden más műfajnál inkább arra hivatott, hogy magába emelje egy korszak intellektuális tartalmát”¹⁷⁰.

Musil esszével kapcsolatban kifejtett gondolatait tehát messze túlmutatnak valamiféle műfaji, stilisztikai problémán. A musili esszé és az esszéizmus problematikája sokkal inkább a huszadik századi filozófia azon törekvéseivel állítható egy sorba, amelyek célja a tudományos, filozófiai és művészi kifejezőmódok és érvényességi területek elhatárolása, s a tudományos kijelentések érvényességi tartományának kijelölése. Musil, az által vázolt esszéfogalommal azon területekről próbál egzakt leírásokat adni, amelyek Wittgenstein szerint a misztika (a carnapi metafizika) területéhez tartoznak, s amelyekről nem tehetünk kijelentéseket, hiszen amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell.¹⁷¹ Ugyanezt a problémát Hans-Georg Gadamer az *Igazság és módszerben* úgy próbálta megoldani, hogy az esztétikai tapasztalat területét kivonta „tudományos metodika univerzális igényei alól”¹⁷². Természetesen mindkét említett paradigmátikus megoldásnak vannak hiányosságai és újabb és újabb problémákat vetnek fel, akárcsak Musil sajátos módszertani megoldása. Az esszé mint módszer alkalmazásával Musil a két egymástól elválasztott tudati viszonyulás egyesítésével próbálkozik, s mindezt annak tudatában, hogy „tiszta esszé nem létezhet”. A kísérlet tehát az író szerint is eleve kudarcra ítélt, miként a hatalmas (esszé)regénykísérlet is, mely dacára a majd tízezer oldalnyi hátrahagyott vázlatnak, nem csupán befejezetlen, hanem (minden kiadói és szöveggondozói próbálkozás ellenére) befejezhetetlen torzó maradt.

Ha azonban másként közelítjük meg a kérdést, és a befejezetlenség illetve befejezettség problematikájában a főszerepet nem a műnek, hanem a befogadónak juttatjuk, máris teljesen más helyzet áll elő. „Bármit fogadnak be, csak a befogadó szerint nyer

¹⁶¹ Robert Musil: Esszék, 67.o.

¹⁶² u.o.

¹⁶³ Robert Musil: Esszék, 319.o.

¹⁶⁴ Musil expresszionizmus-kritikájának a gyökere éppen annak efféle „semmitmondásban” rejlik. Az expresszionisták olyanok, mint a holdat ugató kutya, írja Musil, semmit sem érnek el, bármilyen hangosak is legyenek.

¹⁶⁵ Robert Musil: Esszék, 318.o.

¹⁶⁶ Robert Musil: Esszék, 238.o.

¹⁶⁷ Robert Musil: Esszék, 319.o.

¹⁶⁸ Robert Musil. Briefe, Rowolth, 1981, 683.o., an Karl Baedeker

¹⁶⁹ Robert Musil: Esszék, 321.o.

¹⁷⁰ Robert Musil: Esszék, 238.o.

¹⁷¹ Ludwig Wittgenstein: Tractatus-logico-philosophicus, 7.

¹⁷² Hans-Georg Gadamer: Igazság és módszer, Gondolat, 1983, 21.o.

befogadást", hangzik a modern recepcióelmélet egyik alaptétele¹⁷³, amellyel máris visszakanyarodtunk a Kalligramm kiadó jelen kiadványához. A befogadásnak ugyanis elengedhetetlen feltétele, hogy hozzáférhető legyen a befogadás tárgya, a szöveg – s

ebben az esetben Robert Musil *Esszéi* című kötetének kiadásával a magyar olvasóközönség számára is lehetőség nyílt arra, hogy megpróbálkozzon a musili problémák végiggondolásával, a még befejezetlen esetleges befejezésével. A szerző és kiadó megtették a maguk dolgát, most már az olvasó következik...

¹⁷³ A skolasztikus tételt idézi: Hans Robert Jauss: *Recepcióelmélet - esztétikai tapasztalat - irodalmi hermeneutika*, Osiris, 1999, 12.o.

Kolozsvár-3400, p-ța Unirii nr. 11
Tel: 0040-64-190808

Budapest-1117, Fehérvári út, 28. sz.,
I. em., 4 lakrész. Tel: 0036-1-2095583

Marosvásárhely, p-ța Victoriei nr. 5
Tel: 0040-65-165137
www.twf.ro/calibra

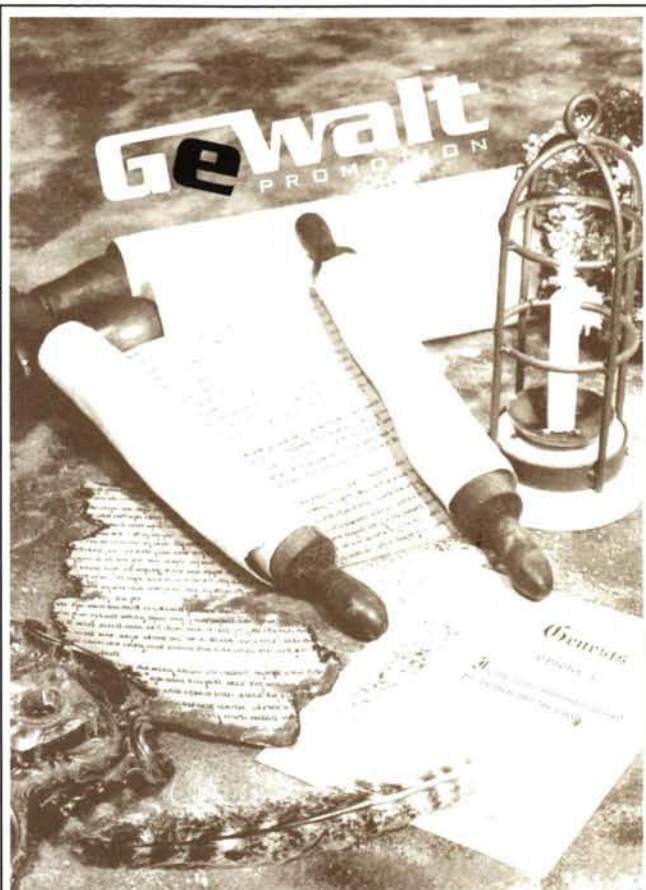
Személyszállítás

Útvonal:

Szamosújvár-Kolozsvár-Budapest
(reptér és belváros)

Szamosújvárról: 6,00 és 21,00 órákor
(Gh. Coșbuc u. 6 sz., tel: 064-242044)
Kolozsvárról: 07,00 és 22,00 órákor az irodától
Budapestről: 12,00 és 18,00 órákor az irodától
valamint 13,00 és 19,00 órákor a reptérről

A budapesti irodánkban váróteremmel,
csomagmegőrzővel, ingyenes kávéval és
forró teával várjuk az éjjel érkező utasainkat is!

NYOMDA az induláshoz és a
csúcson maradáshoz

RO-3400 Kolozsvár, Coșbuc u. 8, tel. +40 64 430177

KÖNYVEK, FOLYÓIRATOK
TERJESZTÉSE ÉS
KIADÁSA

ERDÉLYBEN ÉS
MAGYARORSZÁGON

+36 30 2692068, +40 95 649484
www.extra.hu/librarius

ötlettől a... nyomdai filmig
árcédulától a... művészi albumig
hagyományostól a... bizarrig
minőségtől a... minőségig!

1024 studio · kiadványszerkesztő és arculattervező kft.

RO-3400 Kolozsvár, Coșbuc u. 8 · +40 64 430177

erdélyi közéleti magyar napilap krónika